T.C.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Manisa, 2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN CARİ AÇIK SORUNU

HÜSEYİN KARAHAN

Danışman
Doç. Dr. CEMAL ERDEM HEPAKTAN

MANİSA–2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’NİN CARİ AÇIK SORUNU” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/01/2019

Hüseyin KARAHAN

İmza

X 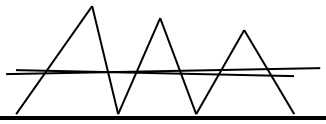

ÖZET

1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN CARİ AÇIK SORUNU

Son yıllarda cari açık sorunu Türkiye'nin en önemli yapısal sorunlarından biri haline gelmiştir. Bununla birlikte cari açığın artmasına sebep olan birçok faktör vardır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde, cari açığın ortaya çıkmasında ithalat, ihracat, dış kaynak girişi ve toplam dış borç stoku gibi yapısal sorunlar daha büyük etkiye sahip olmuştur. Bundan dolayı bu çalışmada 1984-2017 yılları arasında Türkiye ekonomisinde cari açığa sebep olan unsurlar ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1984-2017 yılları arasındaki cari açık verilerinin ithalat, dış kaynak girişi, toplam dış borç stoku ve ihracat ile olan nedensellik ilişkisi ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncellikle, serileri durağanlaştırmak için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları, birinci farkları alındığında ise durağanlaştıkları görülmüştür. Yani, her üç seri de I(1) seviyesinde durağandır. Granger nedensellik testi sonucunda dış kaynak girişinden cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yine, dış kaynak girişi ve ithalattan toplam dış borç stoğuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, dış kaynak girişinden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dış kaynak girişinden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Johansen Eşbütünleşme analizinde ise bütün değişkenlerde koentegre vektör bulunmaktadır. Böylelikle, cari açık, ithalat, dış kaynak girişi, toplam dış borç stoku ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmada sonuç olarak ulaşılan ekonometrik analizler literatür taramasındaki çalışmalarla uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler Bilançosu, Cari Açık, İhracat-İthalat, Johansen Eşbütünleşme

ABSTRACT

CURRENT ACCOUNT DEFICIT PROBLEM FROM THE PRESENCE IN TURKEY 1990

Current account deficit in recent years has become one of Turkey's most important structural problem. However, there are many factors that cause the current deficit to increase. Especially in Turkey's economy since the 1990s, structural problems such as the emergence of the external resource inputs, total outstanding external debt, import and exports in the current account deficit has had a greater impact. Therefore, between the years 1984-2017 are discussed in this study the factors causing the current account deficit in Turkey's economy.

In this study, causal relationship between import, export, total outstanding external debt, external resource inputs and current account deficit datas in Turkey between the years 1984-2017 were analyzed econometric. In the study, ADF and PP unit root tests were applied to stabilize the series, and it was seen that the variables were not stable at the level and stabilized when the first differences were taken. That is, all three series are at I (1) level. Granger's causality test revealed that there is a one-way relationship from the external resource inputs to the current account deficit. Again, there is a one-way causality relationship from external resource inputs, import relation to the total outstanding external debt. Moreover, there is one way causality relationship between from external resource inputs to import. There is one way causality relationship between from external resource inputs to export. In the Johansen Cointegration analysis, cointegrated vector was found in every variables. Thus, there is long-run relationship between current account deficit, import, total outstanding external debt, external resource inputs and exports. Consequently, in the study reached econometric analysis become matching with studies in literature search.

Keywords: Balance of Payments, Current Account Deficit, Export-Import, Johansen Cointegration

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. C. Erdem Hepaktan ’ ya ve Sayın Prof. Dr. Yaşar Uysal, yüksek lisans eğitimim sırasında desteği ve arşiv belgelerinin transkripsiyonu aşamasında yardımlarını esirgemeyen doktora öğrencisi Yasin Sertkaya’ya, ve çalışmalarım sırasında desteğini hissettiğim Dr. Ar. Gör. Taner Taş’a ve Dr. Ar. Gör. Can Karabıyık öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET…….……...I
ABSTRACT……II
YEMİNMETNİ…….....III
İÇİNDEKİLER…….....……IV
TABLOLAR LİSTESİ…….…VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ……...….....XI
KISALTMALAR LİSTESİ……XII

I.GİRİŞ……...XIII

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE TEORİK AÇIKLAMALARI

1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSU TANIMI …… 1

1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSU BİLEŞENLERİ 4

1.2.1. Otonom ve Denkleştirici İşlemler ……. 4

1.2.2. Ekonomik İşlem Özelliği Taşıması ve Ülkede Yerleşik Olma Durumu……. 6

1.2.3. Çift Kayıt Esası ……..... 6

1.3. ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİ …….. 8

1.3.1. Cari İşlemler Hesabı ve Cari Açık Kavramı ……. 8

1.3.1.1. Görünür Ticaret ……..... 10

1.3.1.2. Görünmeyen Ticaret ……. 10

1.3.1.3. Yatırım Gelir-Gider Dengesi ……..... 11

1.3.1.4. Tek Yanlı Transferler …… 12

1.3.1.5. Cari Açık Kavramı …… 13

1.3.2. Finans Hesabı …….. 15

1.3.3. Net Hata ve Noksan Hesabı ……. 17

1.3.4. Resmi Rezerv Hareketleri Hesabı …… 19

1.4. ÖDEMELER DENGESİ YAKLAŞIMLARI ……..… 21

1.4.1. Dönemlerarası Yaklaşım ……. 22

1.4.2. Parasalcı Yaklaşım …….. 22

1.4.3.Mundell-Flemming Modeli ……. 24

1.4.3.1. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Maliye Politikasının Etkinliği …… 25

1.4.3.2. Tam Sermaye Hareketliliği Varsayımında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikası Etkinliği ……..... 26

1.4.3.3. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikası Etkinliği …… 27

1.4.3.4. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Döviz Kuru Sistemi ve Maliye Politikasının Etkinliği ……..... 28

1.4.3.5. Sınırlı Sermaye Hareketliliği, Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği …… 29

1.4.3.6. Tam Sermaye Hareketsizliği Durumunda BP Eğrisi ……..….. 30

1.4.4. Esneklikler Yaklaşımı ve Marshall-Lerner Yaklaşımı ……..... 31

1.4.5. Toplam Harcama Yaklaşımı ……... 34

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. 1950 ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ 36

2.1.1. 1923-1940 Döneminde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi 36

2.1.2. 1940-1950 Döneminde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi 39

2.2. 1950-1970 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ 42

2.2.1. 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi 42

2.2.2. 1960-1970 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi 43

2.3. 1970-1990 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ..... 45

2.3.1. 1970-1980 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi 45

2.3.2. 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi..... 47

2.4. 1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ 49

2.4.1. 1990-2010 Döneminde Türkiye'de Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi 49

2.4.1.1. 1990-1997 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi 49

2.4.1.2. 1997 Güneydoğu Asya Krizi ve Sonuçları …..... 52

2.4.1.3. 1998 Rusya Krizi ve Sonuçları ……..… 53

2.4.1.4. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı ve Sonuçları ……. 54

2.4.1.5. Bankacılık ve Mali Krizleri ve Sonuçları ……..... 57

2.4.1.6. 2008 Küresel Krizi ve Sonuçları …….…… 59

2.4.2. 2010-2018 Döneminde Cari Açığın Tarihsel Gelişimi…… 62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. LİTERATÜR TARAMASI ……..…….. 72

3.2. Ampirik Analiz ve Bulgular…… 82

3.2.1. Birim Kök Testi ……. 87

3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi ……... 92

3.2.4. Hata Düzeltme Modeli …… 95

3.2.5. Granger Nedensellik Analizi …….. 97

SONUÇ …….. 101

KAYNAKÇA …… 105

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No	Tablo İsmi	Sayfa No
Tablo - 1	Ödemeler Dengesinin Yapısı …….	2
Tablo – 2	Türkiye'de 2017 Yılı Ödemeler Dengesi (Milyon ABD Dolar)	5
Tablo – 3	Ödemeler Bilançosunda Borç ve Alacak Kayıtlarının Yapısı …	7
Tablo – 4	Cari İşlemler Hesabı Yapısı …….. ….	9
Tablo – 5	Türkiye'de 2015-2017 Döneminde Cari Açık (Milyon Dolar).	14
Tablo - 6	Türkiye'de Finans Hesabı 2015-2017 (Milyon Dolar) ……	16
Tablo - 7	Net Hata ve Noksan ve Cari Açığın Finansmanındaki Yeri (Milyar Dolar)……	18
Tablo – 8	1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	37
Tablo - 9	1930-1940 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	38
Tablo – 10	1941-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	39
Tablo - 11	1951-1960 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……	42
Tablo - 12	1960-1970 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……	44
Tablo - 13	1970-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……	46
Tablo – 14	1981-1983 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……..	47
Tablo – 15	1984-1990 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……..	48

Tablo - 16 1990-1997 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) …….. 50

Tablo - 17 1998 ve 1999 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……. 54

Tablo – 18 2000 ve 2001 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) …… 56

Tablo – 19 2002-2004 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) …….. 58

Tablo – 20 2005-2007 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) ……. 59

Tablo – 21 2008-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin Dolar) …… 60

Tablo - 22 Türkiye'nin 2010-2016 Dönemine İlişkin Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon Dolar) ……. 63

Tablo - 23 2011-2016 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar) …… 64

Tablo – 24 2010-2017 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Toplam Dış Borç Stoku (Milyar Dolar) ……. 65

Tablo - 25 2011-2016 Döneminde Türkiye'de Hizmetler Dengesi (Milyon Dolar) …… 66

Tablo – 26 2014-2017 Döneminde Türkiye'de Ödemeler Bilançosu (Milyon Dolar)……. 68

Tablo – 27 Türkiye'de 2010-2017 Döneminde Dış Ticaret Dengesi, Cari İşlemler Dengesi, Dış Kaynak Girişi (Milyon Dolar)…… 69

Tablo - 28 Türkiye'de 2018-2021 Döneminde Yeni Ekonomik Programında Gerçekleştirilmesi Beklenen Hedefler (Milyar Dolar) …….. 70

Tablo – 29 Türkiye'de 2018-2021 Döneminde YEP Programında İşsizlik ve Cari Açık/GSYİH Hedefi (Yüzde, Milyar Dolar) …… 71

Tablo – 30 Literatür Taraması ……. 73

Tablo – 31 Seçilen Değişkenlere İlişkin ADF Birim Kök Testi Sonuçları...… 91

Tablo – 32 Seçilen Değişkenlere İlişkin PP Birim Kök Testi Sonuçları …… 92

Tablo – 33 Gecikme Uzunlukları …… 94

Tablo – 34 Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları ……. 94

Tablo – 35 Model Tahmini ……. 95

Tablo – 36 Hata Düzeltme Modeli …… 95

Tablo – 37 Granger Nedensellik Testi Sonuçları ……. 98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil No	Şekil İsmi	Sayfa No
Şekil – 1	Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Genişletici Maliye Politikasının Etkinliği …….	25
Şekil – 2	Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği ……..	26
Şekil – 3	Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Kur Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği …….	27
Şekil – 4	Esnek Kur Sistemi ve Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Maliye Politikası Etkinliği ……..	28
Şekil – 5	Sınırlı Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği …	29
Şekil – 6	Tam Sermaye Hareketsizliği Durumunda BP Eğrisi ……	30
Şekil – 7	Marshall Lerner Koşulu ve Esneklikler Yaklaşımı ……	33
Şekil – 8	Farkı Alınmayan Cari Açık Bağımlı Değişkeninin Grafiği ….	83
Şekil – 9	Farkı Alınmayan Toplam Dış Borç Stoku Bağımsız Değişkeninin Grafiği ……	84
Şekil – 10	Farkı Alınmayan İhracat Bağımsız Değişkeninin Grafiği ……	85
Şekil – 11	Farkı Alınmayan Dış Kaynak Girişi Bağımsız Değişkeninin Grafiği ……...	86
Şekil – 12	Farkı Alınmayan İthalat Bağımsız Değişkeninin Grafiği ……	87
Şekil - 13	Değişkenlerin Nedensellik İlişkisi ……..	100

KISALTMALAR LİSTESİ

ADF	Augmented Dickey Fuller
BP	Ödemeler Dengesi
CA	Cari Açık
CIF	Cost İnsurence and Freight
DKG	Dış Kaynak Girişi
FOB	Free On Board
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IH	İhracat
IMF	Uluslararası Para Fonu
ITH	İthalat
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
OECD	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
PP	Phillips-Perron
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDBS	Toplam Dış Borç Stoku
TPKKK	Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu
YEP	Yeni Ekonomi Programı

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, üretimde yüksek düzeyde ithalat girdisi kullandıkları için cari işlemler açığı ile karşı karşıya kalmaktadırlar; büyümeleri ithalat odaklı büyümedir. Bununla birlikte, büyüme oranı ve cari işlemler açığı arasındaki bu korelasyon her zaman doğru değildir. Özellikle, ekonomik büyümenin dış ticaret fazlası ile gerçekleştiği ülkelerde reel milli gelirdeki artış, cari açıkta iyileşmeye yol açabilmektedir.

Üretim maliyetlerindeki düşüş ve artan ulusal ekonomideki maliyetlerin azalması, ihracat maliyetlerini yükselterek cari işlemler açığını olumlu etkileyecektir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin cari açığı etkilemesi, bir ülkenin gelir artışından elde edilen ve harcanan miktarına bağlıdır. İthalata bağımlı olan ekonomik büyüme bir yandan, ihraç edilecek olan malları üretebilmek için hammadde, yarı mamul veya sermaye mallarını kullanırken bir yandan da, üretim artışını beraberinde getirmektedir. Buna göre, ithalat ve cari açık kesin olarak artacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde makro anlamda istikrar/istikrarsızlık göstergesi olarak değerlendirilen cari işlemler açığının 1984-2017 dönemleri arasındaki değişimlerini, teorik açıdan ele alarak incelemektir. Çalışmada yapılan ampirik analiz sonuçlarına göre özellikle uzun dönemde gerekli olan diğer makroekonomik değişkenler ışığında ekonomik analizler yapmaktır. Bunun yanı sıra, cari açığın Türkiye'de mevcut koşullar altında sürdürülüp sürdürülemeyeceğini ele almak ve cari işlemler açığının sürdürülebilirliğine yönelik teorik yaklaşımlar ışığında bazı politikalar geliştirmek ve önerilerde bulunabilmektir.

Çalışmada Türkiye ekonomisinin 1984–2017 dönemlerindeki verileri kullanılarak cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ekonometrik olarak incelenmiştir. Türkiye ekonomisi için cari işlemler açığının sürdürülebilirliği test edilmiştir. Bunun için öncelikle serilerin durağanlıkları gözden geçirilmiştir. Daha sonra da Granger Nedensellik analizi ve Johansen (1988) eşbütünleşme yöntemi ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ödemeler bilançosunun; bileşenleri, kalemleri, ödemeler dengesi yaklaşımları, cari açığın temel nedenleri ve cari açığın sürdürülebilirliğine yönelik teorik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'de uygulanan cari açık politikaları hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, literatürdeki cari açığın sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalara değinilerek, Türkiye'de cari açık, ithalat, toplam dış borç stoku, dış kaynak girişi ve ihracat ilişkisinin yönü belirlendikten sonra cari açığın ekonometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analizde, değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunurken, eşbütünleşme testinde bütün değişkenler birbiriyle eşbütünleşik ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Hata düzeltme modeli ise aktif olarak çalışmaktadır. Çalışmada sonuç olarak ulaşılan ekonometrik analizler literatür taramasındaki çalışmalarla uyumludur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE TEORİK AÇIKLAMALARI

Çalışmanın birinci bölümünde, ödemeler bilançosu kavramı, ödemeler bilançosu bileşenleri, ödemeler bilançosu kalemleri, ödemeler bilançosuyla ilgili teorik açıklamalardan "Dönemlerarası Yaklaşım, Parasalcı Yaklaşımı, Mundell-Flemming Modeli, Esneklikler Yaklaşımı, Marshall-Lerner Yaklaşımı ve Toplam Harcama Yaklaşımı'' hakkında temel bazı bilgiler verilmiştir.

1.1.ÖDEMELER BİLANÇOSU TANIMI

İlk olarak ödemeler bilançosunun tanımı ve ödemeler dengesinin yapısıyla ilgili yüzeysel olarak bilgi verilmektedir.

Bir ülkenin dış dünya ile belli bir dönemde yaptığı her türlü ekonomik işlemleri gösteren hesaba, ödemeler bilançosu adı verilmektedir (Özgüven, 2012: 489).

Ödemeler Bilançosu, herhangi bir ülkede bir yıllık dönem dahilinde dış aleme yapılan ödemelerle, dış alemden edindiği dövizleri muhasebeleştiren bir bilançodur (Alkin, 2011: 260).

Ödemeler Bilançosu, bir yılı kapsayan dönemde bir ülke sakinlerinin dış alem sakinleriyle gerçekleştirdiği ekonomik işlemlerin sistematik olarak muhasebeleştirildiği rapordur (Hatiboğlu, 2008: 130).

Ödemeler Bilançosunu daha iyi anlamak için birtakım terimlerin açıklanması gerekmektedir. Bu terimlerden biri, ülkede yerleşen kişiler yani o ülkede konaklayanlardır. Ayrıca bu terimde dikkat edilmesi gereken husus, işlem yapanların uyruğunu değil, o an için ülkede konaklamasını esas almaktadır. Diğer terimlerden biri de iktisadi işlemlerdir. İktisadi işlemler de parayla yapılabilen ya da para ile ifade edilebilen işlemler olmaktadır (Ertürk, 2001: 437).

Ödemeler Bilançosu dört ana kaleme ayrılmaktadır: Cari İşlemler Hesabı, Finans Hesabı, Resmi Rezervler Hesabı ve Net Hata Noksan Hesabıdır (Eren, 2001: 12). Bu hesaplarla ilgili açıklamalar, ayrıntılı olarak bölüm içerisinde verilmektedir.

Ödemeler Dengesi, bir ülkenin dış dünya ile yaptığı ekonomik işlemlerin muhasebeleştirildiği kayıtların dökümüdür. İlgili dökümde şöyle bir sistematik söz konusu olmaktadır: Ödemeler bilançosunun ana hesapları; Cari İşlemler Hesabı, Finans Hesabı, Net Hata Noksan Hesabı ve Rezerv İşlemler Hesabı'dır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, söz konusu ana kalemlerin alt kalemleri de bulunmaktadır. Örneğin; cari işlemler hesabı ana hesabının mal ticareti, hizmet ticareti, yatırım gelir gider dengesi ve tek yanlı transferler şeklinde alt kalemleri bulunmaktadır. Finans Hesabı' nında doğrudan yatırımlar, dolaylı yatırımlar ve diğer yatırımlar şeklinde alt kalemlerden oluştuğu görülmektedir. Net Hata Noksan Hesabı, tek satırlık bir hesap olmasının yanı sıra, ödemeler bilançosunun dördüncü ana kalemi olan Resmi Rezervler Hesabı ise, Rezerv Varlıklar, Uluslararası Para Fonu Kredileri ve Ödemeler Dengesi Finansmanı alt kalemlerden oluşmaktadır (Akalın, 2003: 32-33).

Tablo 1: Ödemeler Dengesinin Yapısı

A. CARİ İŞLEMLER HESABI
İhracat
İthalat
Mal Dengesi
Hizmet Gelirleri
Hizmet Giderleri
Mal ve Hizmet Dengesi
Yatırım Gelirleri
Yatırım Giderleri
Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi
Cari Transferler
B. FİNANS HESABI
Yurtdışında Doğrudan Yatırım
Yurtiçinde Doğrudan Yatırım
Portföy Hesabı-Varlıklar
Hisse Senetleri
Borç Senetleri
Portföy Hesabı-Yükümlülükler

Hisse Senetleri
Borç Senetleri
Diğer Yatırımlar-Varlıklar
Merkez Bankası
Genel Hükümet
Bankalar
Diğer Sektörler
Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler
Merkez Bankası
Genel Hükümet
Bankalar
Diğer Sektörler
Cari, Finansal Hesaplar Dengesi
C. NET HATA VE NOKSAN HESABI
D. GENEL DENGE
E. RESMİ REZERVLER HESABI
Rezerv Varlıklar
Uluslararası Para Fonu Kredileri
Ödemeler Dengesi Finansmanı

Kaynak: Düğer İ. H. ve Dulupçu M. A., İktisada Giriş, 2007: 344.

Ödemeler dengesi, bir ülke vatandaşlarının dış dünya ile olan ekonomik işlemlerinin sonucunu gösteren bir hesaptır. Ödemeler bilançosunda denkliğin sağlanamaması halinde ödemeler dengesinde açık ve fazlalıklarının oluşması, ülkenin uluslararası ekonomik itibarını ve ekonomik açıdan birçok değişkeni etkilemektedir (Yıldırım vd., 2013: 72-73).

Ödemeler Bilançosu, bir ülkenin kümülatif olarak biriken dış borç ya da alacağını göstermemektedir. Ödemeler Bilançosu bir yıllık durumu açıklamaktadır. Ayrıca, ödemeler dengesi, dış ticaretin bileşimi ve dış ticaretin ülkelere göre dağılımı hakkında açıklama yapmamaktadır. Diğer yandan, ödemeler bilançosu açık ya da fazlaları, dış ödemelerdeki gerçek düzensizliği göstermez. Buna göre, ödemeler dengesinin gösterdiği açıklar, fiili açıklardır. Ancak, ekonomide potansiyel açıklar da ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, ticaret ve kambiyo politikalarının tüm kısıtlayıcı etkilerini araştırmak gerekmektedir (Hepaktan, 2015: 174).

1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSU BİLEŞENLERİ

Ödemeler Bilançosu unsurları, otonom ve denkleştirici işlemler, ekonomik işlem özelliği taşıması, ülkede yerleşik olma durumu ve çift kayıt esası olarak dörde ayrılmaktadır.

1.2.1. Otonom ve Denkleştirici İşlemler

Ödemeler dengesinde bazı hesapları otonom işlemler, diğerleri de denkleştirici işlemler olarak ayrılmaktadır. Ödemeler dengesinde başlıca dört hesap grubu bulunmaktadır. Bu hesaplar, cari işlemler hesabı, finans hesabı, net hata noksan hesabı ve resmi rezervler hesabı olarak ayrılmaktadır. Otonom işlemler, ödemeler dengesini eşitleme amacını benimsemeyen değerleri kapsayan işlemlere denir. Ayrıca denkleştirici işlemler, ödemeler dengesinde meydana gelen dengesizlikleri gidermek için kullanılmaktadır. Ödemeler dengesi hesapları arasına bir çizgi çizilerek bilanço ikiye ayrılabilir. Bu nedenle, cari işlemler hesabı ve finans hesabı çizgi üstüne, net hata ve noksan hesabı ile resmi rezervler hesabı çizgi altına muhasebe kaydı yapılmaktadır. Sonuç olarak, otonom işlemler "çizgi-üstü işlemler'', denkleştirici işlemler de "çizgi-altı işlemler'' olarak tanımlanır (Türker, 2012: 379).

Ödemeler bilançosuna işlemler iki ana grup altında muhasebeleştirilir. Bu iki ana grup otonom ve denkleştirici nitelik taşımaktadır. Ödemeler bilançosunun sınıflandırılmasında meydana gelen otonom kalemler, bütün iktisatçılarca benzer şekilde açıklandıkları halde, denkleştirici kalemler için nesnel bir açıklama bulunmamaktadır. Otonom kalemler, ödemeler bilançosunu denkleştirme amacı taşımayan ve bir ulusal ekonominin yerleşik insanlarıyla yabancıları arasında oluşan ekonomik teorilere bağlı normların toplandığı kalemlere denir (Karluk, 2013: 444).

Tablo 2: Türkiye'de 2017 Yılı Ödemeler Dengesi (Milyon ABD Dolar)

	2017
A. CARİ İŞLEMLER HESABI	**-47.100**
İhracat	165.775
İthalat	224.411
Mal Dengesi	**-58.636**
Hizmet Gelirleri	43.925
Hizmet Giderleri	23.792
Mal ve Hizmet Dengesi	**-38.503**
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.916
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	16.173
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	**-49.760**
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	2.660
B. SERMAYE HESABI	**17**
C. FİNANS HESABI	**-38.892**
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	2.702
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	10.830
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	-228
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	24.064
Hisse Senetleri	3.192
Borç Senetleri	20.872
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	8.045
Merkez Bankası	0
Genel Hükümet	-326
Bankalar	6.632
Diğer Sektörler	1.739
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	14.517
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	**-8.191**
Net Hata ve Noksan Hesabı	**-16**
GENEL DENGE	**8.207**
REZERV VARLIKLAR	**-8.207**
Resmi Rezervler	**-8.207**
Uluslararası Para Fonu Kredileri	0
Ödemeler Dengesi Finansmanı	0

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, EVDS https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (23.02.2018)

Tablo 2'de Türkiye'nin 2017 yılına ilişkin Ödemeler Bilançosu rakamları verilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, ödemeler bilançosu, cari işlemler hesabı, finans hesabı, net hata noksan hesabı ve rezerv hesabından oluşmaktadır. Ödemeler bilançosu, bir akım tablosu niteliğindedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi cari işlemler dengesinin eksi bakiye alması, ülkeden döviz çıkışı olduğunu ifade etmektedir. Finans

hesabı ise bir stok tanımıdır, stoklardaki değişimi belirtmektedir. Finans hesabı nakit akım indikatörü olarak da belirtilebilir (Engin, 1999: 78).

Ödemeler dengesinin yapısı açısından sınıflandırmasında ortaya çıkan otonom kalemler, bütün iktisatçılarca benzer şekilde tanımlandığı durumda, denkleştirici kalemler için ortak bir tanıma ulaşılamamaktadır. Otonom kalemler, ödemeler dengesini denkleştirme amacını taşımayan ve bir ulusal ekonominin yerlilerle yabancılar arasında oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin bir araya getirildiği kalemlere denir (Karluk, 2013: 642).

1.2.2. Ekonomik İşlem Özelliği Taşıması ve Ülkede Yerleşik Olma Durumu

Dış alemle yapılan ekonomik işlemler sonucunda, ülkeler arasında parasal bir hareketlilik oluşmaktadır. Bir ülkede görünür veya görünmeyen ticaret alt hesaplarındaki ihracat ve sermaye girişi ile ülkeye döviz girdisi oluşurken, aksi durumda ise ülkeden döviz çıktısı meydana gelebilir. Takas, tasfiye, ödeme ve yardım gibi dış ticaret işlemlerini yürütmekte olan ülkelerde parasal ödeme yapılmamaktadır. Ancak, parasal bir ödeme olmasa bile, ödeme işlemleri için tüm işlemler kaydedilmelidir. Dış alemde ülkeler arasında tüm ekonomik işlemlerin eşitliğini sağlayan ödemeler bilançosunun ekonomik işlem özelliği olmaktadır. Ayrıca, Yerleşik olma kavramında; bir ekonomide en az bir yıl süreyle ve belirli bir süre boyunca ikamet eden tüm ekonomik birimler yerleşik olarak kabul edilmektedir (Hepaktan, 2015: 162).

1.2.3. Çift Kayıt Esası

Genellikle alacaklı işlemler ülkeye döviz girdisi sağlar. Ayrıca, borçlu işlemlerde ülkeden döviz çıktısı görüldüğü için, dış dünyaya karşı borçlanmada artış görülmektedir (Seyidoğlu, 2009: 315).

Ödemeler dengesinde kayıtlar, çift kayıtlı muhasebe kuralına göre kaydedilmektedir. Ödemeler dengesinde borç ve alacak kayıtları her zaman eşit olmalıdır. Muhasebe kuralındaki eşitlik, ödemeler dengesinde bir açık veya bir fazlalık olmayacağı şeklinde düşünülmemelidir (Orhan ve Erdoğan, 2012: 296).

Dışsal olan iktisadi ilişkiler farklı siyasal egemenliklere ve ayrı milli paralara sahip ülkeler arasında meydana geldiğinden, bir ülkenin ödemeler dengesi, yabancı ülke paralarına karşı o ülkenin talebine yol açan çeşitli işlemleri toplu biçimde göstermektedir. Ayrıca, belirli bir ekonomik işlem ülkeye döviz girdisi sağlıyorsa ödemeler dengesine "alacak kalemi'', ülkeden döviz çıktısına sebep olursa "borç kalemi" olarak muhasebeleştirilmektedir (Uluatam, 1998: 234).

Tablo 3: Ödemeler Bilançosunda Borç ve Alacak Kayıtlarının Yapısı

ALACAK (+) KAYITLARI
A. Reel kaynaklar
Mallar, hizmetler ve gelir
Malların ve hizmetlerin ihracatı
İşçilerin gelirleri ve yatırım gelirleri
Alınan transferler
B. Finansal varlıklar
Finansal varlıklarda azalma ve yükümlülüklerde artış
BORÇ (-) KAYITLARI
A. Reel Kaynaklar
Mallar, hizmetler ve gelir
Mallar ve hizmetlerin ithali
İşçilerin giderleri ve yatırım giderleri
Yapılan transferler
B. Finansal Varlıklar
Finansal varlıklarda artış ve yükümlülüklerde azalış

Kaynak: Pınar A. ve Erdal B., Para-Banka Mali Kuruluşlar ve Uluslararası Mali Sistem Teori ve Uygulama, 2011: 506

Tablo 3'te görüldüğü üzere, ödemeler dengesinde alacak işlemleri pozitif (+), borç işlemleri negatif (-) olarak muhasebe kaydı yapılmaktadır. Pozitif ve negatif kayıtlar birbirlerine denk olmakta ve muhasebe kaydı yapılan ekonomik işlemlerin kayıtlarının toplamı teorik açıdan sıfır olmalıdır.

1.3. ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİ

Ödemeler Bilançosu'nun ara kalemleri, Cari İşlemler Hesabı, Finans Hesabı, Net Hata ve Noksan Hesabı ve Rezerv Hareketleri Hesabı'dır. Bu başlık kapsamında söz konusu ana kalemler, alt kalemleri ile birlikte açıklanmaktadır.

1.3.1.Cari İşlemler Hesabı ve Cari Açık Kavramı

Cari İşlemler hesabı, yurtiçinde yaşayan sakinlerin ve yabancıların arasındaki görünür ticaretin, görünmeyen ticaretin ekonomik işlemlerini kapsamaktadır. (Makin, 2002: 27).

Cari İşlemler Dengesi, bir ülkenin dış alemden aldığı ve dış aleme sattığı mal ve hizmet miktarları, yatırım gelir-gider dengesi ile tek yanlı özel ve resmi transferleri kapsamaktadır. Cari İşlemler Dengesi, ödemeler dengesinde en ağırlıklı kalemi oluşturur. Ayrıca, dış ticaret bilançosu ve cari işlemler bilançosu birbirinden farklı kavramlardır. Dış ticaret bilançosu sadece mal ihracatı ve mal ithalatı hareketlerini kapsamakta iken, cari işlemler bilançosu daha geniş bir kavramdır; dış ticaret bilançosu (görünür ticaret dengesi), hizmet ticareti (görünmeyen ticaret dengesi), yatırım gelir-gider dengesi ve tek yanlı transferlerin toplamından meydana gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, görünür ticaret, görünmeyen ticaret, yatırım gelir-gider dengesi ve tek yanlı transferler kalemleri, cari işlemler hesabının alt kalemleri olmaktadır. Cari İşlemler Hesabında yer alan söz konusu alt kalemleri açıklamaya geçmeden önce kısaca değerlendirdiğimizde; mal ticareti, görünür ticaret ya da dış ticaret bilançosu olarak tanımlanmaktayken, hizmet ticaretinin yer aldığı diğer kalem ise görünmeyen ticarettir (Çelik, 2012: 232).

Tablo 4: Cari İşlemler Hesabı Yapısı

1.İhracat (a+b+c)
a. İhracat
b. Bavul Ticareti
c. Transit Ticaret
2. İthalat (a+b+c)
a. İthalat
b. Altın İthalatı
c. Transit Ticaret
d. Navlun ve Sigorta
3. Dış Ticaret Dengesi (1+2)
4. Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri (a+b+c)
a. Turizm
b. Faiz
c. Diğer
5. Diğer Mal ve Hizmet Giderleri (a+b+c)
a. Turizm
b. Faiz
c. Diğer
6. Toplam Mal ve Hizmetler Dengesi (3+4-5)
7. Özel Karşılıksız Transferler (a+b+c)
a. Göçmen Transferleri
b. İşçi Gelirleri
c. Diğer
8. Resmi Karşılıksız Transferler (a+b)
a. İşçi Gelirleri
b. Diğer
9. Cari İşlemler Dengesi (6+7+8)

Kaynak: Bostan A., Makro İktisat, 2011: 291-292.

Tablo 4'te, cari işlemler hesabının bileşenleri gösterilmektedir. Cari İşlemler Hesabı kendi içinde dört alt hesaba ayrılmaktadır. Bu alt hesaplar; Görünür Ticaret, Görünmeyen Ticaret, Yatırım Gelir-Gider Dengesi ve Karşılıksız Transferleridir.

Yatırım Gelir-Gider Dengesi, yurtiçinde çalışan yabancı vatandaşlara ödenen ücretleri ve yatırımlardan sağlanan gelirler ile giderleri içermektedir. Yatırımlar; doğrudan, dolaylı ve diğer yatırımlar şeklinde ayrılmaktadır (Pınar ve Erdal, 2011: 510).

Cari hesabı oluşturan son hesap kalem ise, cari transferler hesabı ve tek yanlı transferler hesabı olmaktadır. Cari transferler kaleminde, işçi gelirleri ve tek yanlı transferlerden oluşmaktadır. Cari hesabı oluşturan hesapların toplamına, cari işlemler hesap dengesi adı verilmektedir (Yazıcıoğlu, 2014: 282).

1.3.1.1. Görünür Ticaret

Mal ihracatını ve mal ithalatını içeren bu hesap, görünür ticaret olarak adlandırılmaktadır. (Özgüven, 2012: 492).

Görünür Ticaret, ülkenin belirli bir yılda dış aleme sattığı ticari mallar ve dış alemden satın aldığı mallara ilişkin muhasebe kayıtlarının tutulduğu hesaptır. Dış aleme mal satıldığında bilançoya pozitif olarak, dış alemden mal satın alındığında negatif olarak muhasebe kaydı yapılmaktadır (Özdurak, 2012: 412).

Malların ticareti, ithalat ve ihracat değerlerini sunması nedeniyle görünür ticaret olarak nitelendirilmektedir. Görünür ticaret dış alemdeki yerleşik kişilerin ülkemizdeki yerleşik kişilerden satın aldıkları bütün mal değerinin toplamını göstermektedir. Fiili olarak genellikle malların ihracatı FOB, malların ithalatı CİF fiyatlara göre muhasebeleştirilmektedir (Parasız, 2013: 549).

1.3.1.2. Görünmeyen Ticaret

Görünmeyen ticaret hesabı, hizmet alım satımını gösteren kalemleri kapsamaktadır. Hizmet hareketleri, alım satım sırasında, mallar gibi ülke sınırlarından ve gümrüklerinden görünür şekilde geçip kesin olarak tespit edilemez ve hesaplanamazlar. Görünmeyen ticaret hesabının en önemlileri emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin neden olduğu döviz giriş ve çıkışlarıdır. Özellikle de navlun, sigorta, komisyon, turizm harcamaları, görünmeyen kalemlere örnek olarak gösterilmektedir (Tonus, 2015: 273).

Bu hesapta hizmet ihracatı ve ithalatına ilişkin değerler yer almaktadır. Mal ticareti görünür özellik taşırken hizmet ticareti görünmez niteliklidir. Buna göre, hizmet ticareti görünmez ticaret olarak ta adlandırılmaktadır. Bu hesapta değerlendirilen işlemlerdeki kayıt mantığı da aynı olmaktadır. Döviz girişleri artı, döviz çıkışları eksi olarak kaydedilir (Bocutoğlu ve Berber, 2013: 374-375).

Görünmeyen ticaret hesabında muhasebeleştirilen kalemler arasında turizm gelir ve giderleriyle dış borçların faiz ödemeleri, dışarıya verdiğimiz kredilerden elde ettiğimiz faiz gelirleri, yabancı ülkelerdeki yatırımlarımızdan elde ettiğimiz ülkemize aktarılanlar ve ülkemizdeki yabancı yatırımcıların elde ettiği karlardan yurtdışına transfer edilenler olarak sayılmaktadır (Ertürk, 2001: 438).

Hizmet ihraç ve ithalinden doğan gelir ve giderlerin muhasebeleştirildiği hesap olan görünmeyen ticaret hesabı, ulaştırma, turizm, haberleşme, inşaat, sigorta, mali, bilgisayar ve patent komisyonlarını içermektedir (Unay, 2000: 199).

Ödenmemiş borçlarla ilgili olarak alınan faizler, hizmet satışında ülkeye giren döviz cinsinden değerler, ödemeler dengesinde pozitif olarak muhasebeleştirilmektedir (Düğer ve Dulupçu, 2007: 345).

1.3.1.3. Yatırım Gelir-Gider Dengesi

Yatırım Gelir-Gider Dengesi, doğrudan yatırım portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve gider tutarlarını kapsamaktadır. Ülkede bulunan yabancı şirketlerin ülkelerine transfer ettikleri karlar, ücret ödemeleri, satın aldıkları tahvillere ilişkin faiz bedelleri ve hisse senedi sahiplerine yaptıkları kar payı ödemeleri negatif işaretli olarak muhasebeleştirilmektedir. Ülke dışında yer alan firmaların kendi ülkelerine getirdikleri kar, faiz ve kar payı gelirleri pozitif (+) işaretli olarak muhasebeleştirilmektedir (Hepaktan, 2015: 166).

Bu alt hesapta, doğrudan yatırımlar ile portföy yatırımlarından kaynaklanan gelirler ve giderler gösterilmektedir. Yabancı sermayenin ülke içerisindeki yatırımlardan elde ettiği kar ve faiz gelirleri, yabancı sermaye yatırımlarının kazancı olarak ifade edilmektedir. Ülkede yerleşiklerin dışarıdan elde ettikleri faiz ve kar gelirleri ile dışarıya aktarılan aynı cins kazançlar arasındaki fark, net yatırım geliri kavramı ile ifade edilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2012: 298).

Yabancı şirketlerin ülke içerisinde elde edip kendi ülkesine gönderdikleri karlar, temettü ödemeleriyle yabancıların ülke içerisinde gerçekleştirdikleri hisse senedi tahvil alımları sonucunda elde ettikleri faiz ödemeleri, bilançoda negatif olarak gösterilmektedir. Tersine, yerli şirketlerin ülke sınırları dışında elde edip ülkeye gönderdikleri karlar, temettü ödemeleri ve faiz ödemeleri, bilançoda pozitif olarak kaydedilmektedir (Özdurak, 2012: 413).

Çeşitli yatırımlardan elde edilen hisse gelirleri, yabancı sermaye yatırımlarının kazançları ve şirketler arası diğer yatırımlardan oluşan gelir-giderleri içinde bulundurmaktadır. Portföy yatırımları ise hisse sendi gelirleri, tahvil ve vb. borç araçlarının gelir ve giderleri olan faiz gelir ve giderlerini kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise, Hazine ve Merkez Bankasının dış kaynak sağlama ve dış borç ödeme faaliyetlerinin özeti ile özel kesimin faaliyet özeti yer almaktadır (Gürses, 2007: 1).

1.3.1.4. Tek Yanlı Transferler

Cari işlemler hesabındaki son kalem olan tek yanlı transferler, bir ülkenin karşılıksız olarak dış aleme, dış alemdeki ülkelerin ise karşılıksız olarak ülkeye yaptığı ödemeleri kapsamaktadır (Ünsal, 2009: 73).

Tek yanlı transferler hesabında, yurtdışına bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler, cari işlemler içinde gösterilmektedir (Erdoğan, 2012: 277).

Hükümetlerin yabancı ülkelere yaptıkları bağış niteliğindeki kalkınma kredileri, doğal afetlerden zarar görenlere yapılan yardımlar, eğitim, sağlık, kültür ve dini nitelik taşıyan kar amacı gütmeyen UNESCO vb. kuruluşlara yapılan maddi katkılar da bu gruba girer. Bütün bu ödeme ve transferlerin mutlaka karşılıksız olması gerekmektedir (Karluk, 2013: 429).

Tek yanlı transferler kapsamında, yurt dışında yerleşik sakinler olan gurbetçi işçilerin gönderdikleri dövizler de yer almaktadır. Yine, kişilerin gönderdikleri hediyeler ile her türlü bağış ve yardımlar da, tek yanlı transferler hesabında yer almaktadır (Tunca, 2012: 327).

Tek yanlı transferler, başka ülkelerde geçici olarak ikamet eden göçmenlerin yaptığı para havaleleri ya da yabancı yardımlar gibi yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Bu tür ödemeler gelişmiş ülkelerde çok az kullanılmaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde tek yanlı transferlerin cari işlemler hesabında önemli bir yer tutmakta olduğu bilinmektedir (Gerber, 2014: 182).

1.3.1.5. Cari Açık Kavramı

Bir ülkenin belirli bir yılda döviz çıktılarının döviz girdilerinden fazla olmasına cari açık denir (Yılmaz, 2010:209). Cari işlemler açığı, fiziki olarak borç olarak kalmamaktadır. Oluşan cari açık, yabancı sermaye portföy yatırımı, net hata ve noksan kalemi, diğer yatırım ve resmi rezervlerden oluşan hesaplar ile açık karşılanmaktadır. Cari açık çoğunlukla sermaye hareketlerinden ortaya çıkan fazla ile dengelenmektedir (Yalçıner, 2012: 148).

Ekonomide ortaya çıkan ithalatın fazlalığı, giderek para arzının daralmasına sebep olacaktır. Çünkü, ithalat için gerekli olan döviz, ithalatçıya milli para karşılığında satılacaktır. Bir diğer ifadeyle bu durum, bir miktar satın alma gücünün piyasadan çekilmesi, yani para arzının daraltılması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda, faiz haddi artarak yatırım harcamalarını azaltacaktır. Yatırım harcamalarının düşmesi, ödemeler bilançosunu dengeleyebilecektir. Ancak bu karşılıklı etkiler, konjonktürel bir olay olduğu için hemen ortaya çıkarılamayabilir (Serin, 1998: 4).

Cari açığın teorik açıklamalarının daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye'de 2015-2017 dönemindeki cari işlemler açığı verileri yorumlanmaktadır. Daha ayrıntılı olarak ikinci bölümün sonunda analiz edilmektedir.

Tablo 5: Türkiye'de 2015-2017 Döneminde Cari Açık (Milyon Dolar)

	2015	2016	2017
CARİ İŞLEMLER HESABI	-32.118	-32.640	-47.100
İhracat	151.970	150.161	165.775
İthalat	200.084	191.020	224.411
Mal Dengesi	-48.114	-40.859	-58.636
Hizmet Gelirleri	46.480	37.267	43.925
Hizmet Giderleri	22.272	21.821	23.792
Mal ve Hizmet Dengesi	-23.906	-25.413	-38.503
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.471	5.311	4.916
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	14.113	14.312	16.713
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-33.548	-34.414	-49.760
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	1.430	1.774	2.660

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, EVDS https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 5'te görüldüğü üzere, 2015-2017 döneminde Türkiye'de yüksek miktarda dış ticaret açığı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, dış ticaret açığındaki artış cari işlemler açığını da arttırmaktadır. Ancak, hizmet dengesindeki fazlalık dış ticaret açığındaki fazlalığı kapatmaya yetmemektedir. Sonuç olarak, Cari Denge = Dış Ticaret Dengesi + Hizmetler Dengesi + Gelir Dengesi + Cari Transferler şeklinde belirtilir. Bu toplamın sonucu pozitif ise, cari işlemler fazlası söz konusu iken; negatif olduğu zaman ise, cari işlemler açığı söz konusu olmaktadır (Howard, 1989: 3).

Belli bir dönemde döviz girdileri ve döviz çıktıları ödemeler bilançosunda muhasebeleştirilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları vb. döviz girişlerinin teorik açıdan finans hesabını oluşturduğu bilinmektedir. Finans hesabında ulaşılmak istenen amaç, cari açığın tazmin edilmesidir. Cari işlemler açığı finans hesabı ile denkleştirilmezse net hata ve noksan hesabıyla, onun da yeterli olmadığı durumlarda resmi rezervlerle eşitlenmektedir (Altunöz, 2014: 116).

Türkiye'de cari açığı daha çok dış ticaret dengesizliği etkilemektedir. Cari açığın önemli bir kısmı kaynağı belli olmayan net hata ve noksan kalemine yansıyan döviz girişlerinden karşılanmakta, uluslararası piyasalardan uzun vadeli borçlanmalarda kısıtlar ile karşılaşılmaktadır (Uygur, 2004: 9-11).

1.3.2. Finans Hesabı

Sermaye hesabında ülkeye dışardan giren kaynak pozitif, çıkan kaynak ise negatif olarak muhasebeleştirilmektedir. Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları, sermaye hareketleri hesabının kalemleridir. Doğrudan yatırımlar ülkelerin birbirlerine göre yatırım yapmak üzere aktardıkları kaynağı tanımlamaktadır. Portföy yatırımı faiz farklılıklarının sebep olduğu yatırımdır (Ertürk, 2001: 439).

Cari işlemler açığı, hem ülkedeki yerleşik olan sakinlerin varlıklarının yurtdışına satışının yapılması, hem de yurtdışından borçlanılması ve resmi rezervlerin azalmasıyla da finanse edilmektedir. Cari işlemler hesabı fazla verecek olursa özel sektörün yurtdışına olan borçları ödenecektir, ayrıca resmi rezervlerde artış sağlanabilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 73).

Finans hesabı, ülke sakinleri ile dış alem arasındaki hisse senedi tahvil, banka hesabı ve arazi gibi varlıkların alım satımını kaydeder. Finans Hesabı Dengesi, hisse senedi, tahvil, banka hesabı ve arazi gibi varlıkların değerlerinin toplamından oluşmaktadır. Buna göre, bir ülke sakinlerinin yabancı ülkelerdeki hisse senedi, tahvil, banka hesabı ve arazi gibi varlıklarının satışından elde ettiği döviz; yabancıların o ülkedeki benzer varlıklarının satışından elde ettikleri dövizi aşıyorsa o ülkeye sermaye girişi olur ve finans hesabı fazla vermektedir (Bocutoğlu, 2013: 423).

Finans hesabının daha iyi anlaşılabilmesi için, teorik açıklamalardan sonra cari açığı yüksek olan Türkiye'de finans hesabının verileri ayrıntılı olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'nin Finans Hesabı 2015-2017 (Milyon Dolar)

	2015	2016	2017
FİNANS HESABI	**-10.110**	**-22.958**	**-38.892**
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	5.095	3.147	2.702
Doğrudan Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	17.550	13.343	10.830
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	6.129	1.511	-228
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	-9.590	7.811	24.064
Hisse Senetleri	-2.395	823	3.192
Borç Senetleri	-7.195	6.988	20.872
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	14.963	6.144	8.045
Merkez Bankası	0	0	0
Genel Hükümet	-238	-236	-326
Bankalar	15.152	7.646	6.632
Diğer Sektörler	49	-1.266	1.739
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	28.337	12.606	14.517
Merkez Bankası	-674	-413	-218
Genel Hükümet	-1.186	-925	-1.369
Bankalar	18.695	876	3.719
Diğer Sektörler	11.502	13.068	12.385

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, EVDS https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 6'da, Türkiye'nin finans hesabına ilişkin 2015-2017 dönemi verileri görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin finans hesabının alt kalemlerinden olan diğer yatırımlar ve doğrudan yatırımlarda meydana gelen azalmalar, Türkiye'nin finans hesabının negatif yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. 2015-2017 döneminde Türkiye'de finans hesabının cari açığa göre, giderek olumlu katkıda bulunduğu bilinmektedir.

1.3.3. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler Dengesi, tanım gereği daima dengede olması gerektiğinden, bir kalemdeki açık diğerindeki fazlalık ya da değişme ile ortadan kaldırılmaktadır. Ancak hesaplamalarda zaman zaman unutulan, kayıt hatalarına maruz kalması sebebiyle tespit edilemeyen işlemler ortaya çıkmaktadır. Buna göre, ortaya çıkan hataları, noksanları, eksikleri hesaplamaya yarayan ödemeler bilançosu hesabına Net Hata Noksan Hesabı denir (Özdurak, 2012: 417).

Ödemeler dengesi her zaman denk olmakla birlikte, bazen alacaklar toplamı ile borçlar toplamı arasında, eksik kayıt veya fazla kayıt, tahmin hataları, işlemler arasındaki zaman farklılıkları, bilgi yetersizliği, değerlendirme yanlışlıkları vb. nedenlerle bir fark olabilir. Bu farkın giderilmesi ve muhasebe eşitliğinin oluşturulması sebebiyle bir hata ve eksik kalemi eklenir. Ödemeler dengesi hesapları çift kayıt ilkesine göre derlendiği için, alacak ve borç girişleri arasındaki fark, ödemeler dengesi kayıtlarında net hata ve noksan olarak gözükmektedir. Merkez Bankası rezerv hareketleri kayıtları ile ödemeler dengesi kayıtları arasında farklılık olduğunda Merkez Bankası kayıtları baz alınmaktadır (Çolak, 2007: 744).

Ödemeler dengesi hesaplarındaki toplama işleminde yapılan hatalar, noksanlıklar ve unutmalar ortaya çıktığında bilançoyu eşitlemek gerekmektedir. Fiili durumda çoğunlukla cari işlemler ve sermaye işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde hata, eksik, gecikme nedeniyle ödemeler bilançosu denkliği sağlanamamaktadır. Aradaki farkı ortadan kaldırmak için, net hata ve noksan hesabı kullanılmaktadır (Türker, 2012: 389).

Tablo 7: Net Hata Noksan ve Cari Açığın Finansmanındaki Yeri (Milyar Dolar)

Yıllar	Net Hata ve Noksan	Cari Açık	Net Hata ve Noksan/Cari Açık (%)
2006	0.2	32.2	0.6
2007	1.2	38.4	3.0
2008	4.1	41.5	9.9
2009	4.1	13.4	31.0
2010	2.7	46.6	5.9
2011	12.2	77.2	15.8

Kaynak: TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 7'de, Net hata ve noksan hesabı, pozitif ya da negatif değerler alabilen bir hesaptır. 2009 yılında cari açığın % 31'i, 2011 yılında ise % 16'sı Net hata ve noksan hesabıyla karşılanmıştır. Buna göre, cari açığın uzun dönemde sürdürülmesi olanaklı olmamaktadır (Göçer, 2013: 224).

Net hata noksan kalemi, kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini gösterir. Türkiye'de bu kalem 2014, 2015 ve 2016 yıllarında olağan dışı bir boyutta pozitif denge vermektedir. Bu olgu birçok iktisatçı tarafından, yerli sıcak para olarak değerlendirilmekte ve aslında sermaye hesabı içinde yer alması gerektiği savunulmaktadır (Yeldan, 2016: 2).

Bir ülke negatif bir cari işlemler dengesine sahip olursa, pozitif bir finans hesabı dengesine sahip olmalıdır. Ancak, yurtiçinde veya yurtdışında gönderilen fonların değerini ölçebilmek için faaliyete geçildiğinde ölçüm hataları meydana geldiğinde, normal olarak mükemmel bir dengeleme etkisi olmamaktadır. Sonuç olarak, ödemeler dengesinde, hatalar ve unutulanları muhasebeleştirmek amacıyla net hata ve noksan adında farklı bir hesap ortaya çıkmaktadır (Doğukanlı, 2012: 30).

Normalde ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı ve finans hesabının toplamı, resmi rezervler değişimine eşit olması gerekmektedir. Ayrıca, bazen bu teoriye göre olması gereken olmayabilmektedir. Ödemeler dengesindeki ekonomik faaliyetler döviz cinsinden yapıldığından, resmi rezerv hesaplarındaki dengeyi değişime uğratacaktır (Bostan, 2011: 294).

Çift kayıtlı muhasebe sistemine göre, ödemeler bilançosunun sürekli denk olması gerekmektedir. Ancak, uluslararası iktisadi işlemler hakkındaki bilgi yetersizliği, yanlış değerlendirme, tahmin hataları nedeniyle bu denklik sağlanamamaktadır. Net hata ve noksan kaleminin kullanılmasındaki amaç, alacaklı ve borçlu kısımlar arasındaki farklılığı gidererek, ödemeler dengesinde muhasebe anlamında eşitliği sağlamaktır (Uzunoğlu, 2003: 15).

Gerçek ve tahmini değerlerin birbirleriyle tutarlı olmaması, mal ve hizmet giriş ve çıkış kayıtlarının belirli bazı kurumlarca yapılması ve buna karşın, döviz giriş ve çıkış kayıtlarının başka kurumlarca tutulması halinde, hesaplarda atlama ve kesiklikler bulunmaktadır (İyibozkurt, 2001: 225). Ödemeler Bilançosu hesaplanırken denkliğin sağlanması gerekmektedir. Ödemeler bilançosundaki hesapların denkliği bazen sağlanmayabilir. Ödemeler Bilançosunun hesaplarını hesaplarken yapılan hatalar ve unutmalar, ödemeler bilançosundaki denkliği bozmaktadır. Dengeyi bozan işlemler ile dengeyi sağlayan işlemler arasındaki farklılığı net hata ve noksan hesabıyla eşitlenmektedir (Hepaktan, 2015: 170-171).

1.3.4. Resmi Rezerv Hareketleri Hesabı

Herhangi bir ülkenin konvertibilite dövizleri, parasal altın, Özel Çekme Hakları (SDR) ve IMF Rezerv Pozisyonu'ndan oluşan bir resmi rezerv stoku olmaktadır. Söz konusu ülkenin rezerv varlıklarındaki değişmeler, resmi rezerv hesabında gösterilmektedir. Ayrıca ülkenin Merkez Bankası'nın, diğer ülkelerin Merkez Bankaları'ndan ve IMF'den borçlanmaları ya da onlara borç vermeleri ve ödemeler bilançosu finansmanı amacıyla yabancı para piyasalarından resmi borçlanmalar gibi işlemler de, resmi finansman hesabında yer almaktadır (Güran, 1999: 292).

Resmi rezerv hareketleri hesabında resmi rezervler ve uluslararası para fonu kredileri bulunmaktadır. Resmi rezervler hesabı, Merkez Bankası'nın döviz kurlarındaki istikrarı sağlamak amacıyla piyasaya yapmış olduğu müdahalelerden etkilenmektedir. Resmi rezervler hesabı incelendiğinde, ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervlerdeki hareketleri görmek mümkün olmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2012: 300).

Resmi rezerv hareketleri hesabı, hükümetin Merkez Bankasının inisiyatifinde bulunan altın ve döviz rezervlerinde meydana gelen sirkülasyonu göstermektedir. Döviz rezervlerinin artması veya azalması, resmi rezerv hareketleri hesabı fazlası ve resmi rezerv hareketleri hesabı açığı olarak nitelendirilir (Ünsal, 2005: 443).

Resmi rezervler hesabı, ödemeler dengesinin otonom kalemleriyle ilgili olarak ortaya çıkan dengesizliği gidermek için Merkez Bankası'nın dışsal rezervlerindeki değişmeleri göstermektedir. Resmi rezervler hesabına cari hesap ve sermaye hesabı işlemlerinden kaynaklanan net altın ve döviz gelir ve ödemeleri kaydedilmektedir (Parasız, 2013: 551).

Cari işlemler hesabının bilançosu ve finans hesabı bilançosunun toplam sonucu, ödemeler dengesinin genel açığını veya fazlasını vermektedir. Bu nedenle bir ülkenin dış aleme karşı safi borç ya da alacakları değişmiş olacağından, aradaki farkın rezerv hesabıyla kapatılması gerekmektedir (Uluatam, 1998: 236).

Resmi rezerv hesabına cari işlemler hesabı ve sermaye hesabı işlemlerinden kaynaklanan net altın ve döviz gelir giderleri muhasebeleştirilir. Muhasebeleştirme yönünden resmi rezerv hesabı, cari hesap ve finans hesabı dengesinin negatif toplamı olarak açıklanır. Sözgelimi, üç hesap dengesi ele alındığında nihai toplam sıfırdır (Parasız, 2013: 517).

Resmi rezerv hesabında, ülkenin uluslararası resmi rezervlerindeki değişiklikler, Merkez Bankası'nın döviz piyasasına yaptığı müdahalelerin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Piyasadaki döviz talebinin döviz arzını aşması durumunda Merkez Bankası, kur istikrarının sağlanması için, piyasaya döviz satmaktadır. Sonuç olarak resmi rezervler azalmaktadır. Döviz arzının talebin üzerine çıkması halinde, döviz kurunun düşmesini önlemek amacıyla, özel sektörden döviz alımı yapılır ve resmi rezervler arttırılır. Merkez Bankası tarafından yapılan işlemler nedeniyle, ülkenin uluslararası rezervlerindeki değişikliklerin net faktör ödemeleri, Merkez Bankası'nın resmi rezervlerinde gösterilmektedir (Öcal, 2007: 497).

Resmi rezerv hareketleri hesabı, Resmi Rezervler ve IMF ile ilişkileri muhasebeleştiren iki kalemi kapsar: IMF Nezdinde Varlıklarımız ve IMF Kredileri. Buna göre, ilk olarak IMF nezdinde bulunan Özel Çekme Hakları (SDR) varlıklarındaki değişimi kapsamaktadır. Cari işlemler dengesinde büyük açıklar oluştuğunda, hükümetler uluslararası finans kuruluşlarına ihtiyaç duyabilmektedir. Ayrıca, cari işlemler dengesindeki açığın azalmasıyla birlikte, ülke, IMF nezdindeki yükümlülüklerini azaltması gerekmektedir. Bu gelişmeler IMF'de izlenmektedir. Bu kalemdeki hareketler, istisnai nitelik taşımaktadır. Diğer yandan, Resmi Rezervler, mevcut döviz rezervleri ile bir önceki yılın döviz rezervlerinin farkı hesaplanarak bulunmaktadır. Resmi rezervler, IMF ile ilişkileri içeren iki kalemin konsolidesinin farkı alındığında Rezerv Hesabının seviyesi ortaya çıkmaktadır (Paya, 2001: 43).

1.4. ÖDEMELER DENGESİ YAKLAŞIMLARI

Ekonomi literatüründe "Cari İşlemler Dengesi"ni açıklamak için birçok yaklaşım bulunmaktadır. Klasik Ekonomistler ödemeler bilançosu düzenlemeleri için, fiyatlar genel düzeyi ve para arzındaki değişim (Paranın Miktar Teorisi) arasındaki ilişkinin öneminden bahsetmektedir. Bu yaklaşım temel olarak, uluslararası altın para birimi standardı sistemine (döviz kuru) dayanmaktadır. Ödemeler Dengesinin açıklanmasında bir diğer teori de, Esneklikler Yaklaşımı'dır. Bu teoriye göre, fiyat mekanizması ve döviz kuru kullanılarak dışsal dengesizliklerin kaldırılmasında, Marshall-Lerner Koşulu'na başvurulmaktadır. Parasalcı Yaklaşıma göre, dışsal dengesizlikler, para arzı ve para talebi dengesizliklerinin sonucu olmaktadır. Keynesyenlere göre Massetme Yaklaşımı, dışsal dengesizliklerin kaynağı giderlerin gelirleri aşması, bütçe açığı, genişletici maliye politikaları olarak bilinmektedir. 1960'larda geliştirilen ve Keynesyen yaklaşımı üzerine inşa edilen Mundell-Fleming Modeli, Ödemeler Bilançosunu genişleten açık ekonomi boyunca serbest sermaye hareketi üzerinde IS-LM Modelinin uygulanmakta olduğunu göstermektedir. Modele göre, maliye ve para politikalarından dışsal denge hedefini etkilemek için faydalanılmaktadır. Dışsal dengenin açıklanmasında, Mundell-Flemming Modeli dış faiz oranı ile iç faiz oranı arasındaki farklılığı önemsemektedir (Ozdamar, 2015: 635).

Ödemeler Dengesi Yaklaşımları kendi içinde; "Dönemlerarası Yaklaşım, Parasalcı Yaklaşım, Mundell-Flemming Modeli, Esneklikler Yaklaşımı, Toplam Harcama Yaklaşımı '' olarak sınıflandırılmaktadır.

1.4.1. Dönemlerarası Yaklaşım

Dönemlerarası yaklaşım, tüketim ve tasarrufa ilişkin Sürekli Gelir Hipotezine dayanmaktadır. Sürekli Gelir Hipotezine göre, dışa açık küçük bir ekonomide meydana gelen geçici arz ve talep şokları ulusal tasarruflar ve cari işlemler hesabında çeşitli istikrarsızlıklara sebep olurken; kalıcı şoklar cari işlemler hesabını etkilememektedir. Dönemlerarası yaklaşımına göre, cari işlemler hesabında görülen hareketler iki ana unsura ayrılabilir: Bunlardan ilki; iktisadi bireylerin zaman tercih oranıyla dünya reel faiz oranı arasındaki farklılıklardan kaynaklanan tüketim kayması unsuru, ikincisi ise; ekonomide karşılaşılan geçici şoklar nedeniyle tüketim harcamalarındaki dalgalanmaları azaltan tüketim düzeltici unsurdur (Tunalı, 2008: 166-167).

Bu yaklaşımda, ulusal ve uluslararası açıkların ülkenin potansiyelini ortaya çıkaran yatırımlara dönüşmesi elverişli ise, cari dengesizlik indikatörleri fazla olsa bile uzun vadede cari açık sorun olmaktan çıkacaktır. Ayrıca, cari açığın tehlikeli olup olmadığı düşüncesine sadece rakamlarla ulaşılamamaktadır. Cari açığın nasıl tazmin edildiği, finansmanın niteliği, verilen cari açıkların ekonomideki yapısal sorunları düşürüp düşürmediği ve uzun dönemde çözümler üretecek politikaların yürütülüp yürütülmediği gibi birçok niteliksel olan etkenler de dikkate alınmalıdır (Akçayır ve Albeni, 2016: 39-40).

Dönemlerarası yaklaşım, tasarruf-yatırım perspektifinden cari işlemler hesabını dikkate almaktadır. Ayrıca, yurtdışından borçlanılarak ve borç verme zamanına göre tüketimi yumuşatmasını temsil etmektedir (Demirhan, 2016: 80-81).

1.4.2. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşımın temeli, D. Hume'un 18.yy.'daki fikirlerine dayanmaktadır. Parasalcı yaklaşımın ortaya çıkışı, Büyük Bunalım ve Keynesgil devrim nedeniyle ertelenmektedir. Parasalcı yaklaşım, 1950'li ve 1960'lı yıllarda modern halini almaya başladı ve 1970'li yıllarda geleneksel yaklaşımlara alternatif bir yaklaşım haline gelmektedir. Parasalcı yaklaşım, Monetaristler tarafından geliştirildiği için, Monetarist teori uluslararası iktisada yansıtılmaktadır (Ökte, 2011: 225).

Ödemeler dengesinde açık ya da fazla, parasalcı yaklaşıma göre, para arzı ve para talebindeki eşitsizliğin meydana gelmesiyle oluşmaktadır. Kısa süreli olmakta olan dış açık ya da fazla zamanla otomatik mekanizmaların fiili olarak devreye girmesiyle ortadan kaldırılmaktadır. Sabit kur sistemi çerçevesinde yapılan bu analizde bir dış açık olması halinde, ilgili ülkenin resmi para rezervleri azalmaktadır. Buna bağlı olarak Merkez Bankası döviz kurundaki yükselmeyi ortadan kaldırmak için piyasaya döviz vermektedir. İlgili ülkenin resmi rezervlerindeki düşüşe bağlı olarak para arzı daralmaktadır. Sonuç olarak, hem görünür ticaretin ve görünmeyen ticaretin ithalatı düşerken, hem de yabancı devlet tahvili ve hazine bonosu alımı düşerek dış açık ortadan kalkmaktadır (Engin, 2012: 417).

Parasalcı yaklaşım, ödemeler dengesi konusunu, serbest döviz kuru rejimi varsayımı altında, para arzı ile döviz kuru ilişkisine bağlı olarak ele almaktadır. Para talebinde herhangi bir değişiklik yok iken para arzının artması nominal geliri arttırmaktadır. Artan nominal gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmı ise tasarrufa yönelmekte ve faiz oranının düşmesi nedeniyle tasarruf edilen gelir yurtdışına yönelmektedir. Tüketim talebi artarken ithal mallarına yönelik talep de artmakta ve döviz talebi yükselmektedir (Bahmani-Oskooee, 1989: 79-81).

Ödemeler dengesinde parasalcı yaklaşıma göre dış fazla, çok fazla olan para talebi sebebiyle oluşurken, dış açık, çok fazla para arzı olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Tunca ve Tunalı, 2006: 4).

Bu yaklaşıma göre, resmi rezervlerde ortaya çıkan bir azalma ya da artma, toplam harcamalar ile gelir arasındaki ilişkiye bağlı, ancak harcamaların ihraç ve ithal malları arasındaki dağılımını etkileyen nispi fiyatlar ikincil bir öneme sahipken, nominal varlıkların reel değerini belirleyen fiyatlar genel düzeyi merkezi bir rol üstlenmektedir (Frenkel & Johnson, 1977: 23).

1.4.3.Mundell-Flemming Modeli

Maliye ve Para politikalarının açık ekonomide nasıl işleyebileceğini analiz etmek için sıkça kullanılan makroekonomik model, Mundell-Fleming modeli olarak tanımlanmaktadır. Yazarları Robert Mundell (1963) ve John Fleming (1962)' in adını taşıyan bu model, döviz kurları, tüketim, yatırım, kamu harcamaları, uluslararası ticaret ve uluslararası sermaye akımlarını dikkate alarak kısa dönem milli gelir dalgalanmalarını açıklamaktadır. Ayrıca, söz konusu model, IS-LM-BP Modeli olarak ta bilinmektedir. Mundell-Flemming modelinde, sabit ve dalgalı döviz kuru rejimleri altında maliye ve para politikalarının makroekonomik politika araçları olarak ne kadar etkili olduğu tahmin edilmektedir (Makin, 2002: 112).

Mundell-Flemming modeli tam sermaye hareketliliği, eksik sermaye hareketliliği ve tam sermaye hareketsizliği kapsamında, sabit ve esnek döviz kuru sisteminde maliye politikasının ve para politikasının etkinliği sorgulanmaktadır. Mundell-Flemming modeli kendi içinde üçe ayrılmaktadır: İlk olarak, tam sermaye hareketliliği durumunda faizlerde oluşacak herhangi bir değişikliğin sınırsız sermaye akımlarına neden olacağı varsayılmaktadır. İkinci olarak, tam sermaye hareketsizliği durumunda ise ulusal sermaye piyasasının uluslararası mali merkezlerden tamamen soyutlandığı varsayılmaktadır. Son olarak, sınırlı sermaye hareketliliğinde, yerli menkullerle yabancı menkuller arasında sınırlı ölçüde ikame olduğu bilinmektedir (Öcal, 2007: 240).

Bu kısımda, tam sermaye hareketliliği kapsamında sabit ve esnek döviz kuru sistemlerinde, maliye ve para politikasının etkinliği şekiller yardımıyla analiz edilmektedir. Sonrasında, sınırlı sermaye hareketliliğinde, sabit döviz kuru sisteminde para politikasının etkinliği incelenerek, tam sermaye hareketsizliği durumunda BP eğrisinin şekli analiz edilmektedir.

1.4.3.1. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında, Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Maliye Politikasının Etkinliği

Tam sermaye hareketliliği kapsamında sabit kur sisteminde, maliye politikasının etkinliği, Şekil 1'de açıklanmaktadır.

Şekil 1: Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Genişletici Maliye Politikasının Etkinliği

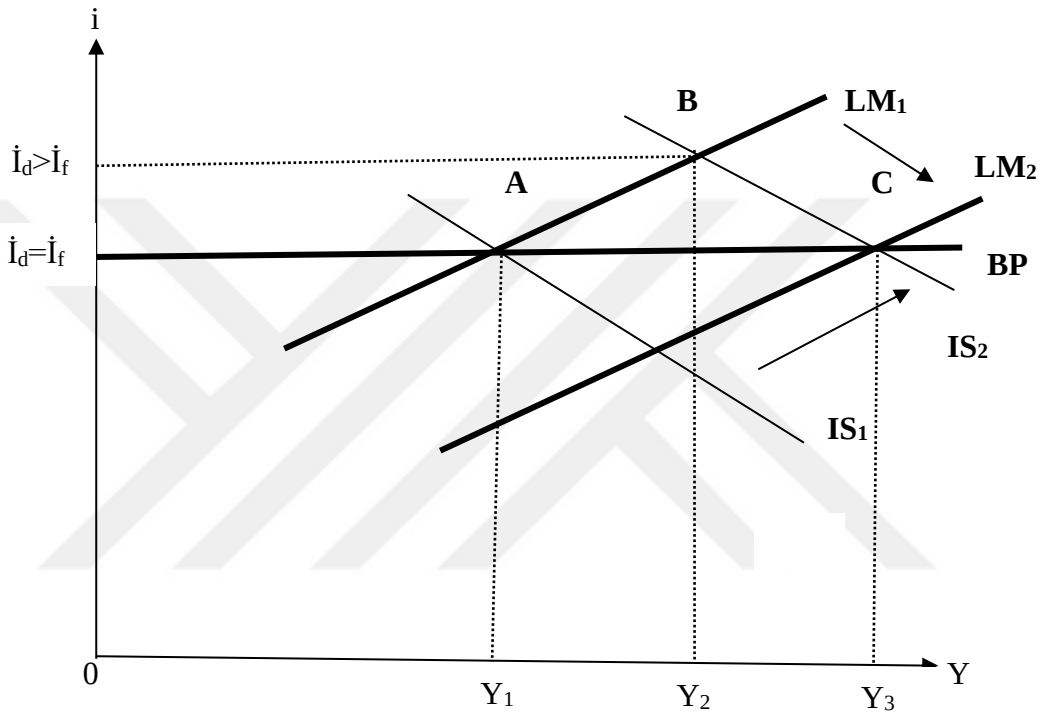

Kaynak: Özdurak T. S., Makro İktisat, 2012: 432.

Şekil 1'de görüldüğü üzere, IS-LM-BP doğrularının kesiştiği A noktasında sadece iç denge değil aynı zamanda dış denge de sağlanır. Ayrıca, A noktasında yurtiçi faiz oranları ve yurtdışı faiz oranları birbirine eşittir. Genişletici Maliye Politikası uygulandığında IS Eğrisi sağa doğru kaymaktadır. Yeni oluşan denge noktası, B noktası olmaktadır. B noktasında IS=LM denkliği olduğu için, iç denge söz konusudur. Ama B noktası, BP'nin üstünde yer aldığı için dış fazla ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nedeni, yurtiçi faiz oranının yurtdışı faiz oranından yüksek olmasıdır. Bu durumda ülkeye sermaye girişi sağlanır, Ödemeler Bilançosu fazla verir. Böylece, ulusal paraya olan talep artar, ulusal para değer kazanır, fakat sabit döviz kurunda ulusal para' nın değer kazanmaması gerektiği için, Merkez Bankası ekonomiye genişletici para politikası uyguladığında LM Eğrisi LM_1'den LM_2'ye doğru sağa

kayar. C noktasında tekrardan iç denge ve dış denge sağlanır, buna göre hem genişleyen para politikası hem de genişleyen maliye politikası nedeniyle maliye politikası tam etkindir (Seyidoğlu, 2009: 833).

1.4.3.2. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında, Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği

Şekil 2'de, tam sermaye hareketliliği kapsamında, sabit döviz kuru sisteminde, para politikasının etkinliği açıklanmaktadır.

Şekil 2: Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği

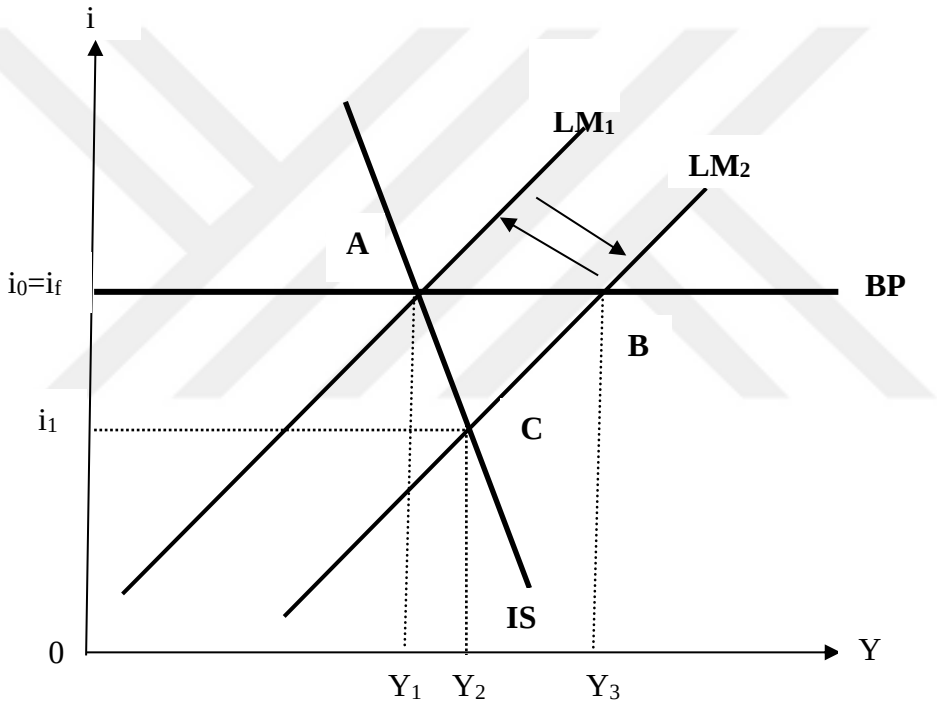

Kaynak: Alptekin V., Makro Ekonomi, 2016: 407.

Şekil 2'de belirtildiği üzere, A noktasında hem iç denge hem de dış denge bulunmaktadır. A noktasından sonra ortaya çıkan genişletici para politikası, yeni LM_2 eğrisini ortaya çıkarmaktadır. Yeni denge noktası olan B'de, dış denge sağlansa da iç denge sağlanamadığı için yerli varlıkların getirilerini temsil eden (i_1) faiz oranı yabancı varlıkların getirilerini temsil eden ($i_0=i_f$) faiz oranının altında kalmaktadır. Yeni denge noktası olan B noktasında, dış dengenin sağlanmasına rağmen iç denge sağlanamamıştır. C noktasında ise, iç denge sağlanmasına rağmen dış denge sağlanmamaktadır. Böylece otoriteler, yabancı varlıkların getirilerini temsil eden faiz

oranı daha yüksek olduğu için, yabancı varlıkları yerli varlıklara tercih edeceklerdir. Tercih edilen yabancı varlıklar ülkedeki dövizlerin azalmasına neden olacaktır. Buna karşın Merkez Bankası oluşan döviz talebine piyasadan parayı çekerek yanıt verecektir. Bu durum sonucunda yeniden LM_1 düzeyine geri dönüldüğü için maliye politikasının etkinliğine nazaran para politikası etkin değildir (Alptekin, 2016: 407-408).

1.4.3.3. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Kur Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği

Şekil 3'te, tam sermaye hareketliliği kapsamında esnek döviz kuru sisteminde, para politikasının etkinliği açıklanmaktadır.

Şekil 3: Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Kur Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği

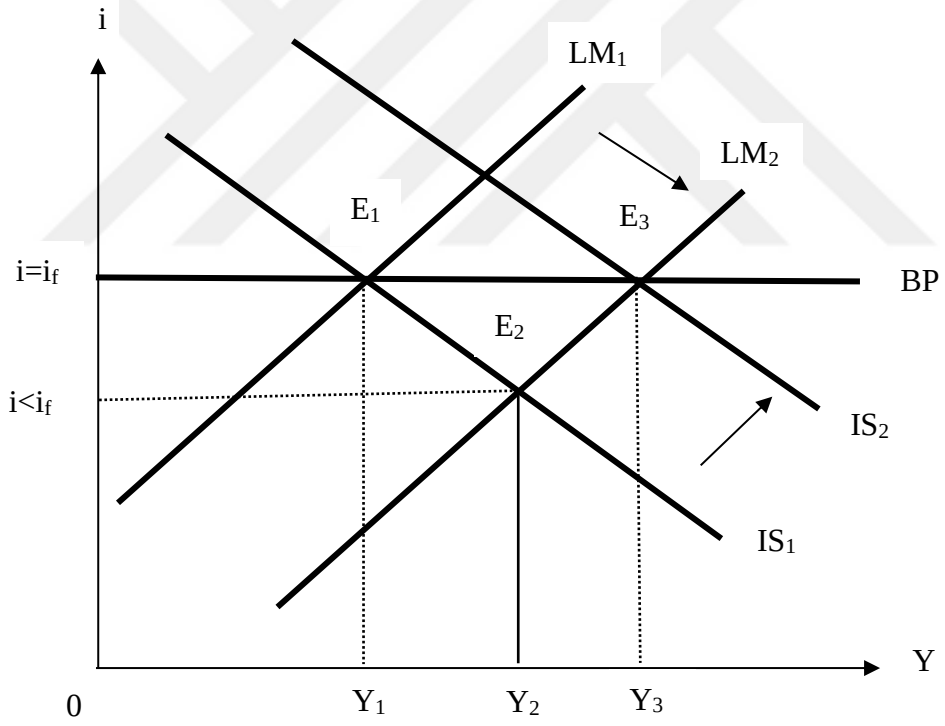

Kaynak: Yıldırım K. Karaman D. ve Taşdemir M., Makro Ekonomi, 2013: 256.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, başlangıçta E_1 noktasında hem iç denge hem de dış denge vardır. Uygulanan genişletici para politikası sonucunda LM_1 doğrusu sağa kayınca yeni doğru LM_2 olur, Dolayısıyla, yeni denge noktası E_2 noktası olunca sadece iç denge sağlanırken yerel faiz oranı da dış alem faiz oranından az olursa, ödemeler bilançosu açık vermektedir. Bu durum döviz kurunun yükselmesine sebep olur.

Ülkenin rekabet düzeyi artınca ihracatı da artar. IS_1 eğrisi sağa doğru yer değiştirerek IS_2'ye dönüşür. Yeni oluşan E_3 noktasında, E_2 noktasına göre daha az faizle daha çok gelir elde edildiği için tam sermaye hareketliliği kapsamında esnek kur sisteminde para politikasının tam etkinliği sağlanmış olur (Yıldırım vd., 2013: 256).

1.4.3.4. Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Esnek Döviz Kuru Sistemi ve Maliye Politikasının Etkinliği

Şekil 4'te, tam sermaye hareketliliği kapsamında esnek döviz kuru sisteminde, maliye politikasının etkinliği açıklanmaktadır.

Şekil 4: Esnek Kur Sistemi ve Tam Sermaye Hareketliliği Kapsamında Maliye Politikası Etkinliği

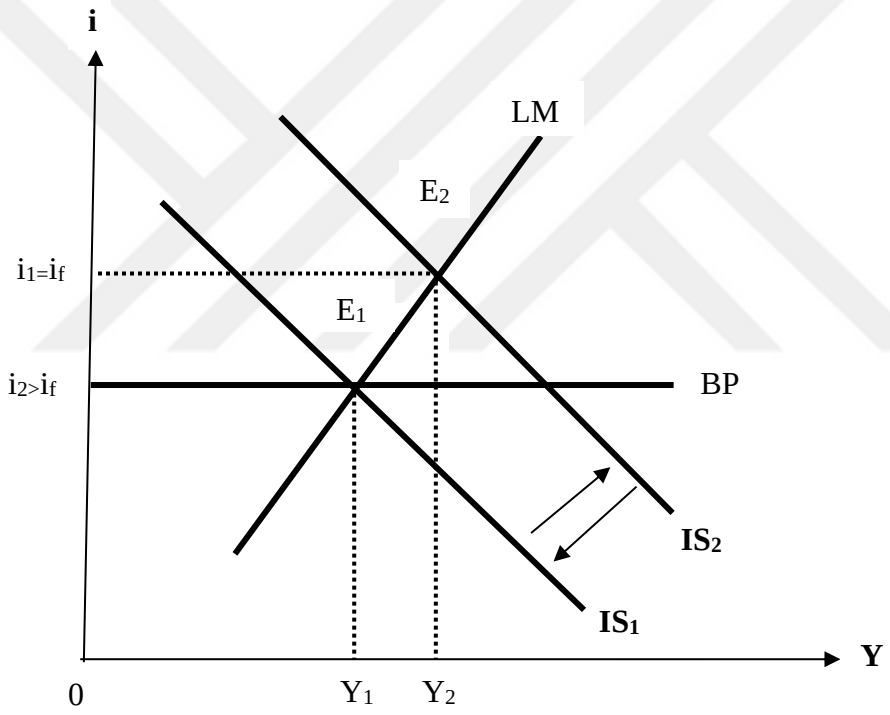

Kaynak: Eren E., Makro İktisat Kavramlar Tarihsel Yaklaşım, İstikrar Politikaları ve Açık Ekonomi, 1992**:** 204.

Şekil 4'te görüldüğü üzere, genişletici maliye politikası IS_1 eğrisini sağa kaydırarak IS_2 eğrisine dönüşür. Oluşan yeni denge noktası E_2 noktasında iç denge sağlanır. Ayrıca, cari ödemeler dengesinde ise yurtiçi faiz oranı yurtdışı faiz oranından daha yüksek olduğu için, ödemeler dengesi fazla verir. Bu fazlalık ülke parasının değer kazanmasına ve rekabet gücünün azalmasına yol açmaktadır. Bu durumun sonucunda

ihracat azalınca IS eğrisi tekrar sola kayarak E_1 noktasında hem iç denge hem de dış denge sağlanmış olur (Eren, 1992: 204).

1.4.3.5. Sınırlı Sermaye Hareketliliği Kapsamında, Sabit Döviz Kuru Sisteminde Para Politikasının Etkinliği

Şekil 5'te, sınırlı sermaye hareketliliği kapsamında, sabit döviz kuru sisteminde para politikasının etkinliği açıklanmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 510).

Şekil 5: Sınırlı Sermaye Hareketliliği Kapsamında Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Para Politikasının Etkinliği

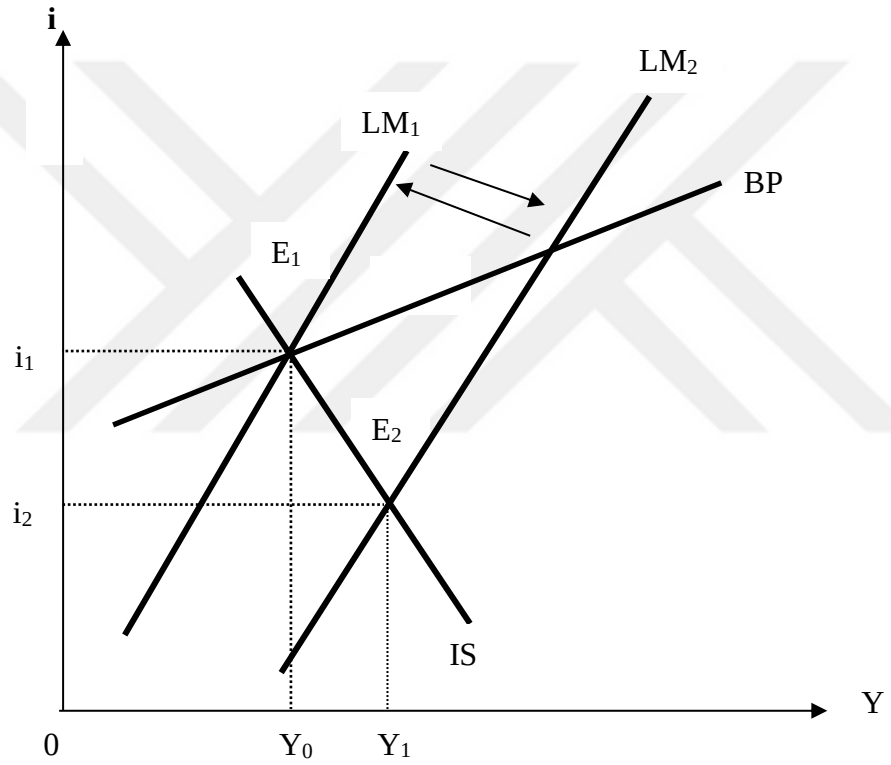

Kaynak: Seyidoğlu H., Uluslararası İktisat Teori Politika Uygulama, 2009: 510.

Şekil 5'te görüldüğü üzere, genişletici para politikası uygulandığında LM eğrisi, LM_1'den LM_2'ye doğru kaymaktadır. E_2 noktasında oluşan yeni dengede faiz oranı düşer, gelir yükselir. Ayrıca yeni denge noktası BP eğrisinin altında kaldığı için cari işlemler dengesi açık vermektedir. Bu nedenle, ulusal paraya olan talep azalmaktadır. Fakat sabit kur sistemi geçerli olduğu için ulusal paranın değeri düşmemektedir. Merkez Bankasının ulusal paraya müdahalesi sonucunda daraltıcı

para politikası uygulanır. Böylelikle yeni denge noktası E_2'den tekrardan E_1'e dönmektedir. Ayrıca, uygulanan para politikasının gelir üzerindeki etkisi geçici olmaktadır (Ünsal, 2009: 393).

1.4.3.6. Tam Sermaye Hareketsizliği Durumunda BP Eğrisi

Şekil 6'da görüldüğü üzere, tam sermaye hareketsizliği varsayımında dış alem faiz oranıyla yerel faiz oranı birbirinden farklı olmaktadır. Bu yüzden ülke sermaye açısından dış aleme kapalı hale gelmekte ve BP eğrisi yatay eksene dik olarak gösterilmektedir.

Şekil 6: Tam Sermaye Hareketsizliği Durumunda BP Eğrisi

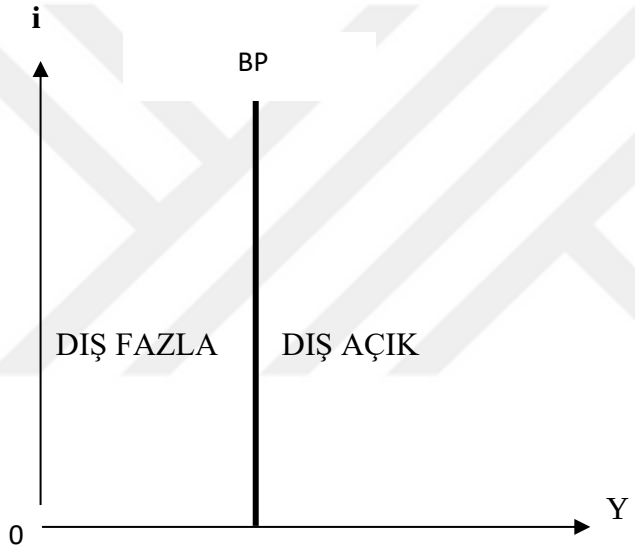

Kaynak: Hepaktan E., Uluslararası İktisat, 2015: 219.

Şekil 6'da görüldüğü gibi BP eğrisinin sağı, dış açığı ifade etmektedir. BP eğrisinin solu ise, dış fazlayı ifade etmektedir. Aynı zamanda BP eğrisinin sağında yer alan noktalarda, öngörülen denge noktasındaki gelir düzeyinden daha yüksek gelir düzeyine ulaşınca artış gösteren ithalat dış açığa neden olmaktadır. BP eğrisinin solunda yer alan her noktada, öngörülen denge noktasındaki gelir düzeyinden daha düşük gelir düzeyi elde edildiği için ithalat hacmi azalmaktadır. Böylelikle BP eğrisinin solunda yer alan noktalarda, dış fazla meydana gelmektedir (Hepaktan, 2015: 218).

1.4.4. Esneklikler Yaklaşımı ve Marshall-Lerner Koşulu

Esneklikler Yaklaşımı, iktisatçıların büyük çoğunluğu tarafından onaylanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında ortaya atılan Esneklikler Yaklaşımı ile az gelişmiş ülkelerde uygulamaya konan politikalar, 1970'lerin ortasına kadar devam etmektedir (Tiryaki, 2002: 3).

Devalüasyonun temel amacı, fiyatları ihracatı arttıracak ve ithalatı azaltacak şekilde değiştirmektir. Devalüasyonun uygulanması ile, paranın değerini düşürmek için yabancı paranın yerel fiyatını arttırmak ve sonuç olarak ulusal anlamda ithalat fiyatlarını arttırma amacı güdülmektedir (Dunn ve Ingram, 1996: 385-386).

Devalüasyon, yerel para birimi cinsinden ithal mallarının fiyatlarını arttırmakta ve yabancı para birimi cinsinden ihraç mallarının fiyatlarını azaltmaktadır. Devalüasyonun ödemeler dengesinde iki tür etkisi bulunmaktadır. İlki, ithal mallarının değerlerinin arttırılması yoluyla döviz giderlerinden tasarruf sağlanması; ikincisi ise ihraç mallarının değerlerinin azaltılması yoluyla ihracat hacminin genişletilmesi ve döviz gelirlerinin arttırılmasıdır. Bu iki etki, ödemeler dengesi açığının kapanmasına katkıda bulunmaktadır. Esneklikler yaklaşımına göre, devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı ve döviz kazandırıcı etkileri, sırasıyla ithal mallarının iç talep ve ihraç mallarının dış talep esnekliklerine bağlı olmaktadır. Esneklikler ne kadar yüksekse olumlu etkiler de o kadar yüksek olmaktadır. Devalüasyonun ödemeler dengesi açıklarını giderici etkileri, Marshall-Lerner koşulu ile ifade edilmektedir (Ökte, 2011: 223).

İhracatın döviz kurundaki fiyat esnekliği;

$N_X = [\Delta x/x) / (\Delta E/E)]$'dir.

E = Döviz Kuru,

ΔE = Döviz Kurundaki Değişim,

ΔX = İhracattaki Değişim olmaktadır.

İthalatın döviz kuru esnekliği;

$N_M = [(\Delta M/M) / (\Delta E/E)]$'dir.

$N_X + N_M > 1$ olursa Marshall-Lerner Koşulu sağlanır (Eren, 1992: 37).

Marshall-Lerner koşulu, en basit şekilde aşağıdaki formülle açıklanmaktadır. Bu formül, ödemeler bilançosunda istikrar için gereken koşulu da açıklamaktadır. Marshall-Lerner koşulu, sadece döviz kurlarındaki büyümenin ödemeler bilançosunu pozitif yönde etkilemesi için "kritik değeri" vermelidir. Dış açığın bütünüyle ortadan kaldırılması için ithal malların yurtiçi talep esnekliği ile ihraç malların yurtdışı talep esnekliği toplamının 1'den büyük olması zorunludur. Dış dengenin sağlanmasında esneklikler ile kur değişiklikleri ters orantılıdır.

$$\frac{\mathbf{e_m e_x(h_m+\eta^x-1)+\eta_m\eta^x(e_m+e_x+1)}}{\mathbf{(e_m+\eta_m).\ (e_x+\eta^x)}}$$

İhracat yapan ülkenin talep esneklikleri olan ithal ve ihraç talep esneklikleri η_m ve η^x pozitif olarak belirlenmektedir; arz esneklikleri de e_m ve e_x dir. e_x ve η_m ihracat yapan ülkenin iç fiyatlarıyla tanımlandığında e_m ve η_x yabancı fiyatlarla belirtilmektedir. İthal ve ihraç esneklikleri toplamı 1 ise, resmi para biriminin diğer ülke para birimleri karşısında değer kaybetmesi halinde ödemeler bilançosu üzerinde hiçbir etki yapmayacaktır. $\eta_m + \eta^x > 1$ olursa döviz kurundaki büyüme, ülkenin ticaret bilançosunu olumsuz yönde etkileyebilir (Karluk, 2013: 663).

Esneklikler Yaklaşımında cari işlemler dengesinin ana belirleyicileri, uluslararası fiyatlarla ilgili olmaktadır. Esneklikler Yaklaşımında, ithalatın ve ihracatın fiyat elastikiyetinin birden yüksek olduğu kabul görmektedir. Dolayısıyla devalüasyon, ithalat vasıtasıyla elde edilen malların fiyatını arttırmakta, talebin azalması yoluyla da ithalatı azaltmaktadır. Öte yandan ihraç mallarının fiyatı azaldığı için dış talepteki artış nedeniyle ihracattaki talebi yükseltmektedir. Son olarak, dış ticaret dengesinde ithalatın azaltılması ve ihracatın arttırılması ödemeler bilançosu üzerinde olumlu sonuçlar vermektedir (Yapraklı, 2010: 144).

Şekil 7: Marshall Lerner Koşulu ve Esneklikler Yaklaşımı

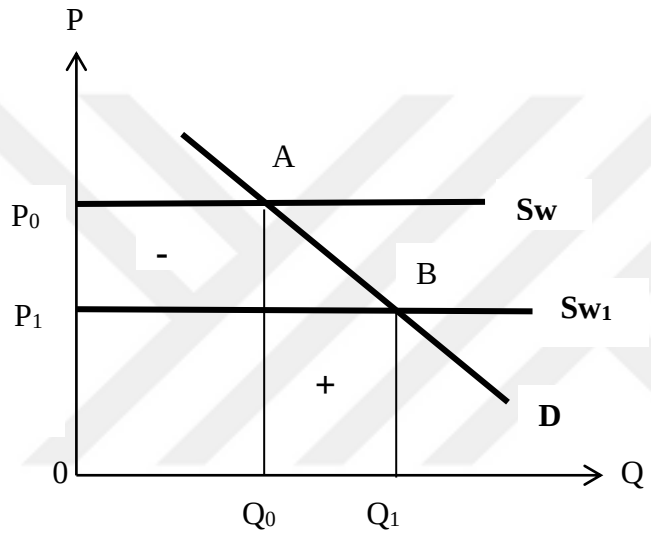

Kaynak: Tunca Z., Makro İktisat, 2012: 338.

Şekil 7'de görüldüğü üzere, D ile gösterilen ihraç malına olan yurtdışı talep eğrisidir. Ayrıca, malın dış alem arzı S_w ile gösterilmektedir. Yukarıdaki şekilden anlaşılacağı gibi, fiyattaki azalma karşısında ihracatın ne kadar yükseleceği ihracat yapılan malın yurtdışındaki talep elastikiyetine bağlı olacaktır. Şayet, bu şekildeki gibi elastikiyet yüksek olursa, elde edilen döviz geliri artarak ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkileyecektir (Tunca, 2012: 339).

İhracat arz esnekliğinin sonsuz olması halinde, devalüasyon, ithalat talebinin iç ve dış fiyat esnekliği toplamının biri geçmesiyle ticaret bilançosunu düzeltmektedir. Bu durumda, Marshall-Lerner şartı sağlanmaktadır (Walther, 2002: 309).

1.4.5. Toplam Harcama Yaklaşımı

Toplam Harcama Yaklaşımı, ilk kez S. Alexander tarafından 1952 yılında ele alınmıştır. Bu Yaklaşım, Keynes'in Milli Gelir Teorisi'nin uluslararası iktisada uygulanmasıdır. Bu yaklaşıma göre, toplam harcamalar reel üretime denkse, ekonomide dış ticaret dengesi sağlanmaktadır. Bu yaklaşımda, devalüasyonun dış dengeyi sağlarken milli gelir üzerinde yarattığı etkiler incelenmektedir. Ekonomi dışa kapalı ekonomi ise, milli geliri oluşturan değişkenlerin; tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve kamu harcamaları olduğu bilinmektedir (Hepaktan, 2015: 206).

Esneklikler Yaklaşımı öznel fiyat değişikliklerinin ihracat, ithalat ve cari işlemler hesabı üzerindeki etkilerini dikkate alırken, bu değişkenlerin gelir etkisini göz ardı etmektedir (Marrewick, 2005: 4).

Toplam Harcama Yaklaşımında, devalüasyonun iki etkisi söz konusu olmaktadır, Bu etkilerden biri harcama değiştirici etki, diğeri ise harcama daraltıcı etkidir. Harcama değiştirici etki, parasal ve mali politika araçları aracılığıyla ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlar. Ayrıca, bu tür politikalar, toplam harcamaları arttırarak veya azaltarak dış dengesizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Dış açık durumunda, para ve maliye politikası daraltıcı bir politika olarak hayata geçirilmektedir. Buna göre, gelirle harcamalar arasındaki fark ortadan kaldırılır. Dış fazla olması halinde ise, bu durumun tam tersi geçerli olmaktadır. Harcama daraltıcı etkide ise, marjinal harcama eğilimine bağlı olmaktadır. Sonuç olarak, harcama daraltıcı etki, devalüasyonun beklentisini arttırabilir veya azaltabilir (Machlup, 1995: 261).

Toplam harcama yaklaşımında, ekonomi tam istihdamda olduğu varsayıldığında, üretim daha çok arttırılamayacağı için net ihracatın yükselmesinin tek yolu, yurtiçinde yapılan harcamaların azaltılmasından geçmektedir. Ayrıca, yurtiçinde yapılan harcamaların baskı altına alınması da gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 4).

Yurtiçi harcamalar döviz kuru politikasıyla azaltılabilmektedir. Ayrıca, devalüasyonla sağlanmak istenen amacı oluşturabilmenin ilk koşulu, daha sıkı maliye ve para politikalarıyla mümkün olmaktadır. Diğer yandan, ekonomi tam istihdamda iken yurtiçi harcamalar azaltılarak kaynakların serbest bırakılması gerekmektedir. Devalüasyon kaynaklı fiyat değişmeleri, boşta kalan kaynakların ihracat sektörüne tahsis edilmesine ve ithal mallardan yerli olan mallara kaydırılmasına sebep olmaktadır (Erkılıç, 2006: 20).

Ulusal gelir kalemlerinde görüldüğü üzere, cari işlemler dengesi aynı zamanda ulusal tasarruf ile yerli yatırım arasındaki farka eşit olduğu bilinir. Buna göre tasarruf ile yatırım arasındaki farklılığın yükselmesine veya azalmasına göre cari işlemler düzelir ya da dengesizlikler meydana gelir. Başka bir deyişle, tasarruf gelir ile tüketim (kamu harcamaları dahil) arasındaki farka eşit olduğu için, cari işlemler toplam harcamalarda çıktı açısından düşerek ya da yükselmesine bağlı olarak ivme kazanabilir ya da dengesizlikler meydana gelebilir. Basit Keynesyen modelde dışa açık ekonomide emtia piyasasındaki denge varsayımından türetilen denklem, aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\mathbf{(S - I) + (T - G) = (X - M)}$$

Bu denklemdeki **G** kamu harcamalarını, **T** vergileri, **S** yurtiçi özel tasarrufları, **I** yatırımı, **X** ihracatı, **M** ithalatı belirtmektedir. Ulusal özel tasarruf dengesi, kamu bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki bağın mevcudiyetini göstermektedir. Buradaki kalemlerden hepsinin açık verdiği koşulda ve birbirlerini de etkiledikleri düşünülürse " Üçüz Açık'', ayrıca sadece iki kalemin açık verdiği durumda ise " İkiz Açık'' söz konusu olmaktadır (Türkay, 2013: 258).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde, Türkiye'de dış ticaretin ve cari açığın tarihsel gelişimi incelenmektedir. 1950 yılı öncesine ait Türkiye Ekonomisi'nin cari işlemler dengesine ilişkin rakamlarına ulaşılamaması nedeniyle, bu dönem dış ticaret rakamları ile analiz edilmiştir. Cari açık rakamlarının 1950 yılından itibaren mevcut olmasına bağlı olarak 1950-2018 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinin ve cari açığının tarihsel gelişimi incelenebilmiştir.

2.1. 1950 ÖNCESİ DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmada 1950 dönemi öncesine ilişkin dış ticaretin tarihsel gelişimi, 1923-1940 dönemi ve 1940-1950 dönemi şeklinde iki dönemde incelenmektedir.

2.1.1. 1923-1940 Döneminde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

1920'li yıllarda Türkiye'de, dış ticaret dengesini ve endüstri için gerekli olan altyapıyı hazırlayacak bir gümrük tarifesi oluşturulmaktadır. Buna göre Lozan Antlaşması'na dayanarak 1923-1928 döneminde geçici gümrük tarifeleri söz konusudur. Türk Hükümeti ilk defa 1929 yılında ulusal bir gümrük tarifesi uygulamaktadır. Yerli bir endüstrinin oluşması, 1929 yılında onaylanan yerli gümrük tarifesiyle mümkün olabilmektedir. Türkiye ekonomisinde yerli gümrük tarifesi uygulamasına başlandıktan bir yıl sonra, 1930 yılında meydana gelen Ekonomik Buhran nedeniyle hükümet birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında ilk olarak, kliring ve takas rejimleri ortaya çıkarken, sonra ithalat kotaları getirilmiş, daha sonra ise kambiyo denetim mekanizmasının oluşturulmasına yönelik olarak "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunu" yürürlüğe konmuştur. İhracatın daha geniş alanlara ulaştırılması için ihracatçı birliklerin kurulduğu ve ihracatın kliring sistemi, kontenjanlı listeler, takas ve prim usulleri ile desteklendiği bu dönemde, dış ticaretimizde dengenin sağlandığı ortaya çıkmaktadır (Başol, 2012: 278).

1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle ülkeler daha korumacı iktisat politikalarına yönelmektedir. Buna göre Türkiye'de 1929 yılında 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile dövizin kontrol altına alınması ve 1930 yılında 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile yabancı sermaye hareketlerinin denetlenmesine yönelik önemli adımlar atılmaktadır (Özel, 2012: 130).

1929 yılında ilk resmi ve özel sermaye ile Türkiye İş Bankası kurulmaktadır. Ayrıca, aynı yıl Osmanlı'dan kalan borçların ödemesi de başlamaktadır. 1929 yılında ilk kez bütçe fazlası elde edilmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin ihracatındaki en önemli payın tarım sektörüne ait olduğu bilinmektedir. Uygulanan politikalar sonucunda ilk kez dış ticaret fazlası elde edilmiştir (Ardıç ve Yılmaz, 2005: 195-197).

1926-1928 döneminde görünmeyen ticarette oluşan fazlalıklar sebebiyle, cari işlemler hesabındaki açık ortadan kalkmaktadır (Keyder, 1998: 108).

1929 yılında gelişmiş ülkelerin ithalatı azaldıkça diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ithalat azalmıştır. Büyük Buhran sebebiyle ülkeler, dış borçlanmada zorluklar yaşamaktadır. Büyük Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkisinin hafifletilmesi için, bu dönemde ithalatın kontrolü ve ithal ikameci sanayileşme ön plana çıkmaktadır. 1930'lu yıllarda Osmanlı döneminden kalan yabancı yatırımlar millileştirilmektedir. Sanayinin milli hasıladaki payı 1929'da %10'dan, 1939'da %18'e yükselmiştir. 1930-1939 yıllarında milli gelirin ortalama yıllık artış oranı %6 olmuştur (Somel, 2008: 9).

Tablo 8: 1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1923	50.800	86.900	-36.100
1924	82.400	100.500	-18.100
1925	102.700	129.000	-26.300
1926	96.400	121.400	-25.000
1927	80.700	107.800	-27.100
1928	88.300	113.700	-25.400
1929	74.800	123.600	-48.800

Kaynak: Alkin E., Uluslararası Ekonomik İlişkiler, 1990: 225.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, Türkiye'de ihracat ve ithalat 1923-1925 döneminde devamlı olarak yükselmektedir. Daha sonra, sadece ithalata değil aynı zamanda ihracatta da azalma görülmektedir. Fakat yeni dış ticaret rejiminin uygulandığı 1929 yılında ihracat azalırken ithalatta artış meydana gelmektedir.

Tablo 9: 1930-1940 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1930	71.380	69.540	1.840
1931	60.226	59.935	291
1932	47.972	40.718	7.254
1933	58.065	45.091	12.974
1934	73.007	68.761	4.246
1935	76.232	70.635	5.597
1936	93.670	73.619	20.051
1937	109.225	90.540	18.685
1938	115.019	118.899	-3.880
1939	99.647	92.498	7.149
1940	80.904	50.035	30.869

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018)

Tablo 9'da, 1930-1940 döneminde Türkiye'de ihracat ve ithalat dönem dönem azalsa da, 1938 yılı haricinde bu dönemde ihracat ithalattan yüksek gerçekleştiği için dış ticaret fazlası gerçekleştiği görülmektedir.

1930'lu yıllarda Türkiye'de devletçilik politikalarının uygulandığı, Zonguldak Kömür Şirketi ve İzmir Telefon Şirketi gibi şirketlerin kamulaştırıldığı ve yerli hammaddeyi kullanacak sanayi kuruluşlarının önemsendiği, dış borç ödemelerinde başarı sağlandığı ve sanayi üretimiyle kalkınma hızının arttığı görülmektedir. 1930 yılında Merkez Bankası kurulurken, 1930-1940 dönemi genel anlamda Türkiye ekonomisinde dış ticaret dengesinin fazlalık verdiği dönem olmaktadır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 49).

2.1.2. 1940-1950 Döneminde Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

Dış ticarete getirilen ilk önemli sınırlama, 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'dur. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar sebebiyle savaş süresince Türkiye'deki ihraç mallarına olan talep artışıyla, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinde önemli artışlar sağlanmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 203-204). 1940'lı yıllardaki Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri bakımından bu döneme, bir yandan 1930'ların başlarında önemli olarak görülen devletçilik politikası, diğer taraftan da 1939'da ortaya çıkan 2. Dünya Savaşı koşulları damga vurmaktadır. Türkiye'de 2.Dünya Savaşı sonuna doğru ve ayrıca 1950 yılına kadar içe dönük ve durgun bir ekonomi politikası uygulanmaktadır. Bu politika, dış ekonomik ilişkileri çok sınırlı seviyelerde tutmayı ve ödemeler dengesi açıklarını azaltmayı amaç edinmektedir. Ayrıca, 2. Dünya Savaşı sonuna kadar ithalatın önce önemli oranda azalmasına ve daha sonra belli bir düzeyi korumasına rağmen, ihracatın önemli artışlar göstermesi bağlamında Türkiye'nin dış ticareti sürekli olarak fazla vermektedir. İlgili dönemde Türkiye'de dış ticaret fazlaları altın ve döviz rezervlerinin yükselmesine sebep olmaktadır (Parasız, 2003: 77-78).

Tablo 10: 1941-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1941	91.056	55.349	35.707
1942	126.115	112.879	13.236
1943	196.734	155.340	41.394
1944	177.952	126.230	51.722
1945	168.264	96.969	71.295
1946	214.580	118.889	95.691
1947	223.301	244.644	-21.343
1948	196.799	275.053	-78.254
1949	247.825	290.220	-42.395
1950	263.424	285.664	-22.240

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018)

Tablo 10'da, 2. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar, Türkiye'nin dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir. 1946-1950 dönemi ithalatta serbestleşmeye gidildiği dönemdir. Bu dönemde dış açıklar arttığı için ekonomi; dışsal hibeler, krediler ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomi haline gelmiştir. 1948 yılında Türkiye, Marshall Planı'na göre dışsal hibe alarak ve yabancı sermayeyle dış ticaret rejimi arasında serbest ticarete ve açık ekonomi koşulları gerçekleştirerek bir değişim göstermektedir (Uçkaç, 2010: 426).

Türkiye'de 1946 yılında ekonomik istikrar politikası uygulamasına gidilirken, 1946 yılında yapılan devalüasyonla Türk Lirası Dolar karşısında % 117 oranında devalüe edilmiştir. Devalüasyonla birlikte dış ticarette kısmi serbestleşmeye gidilmiştir. Türkiye'de, 1946 devalüasyonundan sonra dış ticaret dengesi bozulmaktadır. İlgili dönemde ithalatın, istikrar programına rağmen ihracata göre daha fazla arttığı görülmektedir. Bu dönemden sonra dış ticaret açığının Türkiye'de kronik bir sorun haline geldiği söylenebilir (Kurtoğlu, 2017: 452).

1946 yılından itibaren Türkiye'de dış ticaret açığı görülmektedir. Bu döneme ait olmak üzere, Türkiye'deki dış ticaret açıkları, Amerika tarafından yapılan yardımlar sayesinde denkleştirilmektedir. 1946-1950 dönemi, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek amacıyla yeni kanunların oluşturulduğu dönemdir (Özer, 2004: 10).

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sırasında Batıda kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO)'ya üye olduğu bilinmektedir. Marshall Yardım Planı ve Truman Doktrini çerçevesinde oluşturulan ekonomik ve savunma işbirliği kurumlarına Türkiye 1948'de OECD'ye ve 1952'de NATO'ya üye olarak katılmıştır. Türkiye 1947 yılından itibaren ABD'den Truman Doktrini çerçevesinde askeri yardım ve 1948'den sonra Marshall Yardım Programından, ekonomik yardım almaya başlamıştır. Bu tarihten sonra, ekonomik kalkınmanın dış finansmanını sağlamak için önce gelişmiş ülkelerden, sonra uluslararası kredi kuruluşlarından kredi sağlama çabasına girilmiştir. 1947-1950 döneminde toplanan dış kaynakların büyük çoğunluğu ABD'den sağlanmıştır (Şahin, 2012: 97).

2.2. 1950-1970 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmada, Türkiye'nin 1950-1970 dönemine ilişkin dış ticaretinin tarihsel gelişimi, 1950-1960 ve 1960-1970 dönemleri şeklinde incelenmektedir.

2.2.1. 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1950 yılından sonra hükümet üç temel iktisat politikası uygulamıştır: Söz konusu dönemde uygulanan iktisat politikaları; özel sektör öncülüğünde sanayileşmeye gidilmesi, dış ticarette liberalizasyonun sağlanması ve tarıma öncelik verilmesidir. 1950 yılında ortaya çıkan Kore Savaşıyla birlikte, hammadde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasıyla tarım sektöründe uygulanacak olan politikalar hız kazanmaktadır. Yeni toprakların tarıma açılması ve iklim koşullarının tarıma uygun olması, tarımsal açıdan verimli olan bir süreci beraberinde getirmektedir. Dış ticarette liberalizasyon ile dış ticaret açıkları artarken, yeterli yabancı sermayenin ülkede olmaması nedeniyle ülkedeki döviz rezervleri azalmaktadır (Ardıç ve Yılmaz, 2005: 208-209).

1951-1954 döneminde yabancı sermaye girişini teşvik eden uygulamaların gerçekleşmesi, para arzının arttırılması, ithalatın azaltılması ve dışarıdan yapılan borçlanma sayesinde ekonomide farklı açılardan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda büyük kamu yatırımlarına ağırlık verilerek, toplam yatırımların ulusal gelire oranı, 1956 yılına gelinceye kadar yükselmiştir. İlgili dönem, yapılan ithalatın fazlalığı ve dış yardım nedeniyle ekonomide hızlı gelişme dönemi olmuş, ve 1951-1954 dönemi Türkiye'de büyük canlılık dönemi olarak ifade edilmiştir. 1950'li yılların başında, hızla artan yatırımlar ve tarımdaki ürün çeşitliliği nedeniyle milli gelir artmıştır. Ancak, ekilen tarım alanlarının sınıra dayanması nedeniyle çeşitli sorunlar ortaya çıktığı için bu durum enflasyona ve sonra da ödemeler bilançosu açığına neden olmuştur (Çoban, 2017: 70-71).

1950-1960 döneminde dış ticarete getirilen kısıtlayıcı tedbirlerin nedeni, aşırı ithalatın yol açtığı dış ticaret açığı artışına engel olunmak istenmesidir. Gümrük vergileri 1954 yılında advalorem esasa dönüştürülüştür. Bu dönemde dış ticarette dar boğazların yaşanmasında fazla değerli olan döviz kuru ithalatı desteklediği için ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmiştir (Başol, 2012: 397-398).

İthalatın kısa vadede dışsal kredilerle karşılanması, 1952 yılında dış borçların ödenmesini sorun haline getirmektedir. Buna göre, Türkiye IMF'deki kotasından fazlasını kullanan ve ödeme zamanı geldiğinde uzatılmasını isteyen ilk ülke olmaktadır (Horsefield, 1969: 347).

Tablo 11: 1951-1960 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1951	314.082	402.086	-88.004	-94.000
1952	362.914	555.920	-193.006	-198.000
1953	396.061	532.533	-136.472	-164.000
1954	334.924	478.359	-143.435	-177.000
1955	313.346	497.637	-184.291	-177.000
1956	304.990	407.340	-102.350	-75.000
1957	345.217	397.125	-51.908	-64.000
1958	247.271	315.098	-67.827	-64.000
1959	353.799	469.982	-116.183	-145.000
1960	320.731	468.186	-147.455	-139.000

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013,470-476. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018) http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160 (11.09.2018)

Tablo 11'de görüldüğü üzere, 1951-1953 döneminde sürekli olarak ithalatın ihracattan fazla yükselmesi nedeniyle kronik dış açıkların oluşması ve sürekli olarak artmakta olan dış yardım ve borçlanma nedeniyle ilk olarak ithalatta kısıtlamaya gidilmese de ihracatın yeteri kadar artmaması, ithalatta kısıtlama yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Kepenek, 2012: 119).

2.2.2. 1960-1970 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1960-1962 döneminde ithalatta görülen artış, gerçekleşen devalüasyon sonucunda ortaya çıkan döviz kurlarının faaliyete geçmesinden kaynaklanmaktadır. Doların yükselmesinin asıl nedeni ise, artan dış yardımlarla elde edilen ödeme olanaklarıdır (Alkin, 1990: 239).

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken, diğer yandan Türkiye Avrupa Birliği macerası da 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasıyla resmi olarak başlamıştır. 1970'li yıllarda Türkiye'de ekonomik açıdan iç ve dış dengesizliklerin ardında ekonomik darboğazlar gelmektedir. Kıbrıs Savaşı, ABD Ambargosu, Avrupa Topluluğu ve Birleşmiş Milletler yaptırımları, Türkiye'de darboğazların genel anlamda nedenlerini oluşturmaktadır (Argın ve Bakkalcı, 2011: 448).

Bu dönemde Türkiye'de kurulan sanayiler, dayanıklı tüketim malı kullanımını yaygınlaştırmaktadır. İç tüketime dönük sanayileşme halk kitlelerinin alım gücünün artmasına bağlı olduğundan, bu dönemde tarımsal destekleme fiyat politikası ve KİT 'lerde yüksek ücret politikası takip edilmektedir. Kamu kesiminde metalürji, petrokimya ve inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarda ithalatın ikame edildiği sanayiler kurulmaktadır. Fakat bu dönemde Türkiye'de teknolojinin yoğun olduğu yatırım malları ve ara mallarının ithal ikamesinde başarı sağlanamamıştır. Devlet, sanayicileri teknoloji yoğun yatırım mallarına ve ara mallarına yatırım yapmaya yönlendirememektedir. Ayrıca, sanayicilerin ithal girdileri üretmesine ve üretim giderlerini azaltarak kaliteyi arttırmasına yönelik çalışmalarda başarı sağlanamamaktadır (Somel, 2009: 11).

Tablo 12: 1960-1970 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1961	346.740	507.205	-160.465	-170.000
1962	381.197	619.447	-238.250	-242.000
1963	368.087	687.616	-319.529	-300.000
1964	410.771	537.229	-126.458	-109.000
1965	463.738	571.953	-108.215	-78.000
1966	490.508	718.269	-227.761	-164.000
1967	522.334	684.669	-162.335	-115.000
1968	496.419	763.659	-267.240	-224.000
1969	536.834	801.236	-264.403	-220.000
1970	588.476	947.604	-359.128	-171.000

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013, 470-476. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018), http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160 (11.09.2018).

Tablo 12'de, 1960-1970 dönemine ait dış ticaret dengesinin açık vermeye devam ettiği görülmektedir. Bunun nedeni ise, ithalatın kısıtlanmasıyla, ihracatın ve sanayinin üretim kapasitesinin istenen düzeyde arttırılamaması, yüksek fiyatlı hammadde ve ara madde yatırım malı ithalatının devam etmesi, sanayinin dış dünya ile rekabet edemeyecek düzeyde olması, ayrıca ihracatımızın %76'lık kısmının ucuz fiyatlı tarım ürünlerini kapsaması ve turizmden beklenen gelişmenin gerçekleşmesidir. Bu dönemde cari açık, borçlanılarak denkleştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak, açığı kapatacak sağlıklı finans kaynakları bulunamadığı gibi, ekonomide döviz darboğazıyla da karşılaşılmaktadır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 262). Bu dönemde, yerel sanayileşmeye ve ithalat yasaklarına bağlı olarak tüketim malı ithalatının payı da sürekli olarak azalmaktadır. İthal ikameci politikaların uygulandığı dönem boyunca, uygulanan aşırı değerli kur politikası ve ülkenin üretim yapısının özellikleri nedeniyle, ihracat son derece yavaş bir artış göstermektedir. Ayrıca, tarım ürünleri ihracatı, toplam ihracat içinde çok büyük bir paya sahip olmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 289).

Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme politikası, korumacı dış ticaret politikası ve bunları tamamlayan sıkı denetimli döviz kuru politikasıyla birlikte, ekonomiye içe dönük üretim yapan bir sanayi altyapısı ortaya çıkarılmaktadır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKKK)' nın faaliyete geçirilmesine ilişkin 17 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kambiyo mevzuatı daha sıkı hale getirilmektedir. Fakat içsel olan üretim yapısının işleyişi, sermaye malları ve ara malların ithalatına bağlı olduğundan ekonominin döviz talebi giderek artmaktadır. Buna karşılık, üretim içsel olarak programlandığı için ve iç piyasalar kârlı olduğu için ihracat yükselmemektedir. Ayrıca, ihracatın geleneksel tarım ürünleri ile sınırlı kaldığı bilinmektedir (Şahin, 2012: 155).

2.3. 1970-1990 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmada 1970-1990 dönemi arasında Türkiye'de dış ticaretin ve cari açığın tarihsel gelişimi 1970-1980 ve 1980-1990 dönemleri şeklinde değerlendirilmektedir.

2.3.1. 1970-1980 Döneminde Uygulanan Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1970'li yıllarda yaşanan iki önemli olay, Türkiye'de ekonomik ve mali yapının bozulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu gelişmelerden ilki, petrol şokudur. Petrol şoku, Türkiye'yi iki yönden etkilemektedir. Doğrudan etki, ithal edilen petrolün ve petrol ürünlerinin maliyetindeki artış olmaktadır. Dolaylı etki, tüm dünyada yaşanan enflasyon ve Avrupa'da yaşanan durgunluk işçi dövizlerinde bir düşüşe sebep olmaktadır. 1970'li yıllarda yaşanan ve Türkiye'nin ekonomik mali yapının bozulmasında önemli rol oynayan ikinci gelişme ise, ABD'nin uyguladığı ambargodur. Söz konusu ambargo, Türkiye ekonomisine çok büyük bir mali yük getirmiştir (Özsoylu, 2016: 116-117).

Tablo 13: 1970-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1971	676.602	1.170.840	-494.239	-109.000
1972	884.969	1.562.550	-677.581	-8.000
1973	1.317.083	2.086.216	-769.133	484.000
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	-719.000
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	-1.648.000
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	-2.029.000
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	-3.140.000
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	-1.265.000
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	-1.413.000
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	-3.408.000

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013, 470-476. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018), http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160 (11.09.2018).

1970 yılında gerçekleşen devalüasyon ile ithalat ve ihracat rejimlerinin uygulanmaya başlamasıyla 1971 yılındaki dış ticaret hacminin olumlu yönde etkilendiği, dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı arasında doğru yönlü bir ilişkinin bulunduğu Tablo 13'te görülmektedir (Parasız, 2003: 234). 1972 yılında ihracat 885 milyon dolara, ithalat 1.563 milyon dolara yükselmiş. Böylece, 1972 yılında ihracatın ithalatı karşılaması %57 oranında gerçekleşmiştir (Parasız ve Eroğlu, 2017: 191-192).

1972 yılında cari açığın 8 milyon dolara kadar indiği, Tablo 13'te görülmektedir. 1974 yılında ise cari işlemler dengesi, 484 milyon dolar fazla vermiştir. 1974 yılında ortaya çıkan petrol şoku, dış ticaret açığını arttırmıştır. 1977 yılında cari işlemler açığı 3.4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna göre, Türkiye kısa vadeli borçlanarak borç miktarını 6.6. milyar dolara çıkarmıştır (Karluk, 1995: 246).

Türkiye'nin 1979 yılı borç rakamlarına göre, 13.439 milyon doları anapara olmak üzere, 1979 yılından itibaren 5.314.7 milyon dolar ödenecek faizi ile birlikte toplam geri ödemekle yükümlü olduğu dış borç tutarı 18.753.7 milyon dolardır. Bu toplamın geri ödemesiyle ilgili yükün, Türkiye'de yıllık ihracat gelirlerine ve hatta yıllık bütün döviz gelirlerine göre çok yüksek tutarlar olduğu dikkat çekmektedir (Kurtoğlu, 2017: 511-512).

2.3.2. 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1980'li yıllarda uygulanan liberal politikalar sonucunda Türkiye'de dış ticaret hacmi hızla genişlemektedir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat, 1987 yılında 10,2 milyar dolara ulaşarak neredeyse 4 kat artmıştır. Bu dönemde, ithalatı serbestleştirmeyi hedef alan bir dış ticaret politikası benimsenmiştir. Ayrıca, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında % 30 seviyesindeyken bu oran 1987 yılında % 72'ler seviyesine yükselmektedir. İhracatın bileşiminde de hızlı bir değişim meydana gelmektedir. Sanayi ürünlerinin diğer sektörlerdeki ihraç ürünlerine göre toplam ihracat içerisindeki payı, hızla artarak % 70'ler seviyesine yükselmektedir. 1984 yılı sonrası dönemde, teşvik kapsamında bulunan ihracatta vergi iadesi oranları kademeli olarak azaltılmakta ve düşük maliyetli ihracat kredilerine son verilmektedir. Bu teşvikler yerine zamanla ihracatçıya kaynak kullanımı, destekleme fonundan prim ödemesi yapılması ve KDV istisnası şeklinde teşvikler sağlanmaktadır (Çoban, 2017: 120-121).

Tablo 14: 1981-1983 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	-1.936.000
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	-952.000
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	-1.923.000

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 14'te, 1981-1983 yılları arasında Türkiye, çok yönlü bir uluslararası işbirliği çerçevesinde dış ekonomik ilişkileri bakımından tutarlı, bilinçli, ülke yararına ve dışa bağımlılığı azaltıcı bir tutum izlemektedir. İthal edilen girdilere ve dış finansmana çok bağlı olan Türkiye ekonomisinde, yatırım ve üretimi yönlendirmenin başlıca aracı döviz tahsisleridir. Buna göre, sanayi ve dış ticaret politikalarının birbirleriyle tutarlı ve uyumlu olarak yürütülmesi zorunlu olmaktadır. Türkiye'de ödemeler dengesi sorunları ve sanayileşme gereği, dış ekonomik ilişkilerden en kısa sürede ve en üst düzeyde yararlanılması zorunluluk oluşturmaktadır. Buna göre, bir taraftan var olan ilişkilerin güçlendirilmesi, diğer taraftan yoğun ve etkili çabalarla ilişkilerden alınabilecek sonuçların hızlandırılması gibi ilkeler benimsenmektedir (Başol, 2012: 400-401).

Tablo 15: 1984-1990 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	-1.439.000
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	-1.013.000
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	-806.000
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	1.596.000
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	938.000
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	-2.625.000
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	250.000

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 15'te, 1980'li yılların ortalarına doğru gelindikçe, Türkiye'nin dış ticaret hacmi giderek artmaktadır. Düşük oranlı bir büyüme döneminde ekonominin ithalata bağımlılık derecesindeki hızlı yükselme, Avrupa Birliği ile gerçekleşen gümrük birliğiyle bağlantılıdır. Bu süreçte Türkiye, ihracatta rekabet gücünü arttırmaktadır. Fakat, bunu emek verimini ve teknoloji düzeyini uzun dönemde geliştirerek değil, yerli paranın dış değerini ve emek maliyetlerini baskı altında tutarak gerçekleştirmektedir. Bu olguya yol açan önemli bir etken, yatırımların ihracata dönük sektörlerin dışına kaymasıdır. Diğer yandan, Türkiye hizmet ticaretinde, özellikle turizm ve inşaat hizmetleri sayesinde, fazla verdiği için mal ticaretindeki büyük boyutlu, kronik açıklarını kısmen kapatabilmektedir (Boratav, 2005: 186-187). 1984-1988 döneminde TCMB'nin döviz rezervlerinin 1985 yılı hariç sürekli yükseldiği, 1988 yılında ise cari

işlemler dengesinin pozitif değer aldığı görülmektedir. 1984-1988 döneminde faiz oranlarında sürekli bir dalgalanma söz konusudur. 1984 yılında % 45 olan faiz oranı, 1988 yılında % 84'e yükselmiştir (Özel, 2012: 137).

İhracata dayalı büyüme politikasının uygulandığı ilk dönemlerde oldukça başarılı olduğu görülmektedir. 1980-1988 döneminde dışa açıklık arttığı gibi, aynı zamanda, toplam ihracatın GSYİH'ya oranı % 4.1'den % 13.3'e, toplam ithalatın GSYİH'ya oranı ise % 11.3'den % 16.4'e yükselmektedir. Bu nedenle, cari dengenin iyileştiği görülmektedir. Bu dönemde Türk Lirasının yaklaşık olarak % 40 değer kaybına uğraması ve birçok vergi teşviklerinin sağlanması, ihracata dayalı büyüme politikalarının itici gücünü oluşturmaktadır (Ertuğrul & Selçuk, 2001: 7).

2.4. 1990 YILINDAN GÜNÜMÜZE DIŞ TİCARETİN VE CARİ AÇIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın bu kısmında, 1990 yılından itibaren çeşitli ekonomik krizlerin Türkiye'de cari açık ve dış ticaret dengesi üzerindeki sonuçlarına değinilmektedir.

2.4.1. 1990-2010 Döneminde Türkiye'de Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1990-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı ve Cari Açığı, yaşanan kriz dönemleri ile ilişkili olarak dönemler halinde incelenmektedir.

2.4.1.1. 1990-1997 Döneminde Dış Ticaretin ve Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

1990-1994 Döneminde cari işlemler dengesinin açık ve fazla verebildiği bir dönem olurken, 1995 yılından günümüze değin cari işlemler dengesi sürekli olarak açık vermektedir. (Kepenek ve Yentürk, 2000: 295).

1994 yılında Türkiye ekonomisinde gerçekleşen devalüasyon sonucu, kurların yükselmesi, ithalatı pahalılaştırdığı için enflasyon da yükselme eğilimine girmiştir. 1993 yılındaki hızlı büyüme, 1994 yılında hızlı küçülmeye dönüşürken, 1993 yılında yüksek olan cari işlemler açığı 1994 yılında 2.6 milyar dolar civarında cari işlemler fazlasına dönüşmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 256).

1994 ekonomik krizinin nedeni, 1991-1993 döneminde açık veren kamu bütçesinin finansmanı için gerekli tahvil ve bono satışının yapılamamasıdır. Hükümetin faiz oranını düşük düzeyde belirlemesi, gerekli finansmanın sağlanmasını engellemiştir. Kamu kağıtları ile ilgili bir diğer yanlış uygulama ise, ellerinde kamu kağıdı bulunanların elde ettikleri kazançlara vergi konmasıdır. Tahvil ve bonodan gerekli finansman sağlanamaması sonucunda, bütçe açıklarının finansmanı çok yüksek düzeyde ve çok kısa zamanda Merkez Bankası'ndan sağlanmıştır. Her üç uygulamanın, ticari bankaların açık pozisyonlarının ve cari işlemler açığının çok yüksek düzeyde olduğu bir zamanda yapılması, sorunları daha da derinleştirmiştir. 1993 yılına gelindiğinde, cari işlemler 6.4 milyar dolar açık vermiştir. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve 1994 krizine kadar olan süreçte faiz oranlarının yüksek düzeyde olması, 1993 yılında bankaların açık pozisyonlarının artarak 4.9 milyar dolara ulaşmasına sebep olmuştur (Kansu, 2010: 163).

Tablo 16: 1990-1997 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	250.000
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	-974.000
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	-6.473.000
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	2.631.000
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	-2.339.000
1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.178	-2.437.000
1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	-2.638.000

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri, TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri.
https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018),

http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018).

Tablo 16'da görüldüğü üzere, 1990-1997 döneminde dış ticaret dengesi 1994 yılı hariç giderek büyüyen bir açığa dönüşmektedir. Fakat, görünmeyen hizmet gelirlerindeki artış sebebiyle, cari işlemler dengesinde büyük bir açık ortaya çıkmamaktadır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268). İhracata dönük sanayileşme politikasına rağmen dünya ekonomisinde meydana gelen olumsuz gelişmelerin etkisi yanında, izlenen yanlış ekonomik politikalar sonucu enflasyonun hız kazanması, kamu açıklarının artması, iç ve dış borç yükünün artması gibi nedenlerle Türkiye ekonomisi 1994 yılında daraldığı için cari fazla meydana gelmektedir (Serin, 1998: 324-325).

Cari işlemler dengesini etkileyen önemli faktörler, milli gelirdeki büyüme hızı ve reel kur değerlenmesidir. 1990-1996 döneminde hem büyüme hızı oldukça yüksek gerçekleşirken hem de reel kur değerlenmektedir. Ayrıca, bu yıllarda dışarıya büyük miktarda sermaye çıkışı olmaktadır. Sermaye çıkışının neden olduğu reel kur aşınması ve ekonomik durgunluğun birlikte etkisiyle teorik olarak cari işlemler dengesinin fazlalık vermesi beklenebilirdi. Döviz kurlarını incelerken sermaye girişlerinin değerlenmesine sebep olduğunu ve bu değerlenme ile büyüme hızının artabileceği ortaya çıkmaktadır. Buna göre, sermaye girişleri hem reel kuru hem de büyümeyi etkileyerek dolaylı olarak cari işlemler dengesindeki değişiklikler üzerinde baskın bir faktör olmaktadır (Serin, 1998: 720-721).

1993 yılının ikinci yarısından itibaren ağırlaşan ve 1994 yılının ilk aylarında ağır bir kriz niteliğine bürünen ekonomik bunalımın birçok nedeni bulunmaktadır. Ancak, 1994 Krizinin temel nedeni, yapısal çarpıklıklar olarak kabul edilmektedir. Kamu kesimi gelir-gider dengesi konjonktürel nedenlerden dolayı değil, yapısal nedenlerden dolayı bozulmaktadır. Bu dengesizlik, kamu gelirlerinin yetersiz olması ve vergi etkinliğinin sağlanamaması kadar, kamu kesimindeki israf ve savurganlıktan da kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki, devlet bütçesi bir borç ödeme bütçesine dönüşmektedir. Bütçe harcamalarının 1989-1993 döneminde %40.3'ü, 1994-1996 döneminde %55.7'si transfer harcamaları oluşmaktadır. Transfer harcamalarını çok büyük ölçüde devletin iç ve dış borç faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Devlet borçlarının anapara ve faizini ödemek için daha ağır şartlarda borçlanma yoluna gidilmektedir. Ekonomide kalıcı bir istikrar sağlanması için, borç-faiz kısır döngüsünün kırılması gerekmektedir. Kamu kesimi gelirlerinin sağlam ve devamlı kaynaklarla beslenerek arttırılması ve harcamalardaki savurganlığın bir defalık tedbirlerle değil, devamlı biçimde sona erdirilmesi gerekmektedir (Şahin, 2012: 230).

1994 krizi, Türkiye ekonomisinde alışılmadık bir şekilde, yepyeni bir kriz biçimi olmaktadır. Krizin ardındaki etken, 1970'li yıllarda yaşanan krizlerin aksine parasal genişlemeden değil, doğrudan doğruya mali sistemin kendi içindeki dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Denetimsiz olan spekülatif sermaye girişleri, ulusal ekonomiyi bir anda çok yüksek reel faiz ve aşırı değerli Türk Lirası'na dayalı kurun yarattığı dengesizliklere uğrattığı bilinmektedir. Bu şartlar sürdürülebilir olmayınca, ortaya çıkan güven kaybının da etkisiyle 1994 yılı başında mali piyasalar krize sürüklendiler (Yeldan, 2009: 275).

2.4.1.2. 1997 Güneydoğu Asya Krizi ve Sonuçları

1997 yılı Haziran ayında Güneydoğu Asya ülkelerinin paralarının dolara karşı değerini %25-30 düşürmeleriyle başlayan Güneydoğu Asya krizine 1998 yılının Ağustos ayında yaşanan Rusya krizinin eklenmesiyle, Türkiye ekonomisi de önemli bir kriz yaşamaya başladı. Güneydoğu Asya krizinin şoku yaşanırken 1998 Ağustos ayında yaşanan Rusya krizi sonucu, Türkiye ekonomisinden sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda Hazine ihale faizleri ve dolayısıyla faizler genel düzeyi önemli oranda yükselmiştir. Daralan ekonomide azalan fonların da büyük bir bölümünün kamu tarafından kullanılması, özel sektör yatırımları üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır. Gerileyen yurtiçi tüketim talebi, gerileyen yurt dışı talep ve hızla artan gümrük kapısı sayısı sonucu ucuz Güneydoğu Asya menşeli yarı mamul ve mamul ürünle sanayi üretiminde önemli düşüşler gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1999 Ağustos ve Kasım aylarında meydana gelen depremle, ekonominin daralma sürecine girmesine neden olmuştur (Parasız, 2003: 533).

1998'de bankacılık kesiminin toplam varlıkları, bir önceki yıla göre reel bazda % 20 büyüme göstermektedir. 1998 yılında özel banka kredileri 1997 yılına göre artış gösterirken kamu bankalarının payı gerilemiş olup kredilerin % 80'i kısa vadeli kredilerden oluşmaktadır. Bankacılık sektörünün toplam karlarının da, bir önceki yıla göre reel olarak % 60 arttığı görülmektedir. Ancak sistemin açık pozisyonu 1997'de 4 milyar dolar iken 1998 sonunda 8 milyar dolara yükselirken öz kaynak büyümesi yavaşlamaktadır (Kurtoğlu, 2017: 601).

Türkiye ekonomisinin, Asya Krizinden rekabet ve büyüme olmak üzere iki açıdan etkilenmesi söz konusu olmaktadır. Birincisi, Türkiye, Doğu Asya Ülkeleri ile hemen hemen aynı malları üreten bir ülkedir. Doğu Asya ülkeleri, mali sıkıntıdan kurtulabilmek için milli paralarını % 18-75 oranları arasında devalüe etmektedir. Bu devalüasyonla birlikte, piyasada bir dengesizlik oluşmaktadır. Bu durum korkulan seviyelerde olmasa bile, Türkiye'yi rekabet açısından olumsuz etkilemektedir. İkincisi, Dünya'da kriz nedeniyle büyüme yavaşlamaktadır. Bu da Türkiye açısından, büyümenin yavaşladığı ülkelerle ticaretinin azalması anlamına gelmektedir. Bu durum, dış ticaret hacmimizin küçülmesine, turizm gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır (Özsoylu, 2016: 185-186).

2.4.1.3. 1998 Rusya Krizi ve Sonuçları

1997 yılı Güneydoğu Asya Krizini yüksek miktarlarda iç ve dış borç sorunuyla karşılayan Rusya, 1998 yılında ülkedeki siyasi belirsizlik ve istikrarsızlığın yanı sıra IMF'nin de bu dönemde desteğini çekmiş olmasıyla kriz ortamına girmiştir. 1998 yılı başından itibaren yabancı spekülatörlerin Rusya piyasalarında büyük miktarlarda devlet bonosu alması ve sonrasında spekülatif amaçlı açıklamalarıyla finans piyasalarını etkilemesi sonucu ülkede bu dönemde şirket ve banka iflasları art arda gelmiştir. Ülkeden yabancı sermaye çıkışı sonrasında ulusal para olan Ruble'nin devalüe edilmesi, dönem içinde kısa vadede ihracatın yükselmesini sağlasa da, krizin bir sonucu olarak ülkedeki borç artarken üretim azalmaktadır. İç talepte yaşanan azalmalar nedeniyle bu dönemde, Rusya'da ithalat azalırken dış ticaret hacmi de daralmaktadır (Çoban, 2017: 226).

Türkiye'de Almanya'nın ardından en çok ticaretin yapıldığı ülke olan Rusya'daki kriz, yatırımcıların para ve sermaye piyasalarındaki kazançlarına yeni bir vergi düzenlemesinin olduğu zamana denk gelmektedir. Türkiye'de yeni yapılan vergi düzenlemesi, para ve sermaye piyasalarında belirsizlik yaratırken aynı zamanda yatırımcıların cesaretini kırmaktadır. Sonuç olarak, hükümet yeni vergi düzenlemesinde gerekli olan değişiklikleri yaparak yatırımcıların üzerindeki vergi yükünü azaltmakta ve piyasadaki belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır (Bocutoğlu ve Çelik, 2000: 126-127).

Tablo 17: 1998 ve 1999 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	2.000.000
1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	-925.000

Kaynak: T.C.M.B. EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 17'de görüldüğü üzere, 1998 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz sebebiyle, Türkiye'nin dış ticaret hacminde ve dış ticaret açığında daralma meydana gelmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacminde ve dış ticaret açığında meydana gelen daralmanın nedeni, ekonomik krizin yaşandığı ülkelerle ticari ilişkilerinin azalmasıdır. Ayrıca, dış ticaret açığında ortaya çıkan daralmayla birlikte cari işlemler dengesi açığı da gerilemektedir (Paya, 2001: 43).

2.4.1.4. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı ve Sonuçları

2001 yılından itibaren para politikası stratejisinde örtük enflasyon hedeflemesi uygulanmaktadır. Çünkü, bankacılık sektöründeki düzenlemeler devam etmekte, geçmiş enflasyona dayalı fiyatlama davranışı eğilimi sürmektedir. Ayrıca, döviz kuru dalgalanmaları enflasyonu etkilemekte, para talebinin tahminindeki zorluklar ve parasal gösterge-enflasyon ilişkilerinin istikrarsızlığı gibi nedenlerle para politikasının etkinliği arttırıldığında enflasyon hedeflemesine geçilmesi daha makul olmaktadır (Bayrakdar, 2018: 218-219).

Ekonomik kriz öncesinde cari işlemler açığı milli gelirin % 4,9'una ulaşmıştır. Uygulanmaya başlanan programın maliye politikasına getirmeye çalıştığı disipline rağmen, kamu kesimi borçlanma gereği milli gelirin ancak % 12.5'ine inebilmiştir. 1999 yılı sonunda enflasyon yüzde 69 seviyesindeyken, 2000 yılı sonuna gelindiğinde ise ancak % 39'a düşürülebilmiştir (Özatay, 2009: 9-10).

Türkiye, üç yıl süreyle uygulanmak üzere 2,892 milyon SDR tutarında bir kaynakla desteklenecek 18. Stand-By programını başlatmak üzere 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye bir Niyet Mektubu sunmuştur. Bu anlaşma çerçevesinde IMF, yaklaşık olarak üç yıla yayılan yaklaşık 4 milyar ABD dolarına karşılık gelen krediyi programı desteklemek amacıyla Türkiye'ye taahhüt etmektedir. 2000 yılının başından itibaren yürürlüğe konan "Enflasyonla Mücadele Programı", "Döviz Kuruna Dayalı" bir istikrar programı olma özelliği taşımaktadır. Buna göre program, yapısal önlemlerle desteklenen ve temel hedefi enflasyonun üç senelik bir zaman zarfında tek haneli rakamlara indirilmesini mümkün kılmak üzere bekleyişleri döviz kuru çıpasına dayanarak şekillendirmeye çalışmaktadır (Yılmaz, 2009: 50-51).

Ödemeler dengesinin sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması sayesinde; ihracatın artışına süreklilik kazandırmak amacıyla ihracata dönük kaliteli ve çevreye duyarlı mal üretebilecek kapasitenin oluşmasına, sanayinin rekabet gücünün verimlilik ve ileri teknoloji kullanımı yoluyla arttırılmasına, dış taleplerin ihtiyaçlarını karşılayan ürünler yetiştirilmesine ve çeşitliliğin arttırılmasına, yeni pazarlarda etkinliğin sağlanmasına öncelik verilmektedir. Bu amaca uygun olarak, rekabet gücünü destekleyici, gerçekçi bir döviz kuru politikasının uygulanması ve her alanda dünya fiyatlarıyla birliktelik sağlanması gerekmektedir. İhracatın arttırılmasında serbest bölgelerden yararlanılarak aynı zamanda mevcut serbest bölgelerin eksik olan altyapıları geliştirilerek sektörel açıdan uzmanlaşmaya yönelmek gerekmektedir (Başol, 2012: 405).

Tablo 18: 2000 ve 2001 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	-9.920.000
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	3.760.000

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri, TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018), http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018).

Tablo 18'de, Türkiye'de 2000 yılındaki cari açığın 9 milyar doları aştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, Türkiye'de yükselen cari açık, finansal piyasaya karşı son derece kırılgan bir yapı bırakmaktadır. İlgili dönemde ithalata olan bağımlılık sonucunda, cari işlemler açığının arttığı görülmektedir. İlgili dönemde artan cari işlemler açığı, döviz kıtlığına sebep olmaktadır (Yeldan, 2011: 177).

Enflasyonla mücadele programıyla birlikte uygulanan sabit kur sistemi, Merkez Bankası'nın para politikasını bağımsız bir şekilde kullanma imkanını sınırlandırmaktadır. Döviz kuru sistemi tercihinden kaynaklanan bu sonuç, sermaye hareketleri ve para politikasının eş zamanlı ve bağımsız bir şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Program gereği kurun sabitlenmesi ve sermaye hareketlerinin serbest olması, Merkez Bankası'nın piyasaya sadece döviz karşılığında TL vermesini gerektirmektedir. Ayrıca, enflasyon hedefine yönelik kur sepetinin uygulandığı ilk 18 ay için Merkez Bankası'nın Net İç Varlıklar'ı üç aylık dönemler için 1200 trilyon TL ile kısıtlandığı bilinmektedir. Ayrıca, Kasım ayında yaşanan likidite krizine başlangıçta müdahale edilmese de, Merkez Bankası daha sonra müdahalede bulunarak belirlenen performans kriterini aşarak Şubat 2001'de kur sisteminin terk edilerek Temmuz 2001 tarihinden itibaren kur ve para politikasına biraz daha esneklik kazandıracak bant sistemine geçiş sağlanmaktadır (Kansu, 2010: 179-180).

Enflasyonla mücadele programında döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte dövizin değer kazanması, genel olarak döviz gelirleri üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Kur etkisi yanında, 2001 yılında iç talepte yaşanan daralma ve büyüme hızındaki düşüş, ithalat talebini azaltmaktadır. Ancak, kurun artışı dış borç faiz ödemelerinin bütçeye yükünü arttırmaktadır. Ayrıca, cari işlemler açığının 2000 yılındaki 9,8 milyar dolarlık seviyesinden bir iyileşme gerçekleşmektedir. Programın uygulanmasında güven sağlandıkça ve turizm sektöründeki hali hazırda gözlemlenen gelişmeler sürdükçe bu tahminlerin üstünde daha iyi neticeler alınacağı düşünülmektedir (Eroğlu ve Albeni, 2000: 232).

2.4.1.5. Bankacılık ve Mali Krizleri ve Sonuçları

2001 yılında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, kamu borç yükünde büyük bir sıçramaya neden olmuştur. 2000 yılında Net Kamu Borcu/ GSYİH oranı % 57.1'den 2001 yılında % 90.5'e yükselmektedir. Bu oran 2002 yılında % 78.5'e düştüğü görülmektedir. Bu durumun mali baskınlık yaratması, enflasyon hedeflemesine geçişte en büyük engel olarak algılanmaktadır. Enflasyon hedeflemesi, geleceğe yönelik fiyat istikrarının sağlanması amacıyla hedeflenen enflasyon oranının ekonomiye ilan edilmesidir. Kendi içinde açık enflasyon hedeflemesi ve örtük enflasyon hedeflemesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Açık enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının sadece hedeflenen enflasyon oranına ulaşmaya çalışmasıdır. Örtük enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının enflasyon hedeflemesinin yanında diğer değişkenlerle de ilgilenmesidir. Örtük enflasyon hedeflemesinin ilk yılı olan 2002 yılında yurtiçi ödünçlerin ortalama vadesi yaklaşık olarak 9 ay olmaktadır. Kamu borç stokunun yarısından fazlası, hem endekslenmiş bir biçimdeyken hem de yabancı para cinsinden ihraç edilmektedir. Bu durum borç dinamiklerini dışsal şoklara karşı çok fazla duyarlı yapmaktadır. Buna göre, borçların sürdürülebilirliği ve yenilenme konuları, aktif para politikasının izlenmesini engellemektedir (Parasız ve Eroğlu, 2017: 367).

Tablo 19: 2002-2004 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	-626.000
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	-7.554.000
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	-14.198.000

Kaynak: T.Ü.İ.K. Göre Dış Ticaret İstatistikleri, T.C.M.B. EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 19'da, 2002 yılından 2004 yılına kadar ithalatın giderek arttığı görülmektedir. Ayrıca, söz konusu dönemde ihracatın da giderek arttığı görülmektedir. 2001 yılında cari işlemler dengesinde 3.7 milyar dolar $ fazlalık ortaya çıkarken, 2002 -2004 döneminde cari işlemler dengesinin sürekli olarak artan bir açık şeklinde devam ettiği görülmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 258).

Türkiye'nin söz konusu dönemlerde cari açık verdiği ve cari açığın her dönem bir önceki döneme göre artış trendi içinde olduğu görülmektedir. Cari açık 2002 yılında 1,5 milyar dolar iken, 2003 yılında 6,8 milyar dolar olmuştur. 2003 yılında dış dengedeki hızlı bozulmanın temel nedeni, mal ticaretindeki açığın sürekli olarak artmasıdır. 2003 yılında ithalat % 34, ihracat ise % 27'lik artış gösterirken, dış ticaret açığı 13,8 milyar dolar olmaktadır. 2004 yılı ilk altı ayı için toplam ihracat 31 milyar dolar, toplam ithalat 43 milyar dolar olup dış ticaret açığı 12 milyar dolara ulaşmaktadır. 2002 ve 2003 yılına göre 2004 yılında hizmetlerden elde edilen döviz gelirlerinde artış olmadığı gibi azalma söz konusudur. Buna göre, hizmetler, mal ticaretindeki açığı giderici bir hiç katkı yapmadığı gibi, tam tersine cari açığın daha da büyümesine neden olmaktadır. 2004 yılındaki cari açık 14 milyar doları geçmektedir (Tunç, 2004: 245).

Tablo 20: 2005-2007 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	-20.980.000
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	-31.168.000
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	-36.949.000

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri, TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018), http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (20.01.2018).

Tablo 20'de, 2005-2007 döneminde ihracat ve ithalat sürekli olarak artarken dış ticaret açığı da sürekli olarak artmaktadır. Artan dış ticaret açığına bağlı olarak, söz konusu dönemde cari işlemler açığı da yükselmekte ve 2007 yılında yaklaşık olarak 37 milyar $'a ulaşmaktadır.

Türkiye'de 2004 yılındaki hızlı büyümeye karşın, 2004 yılından itibaren büyüme oranında ciddi bir gerilemenin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, büyüme göstergeleri ve döviz kuru ile dış ticaret göstergeleri arasında 2000-2007 döneminin tümü için aynı yönlü bir ilişki gözlenememektedir. 2003-2007 döneminde, Dünya mal ticaret hacmindeki artışa paralel olarak Türkiye'nin Dünya mal ticaretinden aldığı pay da artmaktadır. Diğer yandan, dönem boyunca, Türkiye'nin Dünya mal ithalatından aldığı pay, ihracatındakinden daha büyük olmaktadır. Aynı dönemde, Türkiye'nin Dünya hizmet ihracatı içindeki payı gerilemektedir. Dünya hizmet ithalatı içindeki payı ise yükselmektedir (Yiğidim, 2009: 213-214).

2.4.1.6. 2008 Küresel Krizi ve Sonuçları

Türkiye ekonomisinin 2002 yılından itibaren iyi bir performans gösterdiği bilinmektedir. Başarılı olan ekonomik performans, Türk Lirası'nın Dolar ve Euro karşısında değerini korumaktadır. Bazen dalgalanmalar olsa bile, bir ekonomik kriz çıkartacak kadar büyük olmamaktadır. 2009 yılında küresel krizle mücadele için Merkez Bankaları faiz oranlarını aşağıya çekmektedir. TCMB, 2011 yılında finansal istikrarı koruma hedefi doğrultusunda karşılık oranlarını arttırmaktadır. Ayrıca, krizle birlikte dış ticaret açığı daralırken, krizden sonraki dönemde ise ticaret hacmi yükseldiği için, hem dış ticaret açığı hem de cari işlemler açığı artmaktadır (Yazıcıoğlu, 2014: 274-275).

Tablo 21: 2008-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Bin $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	-39.425.000
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	-11.358.000
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	-44.616.000

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri EVDS, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 21'de, 2008 ve 2010 yıllarında dış ticaret açığının, yeni bir rekor kırarak, yaklaşık olarak 70 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. İlgili dönemde dış dünya talebindeki azalmaya rağmen mal ihracatı yaklaşık olarak yüzde 30 oranında artmaktadır. Ayrıca, ekonomik krizin etkisiyle hammadde fiyatlarında ortaya çıkan düşüş sebebiyle, 2009 yılında bir önceki yılın ithalatına göre azalma olduğu fark edilmektedir (Kazgan, 2012: 282-287).

ABD'de, konut kredilerinin geri ödenmemesiyle başlayan ve 2008 yılı sonlarına doğru Türkiye ekonomisini de etkileyen, 2009 yılında en belirgin sonucu ekonomik büyümenin %-4.8 olması biçiminde görülen kriz, ekonominin tamamıyla dışarıdan kaynaklanan ya da tümüyle küresel etmenlerin bir sonucu olan ilk kriz özelliği taşımaktadır. 2008 krizi, geleneksel kriz göstergeleri olan enflasyon ve döviz kıtlığına sebep olmadan, önemli sayılabilecek reel bir ekonomik daralmaya neden olmuştur. Ayrıca, önceki krizlerin tersine Türkiye, 2002 sonrasında yıllarca uygulamış olması sebebiyle, yeni bir IMF stand-by anlaşmasına gerek duymadığı gibi IMF'deki sermaye payı arttırılarak ödüllendirilmektedir (Kepenek, 2017: 535).

İthalattaki azalmaya bağlı olarak 2009 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı 38 milyar $'a cari işlemler açığı ise 11 milyar $'a gerilemiştir. Söz konusu açıklar, önceki yıllara göre çok iyi görünse de, esas neden, 2009 yılındaki dış ticaret hacminin önceki yıla göre % 30 oranında daralmasıdır. 2010 yılında dış ticaret açığı da, cari işlemler açığı da 2008 yılı rakamları gerçekleşmiştir (Hatiboğlu, 2008: 220).

2008 yılının son çeyreğinden itibaren ithalat ve ihracat rakamları hızlı bir gerileme göstererek dış ticaret hacminin daralmasına sebep olmaktadır. 2005-2008 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama, % 60 oranında durağan bir seyir izlemektedir. Buna rağmen, ithalatın ihracattan daha hızlı gerilemesine bağlı olarak dış ticaret açığının da daralmasıyla birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı 2009 yılının Şubat ayında % 92.9 oranına ulaşmaktadır (Özsoylu, 2016: 289).

2008 küresel krizinde dış talep daralması ve dış ticarette daralma, ekonomide daralmaya neden olmaktadır. 2008 yılından itibaren mal ve hizmet ihracat ve ithalatında çok yüksek oranlarda gerilemeler yaşandığı bilinmektedir. Türkiye ekonomisinde, büyüme ve dış ticaret arasında çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Dış ticaretteki daralma, GSYİH'da büyük boyutlu küçülmeye ve işsizlikte çok ciddi artışa sebep olmaktadır. 2009 yılında GSYİH, sanayi üretim endeksi ve dış ticaret büyük oranlarda daraldığında işsizlik oranı % 15'i aşmaktadır. 2009 yılında ithalat ihracattan daha büyük oranda azaldığı için, dış ticaret açığı ve cari açık çok önemli oranda küçülmektedir. Kısa dönemde krizin ekonomi üzerindeki tek olumlu etkisi, cari açıkta görülen küçülmedir (Şahin, 2012: 278-279).

Cari açığın ana belirleyicisi, dış ticaret açığı olmaktadır. Diğer yandan cari açığın, ihracatın ithalatı karşılama oranıyla ilişkili olduğu bilinmektedir. İhracatta rekorların kırıldığı 2002 yılından sonraki dönemde, ithalatın daha çok arttığı söylenebilir. Buna göre, ihracatın ithalata bağımlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, Gümrük Birliği'nin etkileri olarak görülmektedir. Gümrük Birliği nedeniyle Türkiye, Uzak Doğu ülkelerine karşı ulusal bir politika izleyememektedir. Ayrıca, Türkiye çevre-bağımlı ülkeler arasında Eylül 2008'de patlayan küresel krizden en fazla etkilenme riskine sahip olan bir ülke olup 2008, 2009 ve 2010 göstergelerine de yansıyan bu durum fiilen 2009 yılında yoğun olarak yaşanmaktadır (Kurtoğlu, 2017: 694-696).

2.4.2. 2010-2018 Döneminde Uygulanan Cari Açığın Tarihsel Gelişimi

2010 yılında Türkiye'nin finans hesabının fazla verdiği ödemeler bilançosuna ait olduğu görülmektedir. Sermaye ve finans alt kesimlerinin ekonomiye gelen – ekonomiden giden farklarının toplamı olan finans hesabı, 2010 yılında artı 59 milyar dolara ulaşmaktadır. Cari açık 48,5 milyar dolar olduğuna göre, cari işlemler hesabı ile finans hesabının toplamının 2010 yılında 10,5 milyar lira fazla verdiği ortaya çıkmaktadır. Ödemeler bilançosu kalemlerini eşitlemek için, bilanço hesaplamasına net hata ve noksan kalemi eklenir. 2010 yılında bu kalemin artı 4,6 milyar olduğu hesap edilmektedir. Buna göre genel denge, bütün bu hesapların toplamı, 15 milyar dolar fazlaya ulaşmaktadır. Ayrıca, dengeye ulaşılması için bu fazla rezervlere eklenmektedir veya eksi ise çıkarılmaktadır. Rezerv varlıklarda artı azalış eksi artış anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, 2010 yılı Türkiye'nin rezervlerinin 15 milyar $ arttığı bir yıl olmuştur. (Kepenek, 2017: 315).

2012 yılında Türkiye ihracatının % 38.8'i AB ülkelerine; kalan kısmı ise diğer ülkelere yapılmaktadır. Bu oran 2011 yılında % 46.2 olup 2012'de % 5 civarında bir azalma söz konusu olmuştur. 2012 yılında ithalatın % 37'si AB ülkelerinden; kalan kısmı diğer ülkelerden gerçekleştirilmektedir. Bu oran da 2011 yılında % 37,8 olup 2012 yılında % 4 civarında bir azalma meydana gelmiştir. Fark edileceği üzere, Türkiye'nin başlıca ticaret ortağı sayılan AB ülkeleri ile işlem hacminde önceki yılda beliren yavaşlama ve gerileme sinyalleri, 2012 yılında daha belirgin hale gelmektedir. Buna göre, global krizin ikinci dalgası sayılabilecek olan Avrupa ülkeleri ekonomik krizinin bir yansıması olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, cari açığı azaltmada etkili olan hizmetler ihracatı arttığında sermaye girişi de devam etmektedir. Türkiye Ekonomisi'nin ekonomik krizin zararlı etkilerini azaltabilme potansiyeli bulunmaktadır (Ekinci, 2018: 313).

Türkiye son yıllarda, ilk olarak Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Asya ve Afrika ülkelerine ihracatını arttırmaktadır. Buna göre, AB ülkelerinin 2010-2013 dönemindeki talep daralmasına karşı, Türkiye'nin ihracat pazarlarını çeşitlendirme çabası etkili olmaktadır. Petrol gelirlerinin artmasının Ortadoğu'ya ihracatın artmasında olumlu etkisi olduğu bilinmektedir. Fakat son üç yılda Afrika ülkelerinde yaşanan olumsuzluklar ve petrol fiyatının gerilediği bu dönemde söz konusu ülkelere ihracatın payı göreceli olarak azalmaktadır. Son iki yılda Amerika kıtasına ihracat artarken, son üç yılda Türk Cumhuriyetleri'nin payının azaldığı bilinmektedir (Üzümcü, 2018: 253-254).

Tablo 22: Türkiye'nin 2010-2016 Dönemine İlişkin Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon $)

Yıllar	Net Hata ve Noksan Hesabı
2010	-464
2011	8295
2012	-927
2013	1577
2014	2040
2015	10198
2016	10925

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum Net Hata ve Noksan Hesabı. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Daha önce belirtildiği üzere, ödemeler bilançosu hesapları çifte kayıt kuralına göre muhasebeleştirilmektedir. Her işlemin alacak ve borç kaydı bulunmaktadır. Bu nedenle, cari işlemler hesabının sermaye-finans hesabına denk olması gerekmektedir. Ancak, verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi, değerleme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları gibi nedenlerle oluşan farklar, net hata ve noksan hesabında kaydedilerek denkleştirilmektedir. Olağan farklılıklara rağmen ödemeler dengesi istatistiklerinde net hata ve noksan kaleminin fazla büyük olmaması gerekmektedir. Varlık Barışı uygulaması, kaynağı belirli olmayan para girişleri gibi unsurlar da son yıllardaki yüksek net-hata noksan hesabını desteklemektedir (Tonus, 2015: 285-286). Örneğin, kaynağı saptanamayan döviz girişleri 2011, 2015 ve 2016 10 milyar dolar seviyesine ulaşmaktadır (Yazıcıoğlu, 2014: 282).

Tablo 23: 2011-2016 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi (Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2011	143.392	231.552	-89.160	-74.402
2012	161.948	227.315	-65.367	-47.962
2013	161.789	241.706	-79.917	-63.621
2014	168.926	232.523	-63.597	-43.597
2015	151.970	200.084	-48.114	-32.118
2016	150.187	191.014	-40.827	-32.602
2017	156.992	233.799	-76.806	-47.437

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 23'te, 2016 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 71,8 ve dış ticaret hacmi 341.168 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Cari işlemler açığında 2013 yılının sonundan itibaren başlayan azalış eğiliminin temel nedeni ise, Türkiye'de ekonomik krizlerin olduğu ve dış ticaret hacminde daralmaların yaşandığı döneme denk gelmektedir (Çoban, 2017: 168-169).

Cari işlemler dengesinin açık veya fazlalığına etki eden en önemli gelişme, dış ticaret dengesi olmaktadır. Türkiye'de dış ticaret dengesi ile cari işlemler dengesi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. 2010 küresel krizinden sonraki toparlanma sürecinde, dış ticaret açıkları artarken aynı zamanda cari açıkta rekor düzeye ulaşmaktadır (Mıhcı, 2017: 273-275).

Tablo 24: 2010-2017 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Toplam Dış Borç Stoku (Milyar $)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	Toplam Dış Borç Stoku
2010	-44.61	291.69
2011	-74.40	305.30
2012	-47.96	341.93
2013	-63.64	392.38
2014	-43.64	405.01
2015	-32.10	399.45
2016	-33.13	408.19
2017	-47.38	453.20

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri EVDS. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018)

Tablo 24'te, 2010'dan itibaren ekonomik açıdan en önemli yapısal kırılganlık göstergesi olarak cari açık olgusu ön plana çıkmaktadır. Cari açığın oluşmasına neden olan en önemli etkenin, ulusal tasarrufların hızla gerilemesine dayandığı bilinmektedir. Ayrıca, cari açığın finansmanının genellikle dış borçtaki artış ile sağlandığı görülmektedir (Yeldan, 2017: 122-123).

Cari açık 2010 yılı sonrası dönemde giderek kötüleşmeye devam etmektedir. Buna göre, Türkiye ekonomisindeki cari hesap performansı, ekonomik açıdan benzer olan ülkelere göre en kötüleri arasında yer almaktadır. Küresel kriz sonrasında TCMB, cari açıktaki gelişmelere daha fazla dikkat etmeye başladığı halde, yüksek cari açıklar ülke ekonomisini tehdit etmeye devam etmektedir. Küresel krizden sonraki dönemde kısa bir duraksama yaşayan finansal akımlar, GSYİH'nın yaklaşık olarak %8'e ulaştığı bilinmektedir. Ayrıca, Türkiye ekonomisine giriş yapan finansal sermaye, benzer ülkelerin çoğundan önemli ölçüde yüksek olmaktadır (Cömert ve Türel, 2017: 304).

Türkiye'de son yıllarda milli gelirin % 7-8'ine ulaşan cari açıklar bulunmaktadır. Buna göre, Türkiye her yıl 35-40 milyar dolar borçlanmaktadır. Bu borçların bir şekilde ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca, borçların ödenmesi kısa sürede yapılacak olursa, Türkiye ekonomisi bundan büyük bir zarar görebilir. Ancak, bu durumun olumlu bir yönü bulunmaktadır. Edinilen borçlar sayesinde ciddi biçimde ileriki yıllarda üretim kapasitemizi arttıracak yatırımlar yapılmaktadır. Türkiye ekonomisi dünya ekonomisine daha çok uyum sağladığı görülmektedir (Hatiboğlu, 2008: 201).

Tablo 25: 2011-2016 Döneminde Türkiye'de Hizmetler Dengesi (Milyon $)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
B. HİZMETLER DENGESİ	20.120	22.427	22.844	25.353	24.228	15.263	19.939
Gelir	40.851	43.224	46.615	50.843	46.632	37.391	43.669
Gider	20.731	20.797	23.771	25.130	22.404	22.128	23.730
1. İşlem Gören Mallar	63	60	97	72	67	-3	41
Gelir	88	99	142	132	124	101	97
Gider	25	39	45	60	57	104	56
2. Tamir ve Bakım Hizmetleri	-86	-136	-197	-254	-315	-316	-298
Gelir	37	51	41	38	28	106	271
Gider	123	187	238	292	343	422	569
3. Taşımacılık	2.401	3.698	3.309	4.275	6.182	5.033	5.396
Gelir	11.030	12.639	13.177	14.444	14.605	13.110	15.113
Gider	8.629	8.941	9.868	10.169	8.423	8.077	9.717
3.1. Navlun	-2.709	-2.413	-3.162	-2.739	-1.316	-1.324	-2.358
Gelir	3.414	3.894	3.777	4.046	3.567	3.372	3.547
Gider	6.123	6.307	6.939	6.785	4.883	4.696	5.905
3.2. Diğer Taşımacılık	5.110	6.111	6.471	7.014	7.498	6.357	7.754
Gelir	7.616	8.745	9.400	10.398	11.038	9.378	11.566
Gider	2.506	2.634	2.929	3.384	3.540	3.381	3.812
4. Seyahat	20.171	21.251	23.180	24.480	21.248	13.960	17.655
Gelir	25.054	25.345	27.997	29.552	26.616	18.743	22.478
Gider	4.883	4.094	4.817	5.072	5.368	4.783	4.823
5. İnşaat Hizmetleri	838	1.029	675	1.084	375	512	438
Gelir	838	1.029	675	1.084	375	12	472
Gider	0	0	0	0	0	0	34
6. Sigorta Hizmetleri	-472	-428	-718	-497	-437	-517	-765
Gelir	832	863	1.000	1.154	1.066	1.159	1.282
Gider	1.304	1.291	1.718	1.651	1.503	1.676	2.047
7. Finansal Hizmetler	-690	-642	-555	-1079	-1.121	-934	-561

Gelir	531	534	779	824	658	676	631
Gider	1.221	1.176	1.334	1.903	1.779	1.610	1192
8. Diğer Ticari Hizmetler	-1.529	-1.724	-2.158	-2.011	-1.513	-1.718	-1.624
Gelir	198	260	396	342	249	622	883
Gider	1.727	1.984	2.554	2.353	1.762	2.340	2.507
9. Resmi Hizmetler	-1.059	-965	-888	-1.498	-1.076	-1.172	-778
Gelir	505	752	798	826	826	616	610
Gider	1.564	1.717	1.686	2.324	1.902	1.788	1.388
10. Diğer Hizmetler	483	284	99	781	818	418	435
Gelir	1.738	1.652	1.610	2.087	2.085	1.746	1.832
Gider	1.255	1.368	1.511	1.306	1.267	1.328	1.397

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri Ayrıntılı Sunum. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 25'te, cari işlemler hesabının dış ticaretten sonra en önemli belirleyicisi hizmetler hesabının 2011-2017 dönemine ait veriler sunulmaktadır. Türkiye'de yerleşikler ile yabancılar arasında gerçekleşen hizmetler sektörüne ait tüm akımlar, hizmet ticareti bilançosunu oluşturmaktadır. Türkiye'de turizm gibi önemli döviz geliri elde ettiği hizmetler sektörünün bilançosu genellikle pozitif bakiye vermekte, dış ticaret açığının kapatılmasına katkı sağlamaktadır. Turizmin yanında taşımacılık ve inşaat hizmetleri gelirleri de pozitif olmasına rağmen neredeyse hizmet sektörü bilançosunun tamamını turizm bilançosu oluşturmaktadır.

Tablo 26: 2014-2017 Döneminde Türkiye'de Ödemeler Bilançosu (Milyon $)

	Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu	2014	2015	2016	2017
A	Cari İşlemler Hesabı	-45.836	-32.118	-32.605	-47.050
1	İhracat	169.028	151.970	150.222	165.800
2	İthalat	232.613	200.084	190.968	224.400
	Mal Dengesi	-63.585	-48.114	-40.746	-58.600
3	Hizmet Gelirleri	50.483	46.840	37.235	43.930
4	Hizmet Giderleri	25.130	22.272	21.839	23.790
	Mal ve Hizmet Dengesi	-38.232	-23.906	-25.350	-38.460
5	Yatırım Gelirleri	4.256	4.471	5.311	4.920
6	Yatırım Giderleri	12.979	14.113	14.320	16.170
	Mal, Hizmet ve Yatırım Gelir Dengesi	-46.955	-33.548	-34.359	-49.710
7	Cari Transferler	1.119	1.430	1.754	2.660
B	Finans Hesabı	43.124	21.962	21.493	38.435
8	Yurtdışında Doğrudan Yatırım (Varlıklar)	-7.047	-5.095	-3.118	-2.700
9	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım (Yükümlülükler)	12.530	17.550	12.116	10.830
10	Portföy Hesabı (Varlıklar)	-706	-6.129	-1.447	-230
11	Portföy Hesabı (Yükümlülükler)	20.693	9.590	7.851	24.060
12	Diğer Yatırımlar (Varlıklar)	-1.182	-1.040	-886	-8.045
13	Diğer Yatırımlar (Yükümlülükler)	18.836	7.086	6.977	14.520
	Cari ve Finans Hesapları	-2.712	-10.156	-11.112	-8.615
C	Net Hata ve Noksan	2.244	10.198	11.069	-16
	Genel Denge	-468	42	-43	-8.631
D	Rezerv Varlıklar	468	-42	43	8.631

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 26'da, dışsal kaynak girişi azaldıkça dış ticaret açığında azalma ortaya çıkmaktadır. Dışsal kaynak girişinin arttığı yılda cari açıkta artış meydana gelmektedir. Sonuç olarak, dışsal kaynak girişinin arttığı yıllarda cari açıkta artış meydana gelmektedir.

Tablo 27: Türkiye'de 2010-2017 Döneminde Dış Ticaret Dengesi, Cari İşlemler Dengesi, Dış Kaynak Girişi (Milyon $)

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi	Dış Kaynak Girişi
2010	-71.661	-44.616	-60.150
2011	-105.935	-74.402	-67.171
2012	-84.083	-47.963	-72.724
2013	-99.858	-63.642	-73.556
2014	-84.567	-43.644	-42.197
2015	-63.395	-32.109	-10.564
2016	-56.088	-33.137	-22.981
2017	-76.806	-47.437	-38.533

Kaynak: TCMB EVDS Ödemeler Dengesi İstatistikleri https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (25.05.2018).

Tablo 27'de, 2010 yılından itibaren bazı dönemlerde dış kaynak girişinde artış olduğunda dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesinin olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Ayrıca, dış ticaret açığı ve cari işlemler açığının azaldığı dönemlerde dış kaynak girişinde de azalma olduğu görülmektedir. Cari işlemler dengesini dış ticaret dengesinin etkilediği görülmektedir.

2018 yılında açıklanan Yeni Ekonomi Programının önemli hedeflerinden biri de cari açıkla ilgilidir. YEP'in cari açıkla ilgili hedefleri, cari açığı sürdürülebilir hale getirerek dışa bağımlı olmaktan kurtularak yurtiçinde üretim ve istihdamı teşvik etmektir. İthalatın ihracata göre daha fazla artması sonucunda dış ticaret dengesinde açıklar görülmeye başlanmaktadır, Ayrıca, bu durum cari açığı da arttırmaktadır. 2018 yılının ikinci yarısında döviz kurundaki ani artışla birlikte ihracat ve turizm gelirlerindeki yükselmeyle birlikte cari işlemler açığında azalmalar meydana gelmektedir. Ayrıca, cari açığın milli gelire olan oranı yıllar içinde düşmesi tahmin edilmektedir. Cari açığın düşürülmesi gerekli olan hedeflerde öncelikli alanlar belirlenip teşvik edilmesi, ithal edilen ürünlerin bazılarının yerlileştirilmesi ve güvenlik ve tarım alanlarında yerlileştirmeye öncelik verilmesi olarak sıralanmaktadır. Gelecekte değerli olması görülen madenlerin işlenip yüksek katma değerli ürünlere dönüştürülmesi ve dış alem piyasalarına yönlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, turizmde hem sezonun uzatılması hem de Uzakdoğu pazarına açılması gerektiği belirtilmektedir. Son olarak, ihracat teşvikleri etkin hale getirilerek ve Gümrük Birliğinin güncellenmesi konu alınmaktadır (BÜMKO, 2018: 13-14).

Yeni Ekonomi Programında 2018 yılında cari açıkla ilgili gerçekçi olmayan hedefler öngörülmektedir. Çünkü, 2018 yılının ilk yedi ayında 33 milyar dolar cari açık ortaya çıkarken on iki ayda toplam 36 milyar dolar hedeflenmektedir. Yılın son beş ayında 3 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Ancak, özellikle de cari açığın son aylarda yükseldiği düşünülürse son beş aydaki 3 milyar dolar pek de gerçekçi tahminler ortaya koymamaktadır (Aktaş, 2018: 1)

Tablo 28: Türkiye'de 2018-2021 Döneminde Yeni Ekonomi Programında Gerçekleştirilmesi Beklenen Hedefler (Milyar $)

	2018	**2019**	**2020**	**2021**
İhracat	170	182	191	204
İthalat	236	244	252	267
Cari İşlemler Dengesi	-36	-26	-23.5	-24.1

Kaynak: Dünya Gazetesi, Yeni Ekonomi Programı. (https://www.dunya.com/ekonomi/iste-yeni-ekonomi-programi-haberi-428040) (30.10.2018).

Tablo 28'de, Yeni Ekonomi Programında, 2018-2021 döneminde dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Ayrıca, cari işlemler dengesindeki açığın zamanla azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Yeni Ekonomik Programında, 3 yıl içinde Türkiye'nin daha durağan olarak büyüyebileceği ve ihracatında yüksek katma değerli ürünlerin daha fazla pay sahibi olacağı ortaya çıkacağı, kamu sektörü küçülerek özel sektöre daha fazla kaynak aktarılacağı ve son olarak AR-GE, inovasyon ve yüksek teknolojileri ihraç eden ülke olacağı düşünülmektedir (Alkin, 2018:1).

Yeni Ekonomi Programında bundan sonraki yıllarda enerji ithalatının daha da artacağı öngörülürken 2018 yılından sonra ham petrol fiyatının da artacağı belirtilmektedir. Yeni maden sahaları bulunarak kamu ve özel sektör işbirliğiyle ekonomiye kazandırılması öngörülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de olan değerli madenler işlenerek ekonomiye katma değer yaratılmak istenmektedir (Dünya Gazetesi, 2018: 1).

Tablo 29: Türkiye'de 2018-2021 Döneminde YEP Programında İşsizlik ve Cari Açık/GSYİH Hedefi (Yüzde, Milyar Dolar)

	2018	2019	2020	2021
İşsizlik Hedefi (%)	11.3	12.1	11.9	10.8
CariAçık/GSYİH Hedefi (%)	4.7	3.3	2.7	2.6
İhracat Hedefi (Milyar Dolar)	170	182	191	204
İthalat Hedefi (Milyar Dolar)	236	244	252	267
Enerji İthalatı Hedefi (Milyar Dolar)	46.0	43.0	44.3	45.2
Dış Ticaret Dengesi Hedefi (Milyar Dolar)	-66.0	-62.0	-61.0	-62.6
İhracat/İthalat Hedefi (%)	72.0	74.6	75.8	76.6
Dış Ticaret Hacmi/ GSYİH Hedefi (%)	53.2	53.6	51.6	50.9
Seyahat Gelirleri Hedefi (Milyar Dolar)	29.0	34.0	38.0	42.0
Cari İşlemler Dengesi Hedefi (Milyar Dolar)	-36.0	-26.0	-23.5	-24.1
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH Hedefi (%)	-4.7	-3.3	-2.7	-2.6
Altın Hariç Cari İşlemler Dengesi/GSYİH (%)	-3.3	-2.7	-2.3	-2.2

Kaynak: NTV (https://www.ntv.com.tr/ekonomi/yeni-ekonomi-programi-aciklandi-ovp-yerine-yep-geldi,_53napAaEE2fsQjyEDzIiw) (21.11.2018).

Tablo 29'da, GSYİH baz alındığında cari açıkta düşüş yaşanacağı öngörülmektedir. 2020 yılından itibaren işsizlik oranlarında azalma olacağı beklenmektedir. Seyahat Gelirleri artmasıyla cari açığın azalabileceği ortaya çıkabilir. İhracatın 4 yıl içinde 34 Milyar Dolarlık artış sağlanması beklenirken, İthalatın 4 yıl içinde 31 Milyar Dolarlık artış sağlanması öngörülmektedir. 2018-2021 döneminde ihracatın ithalata göre daha çok artarak dış ticaret açığında azalma olabileceğinden bahsedilmektedir.

Kamu maliyesinde alınacak olan tedbirlerle birlikte 2019 yılında 60 milyar TL'lik tasarruf sağlanacak. 16 milyar TL'lik fazladan gelir beklenmektedir. Yani, toplamda 76 milyar TL'lik tasarruf sağlanacağı öngörülmektedir (Habertürk Ekonomi, 2018: 1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, cari açık konusunda literatürde yer alan çalışmalar hakkında bir literatür taramasına yer verilmektedir. Ayrıca, literatür taramasında belirtilen çalışmalarda seçilen değişkenler esas alınarak ekonometrik bir analiz sunulmaktadır. Çalışmada 1984-2017 döneminin yıllık verileri kullanılmıştır. Verilerin 1984 yılından itibaren seçilmesinin nedeni, Türkiye'nin liberal politikalarla dünya sistemine entegre olmasıdır. Yapılan analiz için üç değişken seçilmiştir. Seçilen değişkenler için çeşitli semboller kullanılmıştır. Bunlar; Ca: cari açık, Tdbs: toplam dış borç stoku, Ih: ihracat Ith: ithalat, Dkg: dış kaynak girişidir. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) web adresinden elde edilmiştir.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Cari işlemler açığının çeşitli olgularla olan ilişkisini, cari açığın belirleyicileri ve cari açığın sürdürülebilirliği için yapılan çalışmaların incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar, ulusal ve uluslararası literatürden faydalanılarak bir araya getirilmektedir.

Literatürde cari açığın sürdürülebilirliği konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. Yabancı literatürde cari açığın sürdürülebilirliği konusunu ele alan çalışmaların genellikle cari açığın sürdürülemez olduğu yönünde bulgulara ulaştığı görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, 1984-2017 döneminde Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğini test ederek literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırma yapmaktır. Husted (1992), Milesi-Ferretti ve Razin (1996), Fountas ve Wu (1999) ve Edwards (2001) cari açıkla ilgili ilk çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalarda ithalat ve ihracat değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmış ve uzun dönem denge katsayısının bire eşit veya yakın olması ele alınarak cari açığın sürdürülebilirliği analiz edilmiştir.

Tablo 30: Literatür Taraması

KAYNAK	VERİ	DEĞİŞKENLER	YÖNTEM	SONUÇ
Ibrahim S. Kumah F. (1996)	1974-1992 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Bütçe Açığı -Para ve Maliye Politikaları -Reel Döviz Kuru	Johansen Eş Bütünleşme Testi, VAR Analizi,	Cari Açık ile Bütçe Açığı, Reel Döviz Kuru ve Para, Maliye Politikaları arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Fountas S. Wu J. (1999)	1967-1994 (yıllık veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat	Engle Granger Eş Bütünleşme Testi	Eş bütünleşme ilişkisinin olmamasından dolayı uzun dönemde cari açığın sürdürülemez olduğu ortaya çıkmaktadır.
Chinn M. Prasad E. (2000)	1971-1995 (yıllık veri)	-Cari İşlemler Açığı -Reel Büyüme -Bütçe Dengesi -Net Yabancı Varlıklar	Panel Regresyonları, Zaman Serileri, Sağlamlık Testleri	İlgili değişkenler orta vadede cari açığın sürdürülebilirliğinde etkili olmaktadır.
Piersanti G. (2000)	1970-1997 (yıllık veri)	-Cari İşlemler Dengesi -Bütçe Açığı -Büyüme Oranı -Faiz Oranı	Granger Nedensellik Analizi, ADF Birim Kök Testi, PP Birim Kök Testi	Cari Açıkla Bütçe Açığı arasında ilişki tespit edilmektedir. Böylelikle, İkiz Açık kavramı ortaya çıkmaktadır.

Apergis N. Katrakilidis K.P. Tabakis N.M. (2000)	1960-1994 (yıllık veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat	Gregory Hansen Eş Bütünleşme Testi	1960-1964 döneminde Yunanistan'daki cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmaktadır.
Wu J. Chen S. Lee H. (2001)	1973-1988 (çeyrekli veri)	-Cari İşlemler Açığı -İthalat -İhracat -Büyüme Oranı	ADF Birim Kök Testi, Panel Eş Bütünleşme Yaklaşımı, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Engle Granger Testi	Cari Açık ile İhracat ve İthalatın eş bütünleşik olduğu kabul edilmektedir.
Kalyoncu H. (2005)	1987-2002 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat -Büyüme Oranı	ADF Birim Kök Testi, Panel Eş Bütünleşme Yaklaşımı, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Engle Granger Eş Bütünleşme Testi	Türkiye'de cari işlemler dengesinin uzun vadede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Arghyrou M. Chortareas G. (2006)	1975-2005 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Büyüme -Reel Döviz Kuru	VECM Hata Düzeltme Modeli, Johansen EşBütünleşme Testi	Cari İşlemler Açığında Reel Döviz Kurunun etkisi bilimsel olarak kanıtlanmaktadır.

Baharumshah A. Lau E. (2007)	1976-2001 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Bütçe Açığı - Faiz Oranı -Döviz Kuru	ADF ve KPSS Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, VECM Hata Düzeltme Modeli, VAR Modeli	Çalışma, İkiz Açık Hipotezine uyum sağlamaktadır.
Apak S. Uçak A. Sarıdoğan E. (2008)	1995-2007 (çeyrekli veri)	-Cari İşlemler Dengesi -Kısa Vadeli Sermaye Akımları -Faiz Oranı -Reel Döviz Kuru -Dış Ticaret Hadleri	ADF Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, Türkiye'de cari açık sürdürülebilir olmamaktadır.
Oğuz A. Sohrabji N. (2008)	1992-2004 (yıllık veri)	-Cari Açık -Toplam Dış Borç Stoku	Dönemlerarası Öğrenme Modeli	Çalışmada Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olmadığı sonucuna varılmaktadır.
Ongan S. (2008)	1980-2005 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Turizm Gelirleri	ADF ve PP Birim Kök Testi, Hata Düzeltme Modeli, Johansen Eş Bütünleşme Testi	Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olması için turizm gelirlerinin artması gerekmektedir.
Herrmann S. (2009)	1994-2007 (yıllık veri)	-Cari Açık -Döviz Kuru -Finansal Açıklık -Enflasyon Oranı	Vektör Hata Düzeltme Modeli, Panel Modeli, FGLS Modeli	Cari İşlemler Açığı ile Döviz Kuru arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır.

Peker O. (2009)	1992-2007 (aylık veri)	-Cari Açık -Dış Ticaret Dengesi	ADF Birim Kök Testi, Gecikme Uzunluğu, Johansen Eş Bütünleşme Testi	Çalışmada, Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliği düşük seviyede olmaktadır.
Peker O. Hotunluoğlu H. (2009)	1992-2007 (aylık veri)	-Cari Açık -Ham Petrol Fiyatları -Reel Döviz Kuru -Faiz Oranı	ADF Birim Kök Testi, VAR Modeli, Granger Nedensellik Testi	Türkiye'de Cari İşlemler Açığı faiz oranı ve reel döviz kuruna karşı duyarlı olmaktadır.
Yol M. (2009)	1972-2005 (yıllık veri)	-Cari Açık -Dış Ticaret Açığı	Eş Bütünleşme Testi, FMOLS Modeli, ARDL Modeli	Cari Açığın Sürdürülebilir olmadığı ortaya çıkmaktadır.
Brissimis S. Hondroyiannis G. Papazoglou C. Tsaveas N. Vasardani M. (2010)	1960-2007 (yıllık veri)	-Cari İşlemler Açığı -Büyüme -Tasarruf	ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testi	Çalışmada cari açığın tasarrufların yetersiz kalması sonucunda sürdürülemez hale geldiği belirtilmektedir.
Barnes S. Lawson J. Radziwill A. (2010)	1974-2009 (yıllık veri)	-Cari Açık -Nominal Büyüme -Faiz Oranları -Ticari Açıklık	Regresyon Analizi	Ticari Açıklığın Cari Açığı etkilediği ortaya çıkmaktadır.
Malik S. Chaudhry I. Sheikh M. Farooqi F. (2010)	1972-2007 (yıllık veri)	-Cari İşlemler Açığı -Ekonomik Büyüme -Turizm Gelirleri	ADF Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, Cari Açıkla ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ile arasında güçlü bir seviyede ilişki bulunmaktadır.

Fratzscher M. Juvenal L. Sarno L. (2010)	1974-2008 (çeyrekli veri)	-Cari İşlemler Açığı -Reel Döviz Kuru -Dış Ticaret Dengesi -Faiz Oranı -Tüketim Harcamaları -Varlık Fiyatları	Genişletilmiş VAR Analizi, Sağlamlık Testi, Bayesçi VAR Modeli	Döviz Kurları, Varlık Fiyatları ile Cari İşlemler Açığı arasında güçlü şekilde bir ilişki bulunmaktadır.
Lanzafame M. (2011)	1960-2010 (yıllık veri)	-Cari Açık -Ekonomik Büyüme	ARDL Modeli, ADF Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi	Cari İşlemler Açığı ve Büyüme arasındaki ilişki güçlü seviyede olmaktadır. Ayrıca, talebe dayalı Keynesyen görüşü desteklenir.
Azgün S. (2011)	1998-2009 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Yatırım Harcamaları -Kamu Harcamaları	Geçici Etki Modeli, Kalıcı Etki Modeli	Cari Açık Yatırım Harcamaları ve Kamu Harcamaları karşısında dalgalandığı ortaya çıkmaktadır.

Şahbaz A. (2011)	2001-2011 (aylık veri)	-Cari Açık -Dış Ticaret Dengesi	ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testi, Hata Düzeltme Modeli, VAR Analizi	Cari Açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Göçer İ. Mercan M. Hotunluoğlu H. (2012)	1976-2011 (yıllık veri)	- Cari Açık -Mal ve Hizmet İhracatı -Mal ve Hizmet İthalatı	LM Testi, Yatay Kesit Bağımlılığı Testi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eş Bütünleşme Testi, Homojenlik Testi	Çalışmada, cari açığın uzun dönemde zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Hepaktan E. Çınar S. (2012)	1975-2008 (yıllık veri)	-Cari Açık -Ekonomik Büyüme	ADF Birim Kök Testi, Pedroni Eş Bütünleşme Testi, Kesit Bağımlılığı Testi, PANKPSS Durağanlık Testi,	Çalışmada elde edilen uzun vadeli katsayılara göre, ekonomik büyümede ortaya çıkan artışın cari işlemler dengesinde azalışa neden olmakta olduğu bulunmaktadır.
Kaur M. Yadav S. Gautam V. (2012)	1975-2009 (yıllık veri)	-Cari Açık -Doğrudan Yabancı Yatırımlar -Dış Ticaret Dengesi -Ekonomik Büyüme	Granger Nedensellik Testi, ADF ve PP Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Toda Yamamoto Nedensellik Testi	Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Dengesi ile Cari Açığa olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Göçer İ. (2013)	1996-2012 (yıllık veri)	-Cari Açık -Dış Ticaret Dengesi -Portföy Yatırımları -Dış Borç Faiz Ödemeleri -Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Hata Düzeltme Modeli, ADF Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, VAR Modeli	Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğinin zayıf seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır.
Türkay H. (2013)	1980-2012 (yıllık veri)	-Cari Açık -Bütçe Açığı -Yatırım Tasarruf Açığı	ADF Birim Kök Testi, Zivot Andrews Testi, Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi, Hata Düzeltme Modeli,	Çalışmada elde edilen bulgularla uzun dönemde üçüz açık kavramını desteklemektedir.
Çavdar Ş.Ç. Karaman F. (2013)	1998-2009 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Bütçe Açığı -Dış Ticaret Haddi -Tüketim Harcamaları -Reel Döviz Kuru -GSYİH	Granger Nedensellik Testi, ADF ve PP Birim Kök Testi, Gecikme Uzunluğu	Çalışmada, GSYİH Artışları ve Devlet Harcamaları Cari Açığı arttırmaktadır.
Lorde T. Lowe S. Francis B. (2013)	1990-2006 (çeyrekli veri)	-Cari İşlemler Açığı -Turizm Gelirleri	KPSS Birim Kök Testi, HEGY Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli	Turizm gelirleri Cari Açığın sürdürülebilirliğini sağlamada yetersiz kalmaktadır.

Özbek Y. (2014)	1987-2012 (çeyrekli veri)	Cari İşlemler Açığı, Dış Kaynak Girişi	ADF Birim Kök Testi, Markov Rejim Değişim Modeli	Türkiye'de 1994, 2001 ve 2008-2009 döneminde cari açık daralma gösterirken, diğer yıllarda ise genişleme göstermektedir.
Açıkgöz Ş. Akçağlayan A. (2014)	1992-2011 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat	ADF ve PP Birim Kök Testi, Engle Granger Eş Bütünleşme Testi, ARDL Testi	Çalışmada, Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olduğu bulunurken, ihracattan ithalata doğru zayıf bir nedensellik bulunmaktadır.
Doğan E. Bayraç H.N. (2014)	1998-2013 (yıllık veri)	-Cari İşlemler Açığı, -Tüketim Davranışları	Durağanlık Testi, Dönemlerarası Öğrenme Modeli	Çalışmada Türkiye'de cari açığın sürdürülemediği sonucuna ulaşılmaktadır.
Çukurçayır S. (2014)	1980-2010 (yıllık veri)	-Toplam Dış Borç Stoku -Kamu Açıkları	ADF ve PP Birim Kök Testi, Gecikme Uzunluğu, Otokorelasyon Testi, Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi	Çalışmada, Türkiye'de 1980-2010 dönemleri arasında dış borçların sürdürülebilir olduğu ortaya çıkmaktadır.
Uğuz S. Ç. (2014)	1984-2010 (aylık veri)	-Cari Açık -Turizm Gelirleri -Dış Ticaret Açığı	ADF Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, Turizm Gelirleriyle Dış Ticaret Açığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Özgür M. (2015)	1980-2014 (çeyrekli veri)	-Cari Açık -Dış Ticaret Açığı	ADF Birim Kök Testi, ARDL Modeli, Sınır Testi, Eş Bütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli	Çalışmada, dış ticaret dengesindeki uzun dönemli denge ilişkisinden yola çıkılarak cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Kılıç C. (2015)	2004-2014 (çeyrekli veri)	- Cari İşlemler Açığı -Tüketici Kredileri	ADF ve PP Birim Kök Testi, VAR Modeli, Engle Granger Eş Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Analizi	Cari İşlemler Açığı ile Tüketici Kredileri arasında güçlü seviyede bir ilişki bulunmaktadır.
Kesgingöz H. Karataş A. (2016)	1992-2015 (yıllık veri)	-Cari Açık -Yabancı Sermaye Yatırımları	ADF ve PP Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi	Yabancı Sermaye Yatırımlarının Cari Açığın nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır.
Çavuş Ö. (2016)	2002-2013 (yıllık veri)	-Cari Açık -SGK Bütçe Açığı	Regresyon Analizi, Korelasyon Analizi, Çoklu Regresyon Analizi	SGK Bütçe Açığı ile Cari Açık arasında önemli bir ilişki bulunmamaktadır.

Şit M. (2016)	1980-2015 (yıllık veri)	-Cari Açık -Net Turizm Gelirleri	ADF Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Testi	Çalışmada net turizm gelirleri cari açık üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.
Turan Z. Barak D. (2016)	1987-2014 (yıllık veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat	ADF Birim Kök Testi, En Küçük Kareler Yöntemi, Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, İhracat ve İthalat serilerinin eş bütünleşik olması nedeniyle cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Turan Z. Barak D. Berkman A.N. Nakipoğlu A. (2016)	1989-2014 (yıllık veri)	-Cari Açık -İhracat -İthalat	ADF Birim Kök Testi, Engle Granger Eş Bütünleşme Testi	Çalışmada, Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olmadığı ortaya çıkmaktadır.

3.2. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULAR

Analize başlamadan önce bu çalışmada kullanılacak olan değişkenler için bazı testler ve işlemlerin yapılması gerekmektedir. Serilerin durağanlığını kontrol etmek için birim kök testlerinden Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Serilerin durağanlıkları test edildikten sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Johansen (1988) eşbütünleşme yöntemi ile araştırılmıştır.

Literatür taramasında bulunan Turan ve Barak (2016) çalışmasında 1987-2014 dönemindeki cari açık, ihracat ve ithalat yıllık verileri kullanılarak cari işlemler açığının sürdürülebilirliği test edilmiştir. Cari açığın ihracat ile ithalat arasında eş bütünleşik ilişki bulunmasıyla, Türkiye'de cari açığın ilgili dönemde sürdürülebilir olduğu bulunmuştur. Açıkgöz ve Akçağlayan (2014) çalışmasında 1992-2011 dönemindeki cari açık, ihracat ve ithalat çeyrekli verileri kullanılarak cari açığın sürdürülebilirliği test edilmiştir. Cari açığın ihracat ile ithalat arasında eş bütünleşik ilişki bulunması nedeniyle Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olduğu bulunmuştur. Fountas ve Wu (1999) çalışmasında 1967-1994 dönemindeki cari açık, ihracat ve ithalat yıllık verileri kullanılarak cari açığın sürdürülebilirliği test edilmiştir. Cari açığın ihracat ile ithalat eş bütünleşik ilişki olmadığı için cari açığın sürdürülebilir olmadığı otaya çıkmaktadır. Yapılan tez çalışmasında cari açık, dış kaynak girişi, ihracat, ithalat ve toplam dış borç stoğu değişkenlerinde eş bütünleşik ilişki olup olmadığı test edilmektedir.

Şekil 8: Farkı Alınmayan Cari Açık Bağımlı Değişkeninin Grafiği

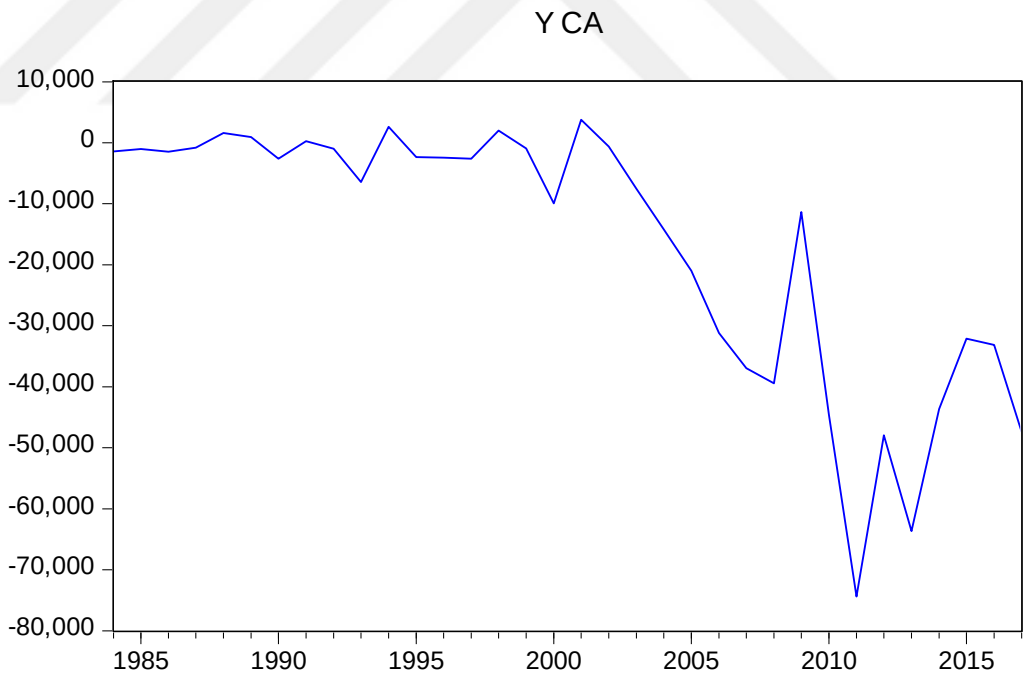

Şekil 8'de, farkı alınmayan cari açık bağımlı değişkeninin durağan olmadığından şüphelenilmektedir. Kaçıncı farkta durağan olduğu ADF ve PP Birim Kök Testlerinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, diğer değişkenlerle farklarının uyumlu olması gerekmektedir.

Şekil 9: Farkı Alınmayan Toplam Dış Borç Stoku Bağımsız Değişkeninin Grafiği

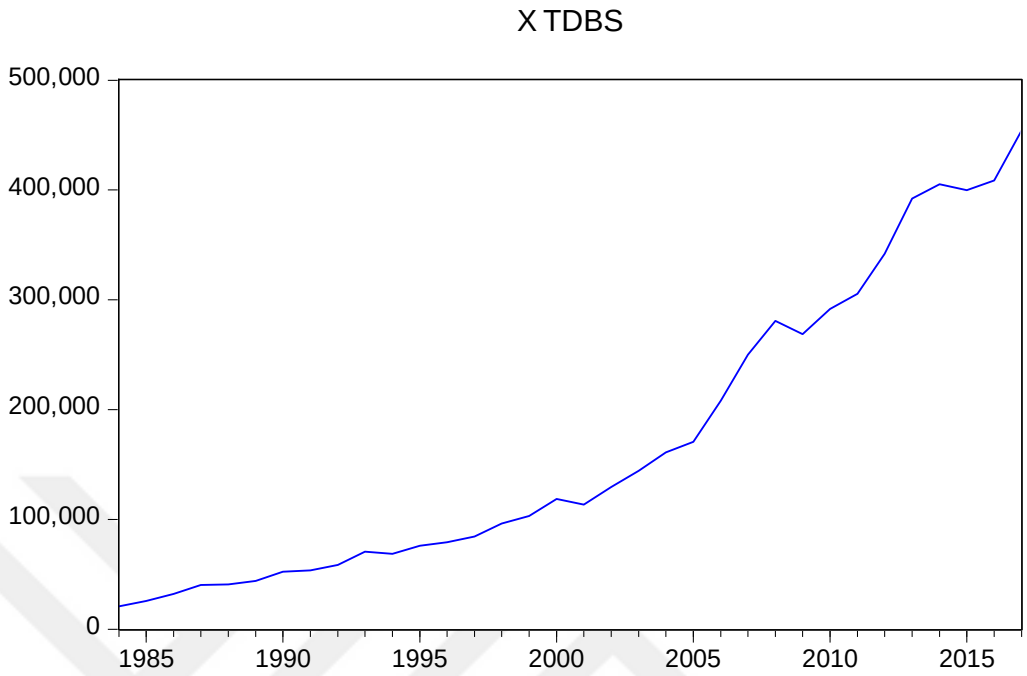

Şekil 9'da, farkı alınmayan toplam dış borç stoku bağımsız değişkeninin durağan olmadığından şüphelenilmektedir. Durağan olma durumları için ADF ve PP Birim Kök Testine bakılması gerekmektedir. Ayrıca, alınan farkın diğer değişkenlerden alınan farkla uyumlu olması gerekmektedir.

Şekil 10: Farkı Alınmayan İhracat Bağımsız Değişkeninin Grafiği

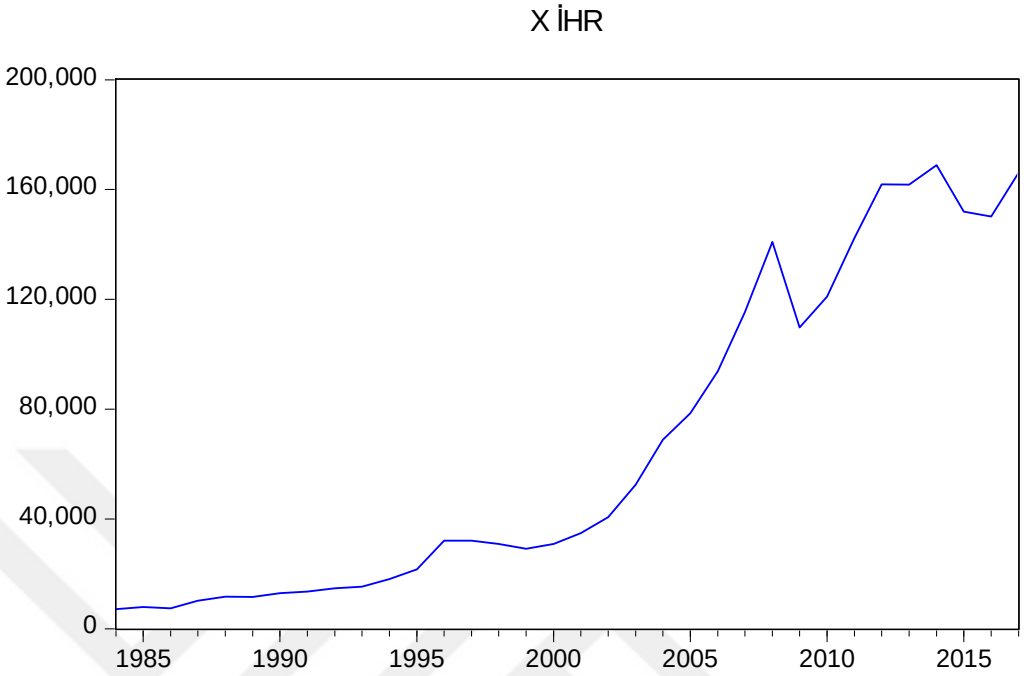

Şekil 10'da, farkı alınmayan ihracat bağımsız değişkeninin durağan olmadığından şüphelenilmektedir. Durağanlık için ADF ve PP Birim Kök Testlerine bakılmaktadır. Alınan farkın diğer değişkenlerden alınan farkla uyumlu olması gerekmektedir.

Şekil 11: Farkı Alınmayan Dış Kaynak Girişi Bağımsız Değişkeninin Grafiği

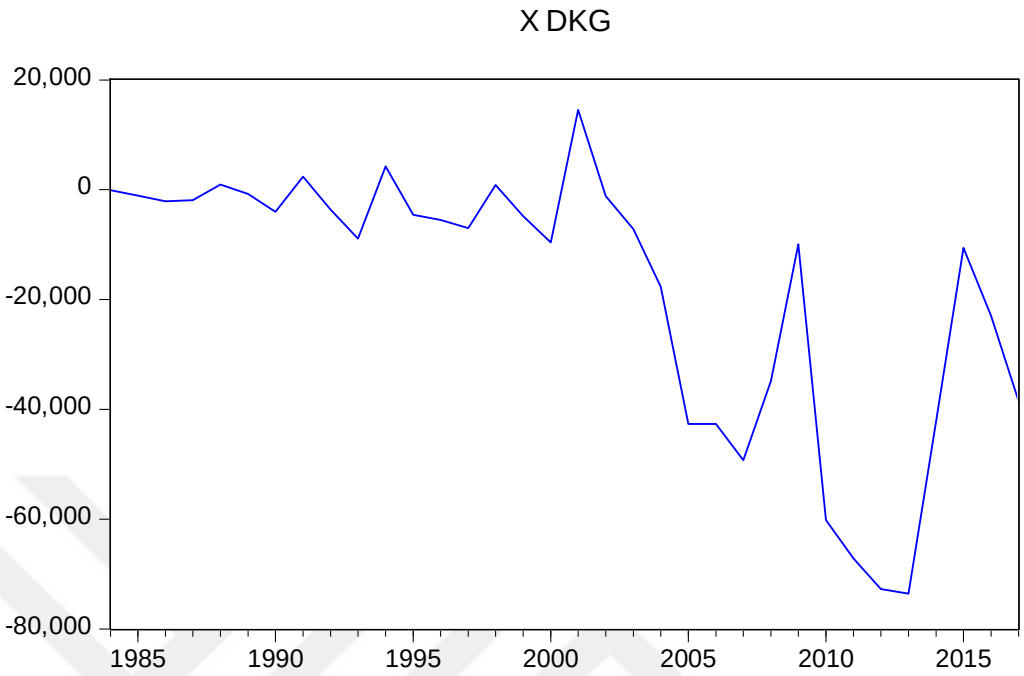

Şekil 11'de, farkı alınmayan dış kaynak girişi bağımsız değişkeninin durağan olmadığından şüphelenilmektedir. Durağan olup olmama durumu için ADF ve PP Birim Kök Testi sonuçlarına bakılması gerekmektedir.

Şekil 12: Farkı Alınmayan İthalat Bağımsız Değişkeninin Grafiği

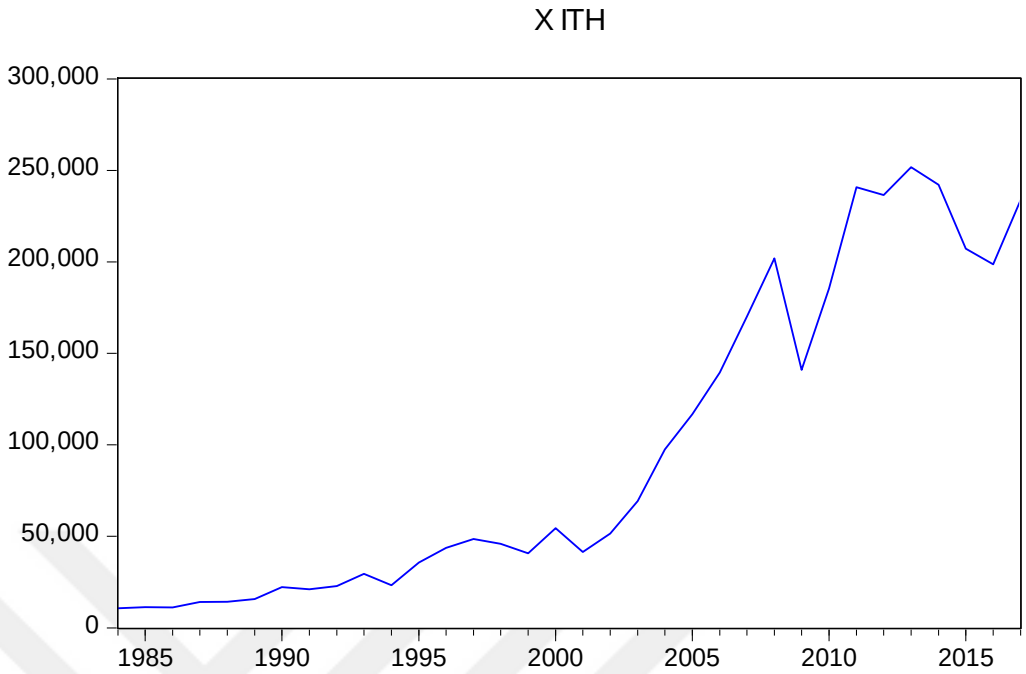

Şekil 12'de, farkı alınmayan ithalat bağımsız değişkeninin durağan olmadığından şüphelenilmektedir. Durağan olma veya olmama durumu ADF ve PP Birim Kök Testi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

3.2.1. Birim Kök Testi

İktisat teorisi açısından bir serideki birim kökün varlığı, iktisadi denge analizi ile yakından ilişki içerisindedir. Denge, değişme eğiliminin olmadığı bir durumu ifade ettiğinden, denge ilişkisine istatistiksel açıdan bakıldığında durağanlık anlamına gelmektedir. Bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık mertebesini bulmak için kullanılan en yaygın yöntem, birim kök testidir. Bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğine bakılarak serinin durağanlığı test edilmektedir (Çabuk ve Balcılar, 1998).

Bir zaman serisinde birim kökün olup olmadığını belirlemek için yapılan ilk çalışmalar; Dickey ve Fuller (1979) ile Dickey ve Fuller (1981) tarafından yapılmış çalışmalardır (Koşan, 2009:42).

Genel olarak birim kök testi ile kastedilen, serilerin birim köke sahip olup olmadığının test edilmesidir. Bu çalışmada kullanılan serilerin birim kök içerip içermediği ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) testleri kullanılarak sınanmıştır. Serilerin durağanlık sınaması için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testinde sabitsiz, sabitli ve trendli modeller dikkate alınır. ADF testinde eğer seri trendli bir modelde durağan hale gelmişse, diğer modellere bakılmaksızın bu model esas alınır. Eğer seri durağan hale gelmemişse, sabit terimli modele bakılır, bunda da durağanlık sağlanamamışsa, sabit terimsiz sınama yapılır. Analiz sonucunda durağan hale gelen seri baz alınarak gerekli işlemler yapılır (Enders, 1995:256).

Dickey ve Fuller (1979) testinde, karar verme sürecinde kriter olarak t-istatistiğinin sapmalı olmasından dolayı τ (tau) adı verilen düzeltilmiş bir t tablosu kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller bu tablonun kullanılmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Dickey ve Fuller (1979) tarafından tablo haline getirilen kritik değerlerle üç genel model kullanılmaktadır. Bu modeller aşağıdaki gibidir.

1. Saf Rassal Yürüyüş Modeli: Bu model de sabit ve trend bulunmamaktadır.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.1}$$

$H_0: \rho \geq 1 \; veya \; H_0: \gamma \geq 0 \; (Seri \; durağan \; değildir, birim \; kök \; vardır.)$

$H_1: \rho < 1 \; veya \; H_1: \gamma < 0 \; (Seri \; durağandır.)$

şeklin de hipotez test edilir.

2. Sabitin Bulunduğu Rassal Yürüyüş Modeli: Bu model de sabit terim bulunmaktadır.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.2}$$

$H_0: \rho \geq 1 \; veya \; H_0: \gamma \geq 0 \; (Seri \; durağan \; değildir, birim \; kök \; vardır.)$

$H_1: \rho < 1 \; veya \; H_1: \gamma < 0 \; (Seri \; durağandır.)$

Biçiminde hipotezler test edilir. Eğer H_0 hipotezi kabul edilirse seri durağan değildir.

3. Trend ve Sabitin Bulunduğu Rassal Yürüyüş Modeli: bu modelde eşitliğin sağ tarafında sabit ve deterministik trend bulunmaktadır. Kısacası model de deterministik ve stokastik kısım bulunmaktadır.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3.3}$$

$H_0: \rho \geq 1 \; veya \; H_0: \gamma \geq 0$ $(Seri\ dra\check{g}an\ de\check{g}ildir, birim\ k\ddot{o}k\ vardır.)$

$H_1: \rho < 1 \; veya \; H_1: \gamma < 0$ $(Seri\ dra\check{g}andır.)$

Test sonucunda elde edilen MacKinnon (1996) değerleri karşılaştırılır.

- Eğer $|\mathrm{DF_{hes}}| < |\mathrm{MK_{kritik}}|$ ise $\mathrm{H_0}$ kabul edilir ve seri durağan değildir.
- Eğer $|\mathrm{DF_{hes}}| > |\mathrm{MK_{kritik}}|$ ise $\mathrm{H_0}$ red edilir ve seri durağandır.

Eğer seriler hakkında daha fazla bir bilgi yoksa (3.3) denklemindeki modelden başlayarak kritik değerler ile ilgili hipotezler test edilir. Test sonucunda eğer H_0 hipotezi red edilirse serinin trend durağan $\mathrm{I}(0)$ olduğu sonucuna varılır. Ayrıca, H_0 hipotezi kabul edilirse birim kökün var olduğu sonucuna ulaşılır.

Dickey ve Fuller (1979)'a göre hata terimi; ortalaması sıfır ve normal dağılımlı olan, sabit bir varyans ve otokorelasyon içermeyen stokastik bir yapıdadır. Yani hata terimi, beyaz gürültü (white noise) olarak kabul edilmektedir. Hata teriminin beyaz gürültü olarak tanımlanmadığında ise, birim kökün olup olmadığını tespit edebilmek için Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testinin kullanılması önerilmektedir. Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testinde modele otokorelasyonu ortadan kaldırabilmek için bağımlı değişkene ait gecikme değerleri eklenmiştir. Dickey ve Fuller (1979)'daki denklemler, Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testinde (3.4), (3.5) ve (3.6) numaralı denklemler haline gelmektedir (Ergül, 2009:109).

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \tag{3.4}$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \tag{3.5}$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \tag{3.6}$$

Yukarıdaki (3.4), (3.5) ve (3.6) denklemlerin regresyon modellerindeki y durağanlık testine tabi tutulan değişkeni; Δ birinci derece fark operatörünü, ε_t hata terimini, t trend değişkenini ve y_{t-i+1} gecikmeli fark terimini ifade etmektedir. Genişletilmiş Dickey ve Fuller testinde denklemler, En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilerek γ'ın tahmin ve standart hatası bulunur. Test sonucunda elde edilen t değeri, Dickey ve Fuller tablosundaki değerler ile karşılaştırılarak $\gamma = 0$ hipotezi test edilir.

Ekonometri paket programları, ADF testi için test edilen seriye ait ADF test istatistiğini vermektedir. Bilgisayar programları ayrıca, Mac-Kinnon tarafından hesaplanmış olan %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde serilerin durağan olup olmadığına karar vermeyi sağlayan MacKinnon kritik değerlerini de vermektedir. ADF test istatistiği bu değerlerle karşılaştırılarak herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığına karar verilebilmektedir (Bozok, 2008:96). Diğer taraftan ADF testi trend içeren serilerde zayıf kalmaktadır ve bu surunu çözmek için Phillips-Perron (PP) testi geliştirilmiştir.

PP testinin, trend içeren serilerde ADF testinden daha güçlü olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı PP testi, ADF birim kök testinin bir sağlaması durumundadır. PP testindeki hipotezler, ADF birim kök testi ile aynıdır. Yani, temel hipotez (H_0: $\alpha_1 = 0$), ve alternatif hipotez (H_0: $\alpha_1 \neq 0$) test edilir.

Yapılan ekonometrik çalışmalarda durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması bir takım sorunlara yol açabilmektedir. Bundan dolayı ekonometrik çalışmalarda, durağan olmayan serilerin durağan hale getirilerek çalışılması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serilerinin durağan hale getirilmesi için; fark alma, filtreleme, trendden arındırma ve logaritma alma gibi bazı yöntemler kullanılabilmektedir (Işığıçok, 1994:48).

ADF test sonuçlarının gösterildiği Tablo 30'da Ca, Tdbs, Dkg, Ith ve Ih serileri düzey değerlerinde durağan değildir. Ancak bunların farkı alındığında ΔCa, ΔTdbs, ΔDkg, ΔIth ve ΔIh durağan hale gelmiştir. Yani, ΔCa, ΔTdbs, ΔDkg, ΔIth ve ΔIh serilerinin I(1) olduğu sonucuna varılmıştır. ADF testi sonucunda elde edilen değerler, Tablo 31'de verilmiştir.

Tablo 31: Seçilen Değişkenlere İlişkin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	**ADF Test İstatistiği**	**Kritik Değerler**		
		%1	**%5**	**%10**
Ca	-1.47 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔCa	-7.09*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Tdbs	2.64 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔTdbs	-3.67*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Ih	0.37 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔIh	-5.09*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Ith	-0.15 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔIth	-5.58*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Dkg	-1.86 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔDkg	-5.40***[3]	-3.67	-2.96	-2.62

Not: Köşeli parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine (Schwarz Information Criterion-SIC) göre belirlenmiş gecikme uzunluğunu göstermektedir. Δ sembolü ise değişkenlerin farkının alındığını göstermektedir. Düzey değerleri için sabit terimli regresyon kullanılmış, farkı alınan serilerde ise sabitli regresyon kullanılmıştır. Ayrıca, * , ** ve *** sırasıyla, %1 ,%5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 31'de görüldüğü üzere; serilerin tamamının düzey değerlerinde durağan olmadıkları ve birinci farkları alındığında durağanlaştıkları görülmektedir.

Durağanlık sınaması PP testi ile yapıldığında, Ca, Dkg, Ih, Ith ve Tdbs serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları bulunmuştur. Ancak serilerin birinci farkı alındığında ΔCa, ΔDkg, ΔIh, ΔIth ve ΔTdbs serileri durağan hale gelmiştir. Yani, ΔCa, ΔDkg, ΔIh, ΔIth ve ΔTdbs serilerinin I(1) olduğu sonucuna varılmıştır. PP testi sonucunda elde edilen değerler, Tablo 32'de verilmiştir.

Tablo 32: Seçilen Değişkenlere İlişkin PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Ca	-1.14 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔCa	-8.38*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Dkg	-1.86 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔDkg	-5.99*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Ih	0.49 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔIh	-5.99***[3]	-3.65	-2.95	-2.61
Ith	-0.12 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔIth	-5.57*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61
Tdbs	6.70 [3]	-3.64	-2.95	-2.61
ΔTdbs	-3.85*** [3]	-3.65	-2.95	-2.61

Not: Köşeli parantez içindeki değerler Newey-West Bandwidth bilgi ölçütüne göre belirlenmiş gecikme uzunluğunu göstermektedir. Δ sembolü ise değişkenlerin farkının alındığını göstermektedir. Düzey değerleri için sabit terimli regresyon kullanılmış, farkı alınan serilerde ise sabitli regresyonu kullanılmıştır. *, **, *** sırasıyla, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 32'de elde edilen sonuçlar, ADF testini desteklemiştir. Tablo 31'deki sonuçlardan tüm serilerin düzeyde durağan olmadığı, birinci farkları alındığında ise serilerin durağanlaştığı görülmektedir. Böylece yapılan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarının birbiri ile uyumlu olduğu görülmüştür.

3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Ekonometrik zaman serileri analizde durağan olmayan seriler ile analiz yapılırken genellikle sahte regresyon problemi ile karşılaşılabilmektedir. Bu problemi ortadan kaldırmak için, analizi yapılacak serinin 1., 2. veya daha yüksek mertebeden farkının alınması gerekmektedir. Ancak bu fark alındığında, serilerin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı şoklar ve uzun dönemli ilişkiler yok olabilmektedir. Bu nedenle fark alınarak durağanlaştırılmış bir regresyon analizinde, uzun döneme ait tüm ilişkilerin yok edilmesinden dolayı bir uzun dönem denge durumu gözlemlenemez. Eşbütünleşme analizi bu sorunu gidermek için geliştirilmiştir. Eşbütünleşme analizi yaklaşımına göre, eğer seriler durağan değilse yine de bu serilerin durağan bir

kombinasyonun var olabileceği ve bu tür bir doğrusal bileşimin olması halinde bunun ekonometrik olarak belirlenebileceği ifade edilmektedir. Eşbütünleşme analizinde, düzeyde (I(0)) durağan olmayıp aynı düzeyde (I(1)) fark alındığında durağan hale gelen serilerin düzey değerleri ile yapılan tahminlerde elde edilen hata terimi (ε_t) serisi, eğer düzeyde (I(0)) durağan bulunuyorsa bu ilişki sahte regresyon problemini barındırmayacak ve elde edilen bu sonuçlar daha güvenilir olacaktır (Johansen, 1988).

Eşbütünleşme analizi, zaman serisi değişkenlerine ilişkin en çok kullanılan testlerden biridir. Bu çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler, Johansen (1988) eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Johansen (1988) eş-bütünleşme analizinde, öncelikle elde edilen hata terimlerinin düzeyde (I(0)) durağan olup olmadığı birim kök testi ile test edilir. Test sonucunda eğer hata terimlerinin düzeyde durağan olduğu bulunursa, değişkenlerin eşbütünleşik ve uzun dönemli bir ilişkiye sahip oldukları sonucuna varılır (Johansen, 1988).

Eşbütünleşme analizinde kullanılacak denklem aşağıdaki gibidir.

$$Model: \ Ca_t = \alpha_0 + \alpha_1 Dkg_t + \alpha_2 Ih_t + \alpha_3 Ith_t + \alpha_4 Tdbs_t \ + u_t$$

Johansen (1988) yöntemi ile, ikiden çok değişken arasındaki eşbütünleşmeyi incelemek mümkündür. Johansen (1988) yöntemi, bu hesaplamayı trace istatistik ve max eigenvalue istatistiğini kullanarak yapmaktadır. Eğer hesaplanan istatistik, kritik değerden büyük ise Johansen (1988) eşbütünleşme ilişkisinin olduğu söylenir (Johansen, 1988; Enders, 1995: 396). Johansen (1988) eşbütünleşme analizini yapabilmek için öncelikle değişkenler ile bir VAR modeli kurulur ve daha sonra uygun gecikme uzunluğu bulunur (Enders, 1995: 395). Elde edilen bu gecikme uzunluğu ile test yapılmaktadır. Aşağıdaki Tablo 33'de VAR modelinden elde edilen gecikme uzunlukları verilmiştir.

Tablo 33: Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1676.293	NA	8.83e+40	108.4705	108.7018	108.5459
1	-1560.526	186.7219	2.59e+38	102.6146	104.0023	103.0669
2	-1528.503	41.31939	1.89e+38	102.1615	104.7057	102.9908
3	-1464.780	**61.66718***	**2.29e+37***	**99.66325***	**103.3639***	**100.8696***

VAR modelinden elde edilen gecikme uzunluklarından, 3. gecikmeli değerin Johansen (1988) eşbütünleşme analizinde kullanılmasına karar verilmiştir.

Cari açık (Ca), ihracat (Ih) arasında Johansen eşbütünleşme analizi testi ile yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 34: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Maksimum Öz Değer Testi (Maximum Eigenvalue Test)				İz Testi (Trace Test)			
Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	% 5 Kritik Değeri	Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	% 5 Kritik Değer
$r = 0$	$r = 1$	96.60	37.16	$r = 0$	$r > 0$	216.49	79.34
$r = 1$	$r = 2$	65.03	30.81	$r \leq 0$	$r > 1$	119.88	55.24
$r = 2$	$r = 3$	33.54	24.25	$r \leq 2$	$r > 2$	54.84	35.01
$r = 3$	$r = 4$	16.31	17.14	$r \leq 3$	$r > 3$	21.30	18.39
$r = 4$	$r = 5$	4.98	3.84	$r \leq 4$	$r > 4$	4.98	3.84

Tablo 34'teki sonuçlar incelendiğinde, Maksimum Öz Değer ve İz testi için ele alınan seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Herhangi bir eşbütünleşme'nin olduğunu söyleyen temel hipotez (r=1) için maksimum öz değer test istatistiği 96.60'tır ve %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer, 37.16'dan büyük bulunmuştur. Temel hipotez için iz test istatistik değeri 216.49'dur ve %5 anlamlılık

düzeyinde iz testi kritik değeri, 79.34'den büyüktür. Bu bulgulara göre, her iki test için %5 anlamlılık seviyesinde cari açık, toplam dış borç stoku, ithalat, ihracat, dış kaynak girişi ve ihracat serileri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka deyişle, ele alınan seriler arasında bir eşbütünleşik ilişki vardır. Bu nedenle seriler uzun dönemde dengeye gelmektedir. Dolayısıyla, değişkenler arasında koentegre vektör bulunmaktadır. Son olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hepsinin ADF ve PP Birim Kök Testlerinde birinci fark seviyesinde durağanlaşarak uyumlu olması Johansen Eşbütünleşme Testinde olumlu sonuçların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

3.2.4. Hata Düzeltme Modeli

Hata Düzeltme Modeli, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki varsa kullanılmaktadır. Fark işlemi uygulanması sırasında uzun dönem bilgisinde kayıplar oluşmaktadır. Buna göre, hata düzeltme modellerini kullanarak bu dengesizlikler ortadan kaldırılır. Hata düzeltme modellerinde durağan değişkenlerle kurulan modele, hata terimlerinin bir gecikmeli hali eklenir.

Tablo 35: Model Tahmini

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
TDBS	-0.051722	0.024266	-2.131429	0.0420
ITH	-0.783264	0.080661	-9.710536	0.0000
IHR	0.867625	0.113566	7.639839	0.0000
DKG	0.094315	0.059636	1.581522	0.1250
SABİT	2989.487	1045.584	2.859157	0.0079
@TREND	528.6200	145.2883	3.638421	0.0011

Tablo 35'e göre, cari açık ile toplam dış borç stoku ve ithalat arasında negatif yönlü bir ilişki var iken, cari açık ile ihracat ve dış kaynak girişi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. 0.05 anlamlılık düzeyinde dış kaynak girişi hariç diğerleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmaktadır.

Tablo 36: Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
ΔTDBS	-0.005207	0.036077	-0.144320	0.8863
ΔITH	-0.843274	0.048059	-17.54662	0.0000
ΔIHR	0.865613	0.085136	10.16736	0.0000
ΔDKG	0.095718	0.038090	2.512930	0.0182
HATA(-1)	-0.859894	0.195870	-4.390130	0.0002
SABİT	360.5685	559.4244	0.644535	0.5247

Tablo 36'ya göre, model tahmininden sonra "hata" serisi oluşturulmaktadır. Hata serisi düzeyde durağan çıktığı için diğer değişkenlerin 1. Farkını kullanarak ve hata serisinin de 1 gecikmeli değeri alınarak hata düzeltme modeli ortaya çıkmaktadır. Hata serisinin katsayısı, 0 ile -1 arasında olduğu için hata düzeltme modeli kullanılabilmektedir. Ayrıca, hata serisinin 1 gecikmeli değeri alınınca istatistiksel açıdan anlamlı çıkmaktadır. Sadece toplam dış borç stoku bağımsız değişkeni, istatistiksel açıdan anlamsızdır. Katsayı sonuçlarında Tablo 35'teki gibi, birbirine paralel pozitif veya negatif ilişkiler bulunmaktadır.

$$CA = Constant - 0.005207\text{Tdbs} - 0.843274\text{Ith} + 0.865613\text{Ihr} + 0.095718\text{Dkg} + -0.859894\text{Hata}$$

Denkleme göre, oluşturulan hata serisinde 1 birimlik sapmanın yaklaşık olarak %85'i bir sonraki dönem düzelmektedir. Sapma (dengesizlik) 1/0,85 dönem sonra ortadan kalkarak dengeye gelecektir. Yani, bir sonraki dönemde kısa dönemli dengesizlikler kapanmaktadır.

Bu denklemde Tablo 35 ve Tablo 36'ya paralel olarak, negatif veya pozitif yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Toplam Dış Borç Stoğundaki (Tdbs'deki) bir birimlik artış, Cari Açıkta (CA'da) 0.005207 birimlik azalmaya yol açmaktadır. Çünkü, cari açığı kapatmak için dış alemden borç alınması gerekmektedir. Toplam dış borç stoğundaki artış, cari açığı azaltmaktadır. Borç alıp cari açığı kapatmak yerine doğrudan yabancı yatırımları destekleyip hem istihdam yaratılırken hem de Türkiye'de katma değerli üretim yapılabilir.

İthalattaki (Ith'deki) bir birimlik artış, Cari Açıkta (CA'da) 0.843274 birimlik azalmaya yol açmaktadır. Çünkü ekonomik kriz dönemlerinde, ithalat ihracata göre daha çok azaldığı için, dış ticaret açığı azalmaktadır. Dış ticaret açığının azalması, cari

açığı da azaltmaktadır. Ayrıca, ithalatta nihai mal ithalatı çok fazla yapıldığı için Türkiye'de AR-GE yatırımları ve inovasyon ile yüksek teknolojili üretim desteklenmesi gerekmektedir. Yüksek teknolojili üretimlerde niteliksel açıdan yüksek eğitim düzeyi ve kurumsal altyapının önemi çok büyük olmaktadır.

İhracattaki (Ihr'deki) bir birimlik artış, Cari Açıkta (CA'da) 0.865613 birimlik artışa yol açmaktadır. Çünkü Türkiye'de yapılan ihracat, ara malı ithalatına bağımlıdır. Bu nedenle, ithalatın ihracata göre daha fazla yükselmesi, dış ticaret açığını arttırmaktadır.

Dış Kaynak Girişindeki (Dkg'deki) bir birimlik artış, Cari Açıkta (CA'da) 0.095718 birimlik artışa yol açmaktadır. Türkiye dış alemden gelen sıcak paraya bağımlı olduğu için, finans hesabı ve sermaye hesabı toplamı olan dış kaynak girişi arttığında cari açık ta artacaktır. Cari açığı azaltılabilmesi için gerekli olan şartlardan biri de hane halkının tasarruf oranlarının yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle, hem cari açığı hem de dış alemden alınan borçları azaltmak için hanehalkının tasarruf oranlarının yükseltilmesi gerekmektedir. Devletin bireysel olarak hanehalkının tasarruf yapması için teşvikler verdiği Bireysel Emeklilik Sistemi ilerleyen yıllarda Türkiye'de hem cari açığı azaltabileceği gibi aynı zamanda dış alemden alınan borçları da azaltacaktır. Bireysel Emeklilik Sistemi bu nedenle çok önemlidir.

3.2.5. Granger Nedensellik Analizi

İktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü saptamak için Granger Nedensellik Testi geliştirilmiştir. Granger (1969) tarafından geliştirilen bu testte bağımlı ve bağımsız değişken arasında herhangi bir ayrım yapılmaz. Bu testte tüm değişkenler eşanlı olarak analiz edilebilmektedir. Ekonometride yoğun olarak kullanılan bu testte VAR modeli kurularak Granger Nedensellik testi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını sorgular ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılmaktadır. Granger Nedensellik Testi, aşağıdaki modeller yardımı ile test edilmektedir.

$$Y_t = \sum_{i=1}^{m} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i X_{t-i} + u_t \quad (3.7)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^{m} \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \gamma_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

Burada α_i, β_i, θ_i ve γ_i gecikme katsayılarını, m tüm değişkenler için ortak gecikme derecesini ve u_t ile ε_t hata terimlerini göstermektedir.

Granger nedensellik analizi, (3.7) ve (3.8) denklemlerindeki hata terimlerinin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığı test edilir. Bu testte hipotez çift taraflı kurulur ve nedenselliğin tek taraflı mı yoksa çift taraflı mı olduğu belirlenir. Buradaki analizde β_i 'lerin grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı incelenmektedir. Eğer β_i katsayıları seçilen anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X'in Y'nin nedeni olduğu sonucuna varılır (Yani, X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.). Granger (1969) nedensellik testi sonucunda elde edilen bulgular, Tablo 37'de verilmiştir. Yapılan analizde uygun gecikme uzunluğu, 3 olarak bulunmuştur.

Tablo 37: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Olasılık Değeri	Karar
Dkg→Ca	0.0011	Dış kaynak girişinden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Ca→Dkg	0.6513	
Ih→Ca	0.1212	İhracat ile cari açık arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Ca→Ih	0.5801	
Dkg→Ih	0.0495	Dış kaynak girişinden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Ih→Dkg	0.2720	
Tdbs→Ca	0.7791	Toplam dış borç stoku ile cari açık

Ca→Tdbs	0.0881	arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Tdbs→Ih	0.2028	Toplam dış borç stoku ile ihracat arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Ih→Tdbs	0.0683	
Tdbs→Dkg	0.5241	Dış kaynak girişinden toplam dış borç stoğuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Dkg→Tdbs	0.0167	
Ith→Ca	0.2326	Cari açık ile ithalat arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Ca→Ith	0.6351	
Ith→Ih	0.1393	İhracat ile ithalat arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Ih→Ith	0.2552	
Ith→Dkg	0.3692	Dış kaynak girişinden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Dkg→Ith	0.0130	
Ith→Tdbs	0.0020	İthalattan toplam dış borç stoğuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Tdbs→Ith	0.7875	

Tablo 37’ deki sonuçlara göre; olasılık değerleri 0.05’ten küçük olan değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğu; diğer taraftan olasılık değerleri 0.05’ten büyük olan değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda ulaşılan sonuçlar şöyledir:

- Dış kaynak girişinden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
- Dış kaynak girişinden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

- Dış kaynak girişinden toplam dış borç stoğuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
- Dış kaynak girişi ile ithalat arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Şekil 13: Değişkenlerin Nedensellik İlişkisi

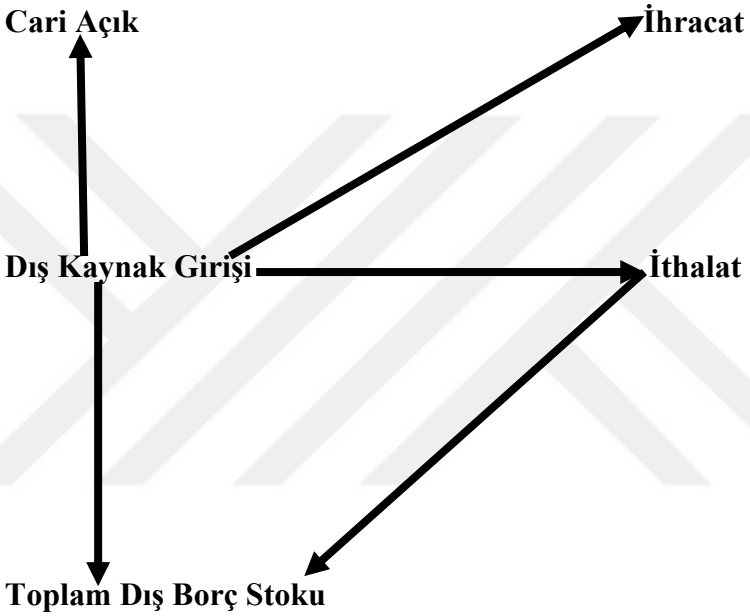

Şekil 13'te, ilgili değişkenlerin tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu gösterilmektedir.

SONUÇ

Cari işlemler açığının boyutu ve sürekliliği, ekonomiyi değerlendirmede önemli bir kriterdir. Tasarruf ve yatırım eşitsizliği, gelir ve harcama eşitsizliği sonucu oluşan cari açıklar, hem yurtiçi varlıkların satılması hem de borçlanılması yoluyla finanse edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle cari açıklarını sermaye ile finanse etmeye çalışmaktadır.

Cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği, bir ülkenin ekonomik performansının değerlendirilmesinde temel bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin temel göstergesi, dış finansal yükümlülüklerin yerine getirilmesidir.

Cari işlemler dengesi, hem bir ülkenin makro ekonomik performansını hem de o ülkenin dış ticaret yaptığı diğer ülkelerin ekonomik değişkenlerini etkileyen önemli bir ekonomik göstergedir. Uzun vadeli borçlarla finanse edilen cari açık, tek başına olumsuz bir durum olmayabilir. Ancak, kısa vadeli borçlarla denkleştirilen cari açık, ani sermaye çıkışı nedeniyle sürdürülemez hale gelebilmektedir.

Bu çalışmada, 1984 - 2017 dönemi için Türkiye'nin cari açık, dış kaynak girişi, ithalat, toplam dış borç stoku ve ihracat değişkenleri kullanılarak aralarındaki ilişki ekonometrik açıdan analiz edilmiştir. Çalışmada, VAR Modeli oluşturularak Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi sonucunda, cari açık, toplam dış borç stoku, dış kaynak girişi, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada uygulanan Granger Nedensellik Testine göre, ilgili değişkenlerle cari açık arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, aynı zamanda, ilgili değişkenlerin kendi aralarında da tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin

olduğu belirlenmiştir. Hata Düzeltme Modeline göre ise, ortaya çıkan dengesizliklerin, takip eden ikinci yılın ilk çeyreği ortadan kalkacağı ve hata düzeltme modelinin çalıştığı tespit edilmiştir.

Turan ve Barak (2016) ve Açıkgöz ve Akçağlayan'ın (2014) çalışmasında cari açık, ihracat ve ithalat değişkenlerine eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, ilgili değişkenler eş bütünleşik ilişki içinde bulunarak cari açığın sürdürülebilir olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen ekonometrik analizdeki sonucun Turan ve Barak (2016) ve Açıkgöz ve Akçağlayan'ın (2014) çalışmalarındaki ekonometrik analizin sonuçlarıyla uyumlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cari açık, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu açıdan, cari açığı azaltmak için gerekli olan politikalar uygulanmaktadır. Cari açığı azaltmak için kısa vadeli portföy yatırımlar yerine, doğrudan yabancı yatırımlar tercih edilmelidir. Kısa vadeli yatırımların ekonomide yol açabileceği sorunlar dikkate alınarak, yatırımların uzun vadeli yatırımlara dönüştürülmesine çalışılmalıdır. Böylece ekonomi, daha dayanıklı bir hale gelebilir. İhracatın sürdürülebilir şekilde yükselmesini sağlamak için Araştırma-Geliştirme faaliyetleri yaygınlaştırılarak özellikle yüksek teknolojili sanayi ürünlerinin üretilmesi gerekmektedir. Ayrıca, faiz oranlarının yükselmesi, cari açığı yükselttiği için Merkez Bankaları'nın fiyat istikrarını sağlaması giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle, ihracatta rekabet gücünün arttırılması ve kur artışının sağlanması gerekmektedir. Faiz oranlarının azalmasıyla, ulusal paranın değerinin düşmesine ve yabancı para değerinin yükselmesine bağlı olarak, ithalatın azalması ve ihracatın rekabet gücünün artması sağlanabilir. Döviz açığının finanse edilmesi ve cari açığın sürdürülebilir kılınması için yapısal önlemlerin alınması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye daha fazla girebilmesi için yatırımcılara güven ortamı yaratılmalı, siyasi ve ekonomik alanda sürdürülebilirlik sağlanmalı ve uygun yatırım ortamı oluşturulmalıdır. Ülkedeki yabancı yatırımcıların karlarını, kendi ülkelerine transfer etmeleri yerine karların yurtiçinde kalması teşvik edilmelidir.

Aşırı değerli yerli paradan kaynaklanan cari açık, sağlam büyüme temellerine dayalı yeni yapısal değişim politikalarıyla giderilmeye çalışılmalıdır. İhracatta katma değeri yüksek olan ürünlere yoğunlaşılmalıdır. Yurtiçindeki üretimin ithalat bağımlığının azaltılması amacıyla, sanayide kullanılan ithal ara malların yurtiçinde üretilmesini sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir. Sonuç olarak, cari işlemler açığının kontrol altında tutulması amacıyla mali disiplin sağlanmalıdır.

Borç alıp cari açığı kapatmak yerine doğrudan yabancı yatırımları destekleyip hem istihdam yaratılırken hem de Türkiye'de katma değerli üretim yapılabilir. Ayrıca, ithalatta nihai mal ithalatı çok fazla yapıldığı için Türkiye'de AR-GE yatırımları ve inovasyon ile yüksek teknolojili üretim desteklenmesi gerekmektedir. Yüksek teknolojili üretimlerde, niteliksel açıdan yüksek eğitim düzeyi ve kurumsal altyapının önemi çok büyük olmaktadır. Tarım sektöründe yapılacak olan markalar ve inovasyon ile ithal eden ülke konumundan, Hollanda gibi yüksek ihracat yapılan ülke konumuna geçilebilir. Dış alemden alınan borçları azaltmak için tasarrufların yükseltilmesi gerekmektedir. Ayrıca, hane halkının para, altın gibi kıymetlerini finansal sisteme aktarması da oldukça önemlidir.

Yeni Ekonomi Programı (YEP)' in üç temel prensibi dengelenme, disiplin ve değişim olarak belirlenmektedir. YEP az kamu borcu, sürdürülebilir maliye politikası, rekabetçi ihracat ve güçlü beşeri sermaye üzerine inşa edilmektedir. YEP'in temel hedefleri arasında, 2019 yılı bütçesinde toplam 76 Milyar Dolar tasarruf edilmesi beklenirken, Türkiye'de yabancı tasarruflara olan bağımlılığı azaltmak için cari açığın milli gelire oranını yüzde üç'ün altına düşürecek olan ihracat, turizm ve sanayi ticari mallarında yerlileştirilmeye gidilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, YEP'teki ekonomik hedeflerin sürdürülebilir olması için, beşeri sermayesi güçlü insanlar yetiştirmek ve bu açıdan plan ve programları eksiksiz uygulamak gerekmektedir (BÜMKO, 2018: 4).

YEP'in diğer önemli hedeflerinden biri de, cari açık sürdürülebilirliğini arttırmak ve yabancı kaynak gereksinimine bağlı kırılganlıkları azaltmak için yerel üretimin ve istihdamın desteklenmesi gerekmektedir. İhracat ve turizmde yapılacak olan reformlarla birlikte, ihracatta ve turizmde sürdürülebilirlik sağlanması hedeflenmektedir. Böylelikle, cari açıkta 2018-2021 döneminde Cari Açık/GSYİH oranlarında azalma beklenmektedir.

İhracat teşvik sisteminin ve gümrük işlemlerinin daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği güncelleştirilmesi çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir. Yerli ürünlerin tüketilmesi ve dolayısıyla üretilmesi teşvik edilmelidir. Dünya ülkelerine Türkiye'yi tanıtacak ve önemli turizm gelirleri yaratacak turizm planları oluşturulmalıdır.

Dışa bağımlılığın yoğun olduğu Türkiye'de ithal ikameci anlayış yerine yurtdışında rekabet açısından yüksek olan ürünlerin üretimini teşvik ederek ve katma değerli üretimini arttırarak hem enflasyonu azaltabileceği gibi hem de istihdam ve üretimi arttırarak cari açığı da azaltmaktadır. Ayrıca, yüzde yetmiş oranındaki ara malı ithalatını da azaltmaktadır. Bu nedenle, ithalat azalıp ihracat artmalı ki cari açık azalsın ve enflasyonist baskı azalacaktır. Sonuç olarak hata düzeltme modelinde bulunan sonuçlarla güncel ekonomik durum uyumludur.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ş., & Akçağlayan, A. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. Ege Academic Review, 14(1), 83-97.

Akalın, U.S. (2003). *Makroekonomik Modeller ve İktisat Politikaları*, İstanbul: Set Yayınları.

Akbaş, Y. E., Şentürk, M., & Sancar, C. (2013). Testing for Causality Between The Foreign Direct İnvestment, Current Account Deficit, GDP And Total Credit: Evidence From G7. *Panoeconomicus*, 60(6), 791-812.

Akçayır, Ö., & Albeni, M. (2016). Türkiye'de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *4*(3), 35-62.

Akbaş, A. (2018). https://www.dunya.com/kose-yazisi/iste-yepin-gorunmeyen-yuzu/428137 (Erişim Tarihi: 19.11.2018)

Akyıldız, H., & Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 43-62.

Alkin, E. (2018). https://www.dunya.com/kose-yazisi/yep-derde-devam-olacak-mi/428484 (Erişim Tarihi: 20.11.2018)

Alkin, E. (2011). *İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Alkin, E. (1990). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Alptekin, V. (2016). *Makro Ekonomi*, Konya: Eğitim Yayınevi.

Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.

Apak, S., Uçak, A., & Sarıdoğan, E. (2008). Current Account Sustainability in Turkish Economy. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 1-20.

Apergis, N., Katrakilidis, K. P., & Tabakis, N. M. (2000). Current Account Deficit Sustainability: The Case of Greece. *Applied Economics Letters*, *7*(9), 599-603.

Ardıç, O., & Yılmaz P. (2005). *Para-Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Arghyrou, M. G., & Chortareas, G. (2008). Current Account Imbalances and Real Exchange Rates in The Euro Area. *Review of International Economics*, 16(4), 747-764.

Argın, N., & Bakkalcı, A.C. (2011). *Türkiye'nin Dış Ticaret Tarihi Teori Uygulama Politika Mevzuat*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Azgün, S. (2011). "Sürekli Gelir Hipotezinin Alternatif Bir Testi: Zamanlararası Tüketim Dalgalanmaları, Ulusal Nakit Akımı ve Cari İşlemler Açıkları", Ege Akademik Bakış, C:11, No:4, 601-609.

Bahmani-Oskooee, M. (1989). "Effects of the US Government Budget on Its Current Account: An Empirical Inquiry", Quarterly Review of Economic and Business, 29, 76-91.

Barnes, S., Lawson, J., & Radziwill, A. (2010). Current Account Imbalances in The Euro Area. 826, *OECD Economics Department Working Papers*, 1-20.

Başol, K. (2012). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Bayrakdar, S. (2018). Türkiye'de Para Politikalarının Gelişimi, Türkiye Ekonomisi Sektörel Yaklaşım. Editörler Mehmet Dikkaya, Adem Üzümcü, Deniz Özyakışır. Ankara: Savaş Kitabevi.

Bocutoğlu, E. (2013). Makro İktisat Teoriler ve Politikalar, Ankara: Murathan Yayınevi.

Bocutoğlu, E. & Berber, M. (2013). Genel İktisada Giriş, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Bocutoğlu, E., & Celik, K. (2000). The Effects of Russian Economic Crisis on Turkish Economy: A Brief Assessment. *Journal of Qafqaz University,* 3(1), 123-132.

Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi.

Bostan, A. (2011). *Makro İktisat*, Ankara: Yorum Basım Yayın.

Bozok, S. (2008). "Türkiye'nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brissimis, S. N., Hondroyiannis, G., Papazoglou, C., Tsaveas, N. T., & Vasardani, M. A. (2012). Current Account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change. *Economic Change and Restructuring*, 45(1-2), 71-95.

BÜMKO Ekonomik Göstergeler İstatistikleri. http://www.bumko.gov.tr/TR,7045/ekonomik-gostergeler-1950-2018.html (Erişim Tarihi: 8.2.2018)

BÜMKO YEP. https://www.bumko.gov.tr/TR,8432/yeni-ekonomi-programi.html (Erişim Tarihi: 20.10.2018)

Chinn, M. D., & Prasad, E. S. (2003). Medium-Term Determinants of Current Accounts in İndustrial and Developing Countries: An Empirical Exploration. *Journal of International Economics*, 59(1), 47-76.

Coskun, A. (2010). Cari İşlemler Dengesinin Sürdürülebilirliği: 2001 Sonrası Türkiye Uygulaması (Current Account Sustainability: Post-2001 Application of Turkey). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Cömert, H. & Türel, O. (2017). *Finansal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Para Politikalarının Evrimi*, (1980-2014) (273-318). (Derleyenler; Murat Koyuncu, Hakan Mıhcı ve A. Erinç Yeldan, Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İletişim Yayıncılık)

Çavdar, U. D. Ş. Ç., & Karaman, F. (2013). Cari Açık ve Bütçe Açığını Etkileyen Faktörlerin Nedensellik İlişkilerinin Diyagram Yoluyla Gösterimi: Türkiye Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1). 405-416.

Çelik Uğuz, S. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (26): 18-22.

Çelik, K. (2012). *Makro İktisada Giriş*, Trabzon: Murathan Yayınevi.

Çoban, Y. (2017). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları

Çolak, Ö. F. (2007). İktisada Giriş, Ankara: Gazi Kitabevi.

Çabuk, A., & Balcılar M., (1998). "What Does A Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation Of Unit Root Processes With A Survey Of Unit Root Test", Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Cukurova University, Special Issue on Econometrics, 8, 289-332.

Çukurçayir, S. (2014). Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Eşbütünleşme Analizi. Sosyoekonomi, 22(22), 10-32.

Değer, Ö. G. S., & Ay, S. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Cari İşlemler Arasındaki Nedensel İlişkiler (1990–2011). *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 9(2), 5-22.

Demir, M. (2013). Enerji İthalati Cari Açık İlişkisi, Var Analizi İle Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(9), 2-27.

Demirhan, B. (2016). The Impact of Credit Growth and Real Exchange Rate Appreciatıon On Current Account Deficit In Turkey: ARDL Bounds Testing Approach. *Yalova Üniversitesi Uluslararası Ticaret, Finans ve Lojistik Dergisi*, *1*(1), 79-92.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1057-1072.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of The American Statistical Association, 74(366a), 427-431.

Doğan, E., & Bayraç, H. N. (2014). Türkiye'de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(2).

Dunn, R.M. & Ingram, J.C. (1996). Internatıonal Economıcs, *Canada: John Wiley & Sons, Inc.*

Durgun, A., Dilek, G., & Kösekahyaoğlu, L. (2016). Test Of 'Twin Deficit Hypothesis'For Turkey: An Analysis For 2001-2014 Period. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 211-228.

Dünya Gazetesi, https://www.dunya.com/ekonomi/yepte-oncelikli-yatirim-alani-enerji-haberi-428100 (Erişim Tarihi: 20/11/2018).

Dünya Gazetesi Yeni Ekonomi Programı (https://www.dunya.com/ekonomi/iste-yeni-ekonomi-programi-haberi-428040) (Erişim Tarihi: 30/10/2018).

Düğer, İ. H. ve Dulupçu, M.A. (2007). *İktisada Giriş*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Edwards, S. (2001). Does The Current Acount Matter?, NBER Working Paper, No: 8275, 1-69.

Eğilmez M. & Kumcu E. (2005). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ekinci, B.M. (2018). Türkiye Ekonomisinde İç-Dış Krizler ve Yansımaları: Osmanlı'dan Günümüze. *Türkiye Ekonomisi Sektörel Yaklaşım* (293-321). Editörler Mehmet Dikkaya, Adem Üzümcü ve Deniz Özyakışır Ankara: Savaş Yayınevi.

Enders, W. (1995). Applied Econometric Time Series, Birinci Baskı, Wiley.

Engin, N. (1999). Ödemeler Dengesi, Kurlar, Sorunlar. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 7(1&2), 77-91.

Engin, C. (2012). Dış Ödemeler Bilançosunun Denkleşmesi, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler I-II* (406-422). Editörler Kerim Özdemir ve Güven Delice İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Engle, R.F., & Granger, C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. Econometrica, 55(2), 251-276.

Erdoğan, E. (2012). İktisada Giriş (Mikro ve Makro İktisat), Ankara: Pozitif Matbaa.

Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2009). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme. *Maliye Finans Yazıları*, 1(84), 135-172.

Eren, E. (1992). *Makro İktisat: Kavramlar, Tarihsel Yaklaşım, İstikrar Politikaları ve Açık Ekonomi*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Eren, E. (2001). *Makro İktisat*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Ergül, N. (2009). "Ulusal Hisse Senetleri Piyasasında Etkinlik", Yönetim Bilimleri Dergisi, 101-118.

Erkılıç, S., (2006). *Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri*, Uzmanlık Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.

Eroğlu, Ö. & Albeni, M. (2000). *Küreselleşme Ekonomik Kriz ve Türkiye*, Isparta: Bilim Kitabevi.

Ertuğrul, A., & Selçuk, F. (2001). A Brief Account of The Turkish Economy, 1980-2000. *Russian & East European Finance and Trade*, 37(6), 6-30.

Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat Teori- Politika İktisadi Birleşmeler-Parasal İlişkiler*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Fountas, S., & Wu, J. L. (1999). Testing for Real Interest Rate Convergence in European Countries. *Scottish Journal of Political Economy*, *46*(2), 158-174.

Fratzscher, M., Juvenal, L., & Sarno, L. (2010). Asset Prices, Exchange Rates And The Current Account. *European Economic Review*, 54(5), 643-658.

Freund, C., Warnock F., (2005). "Current Account Deficit İn Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall?", *NBER Working Paper Series, in R. Clarida (ed) G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment. University of Chicago Press*, 133-162.

Frenkel, J. A. ve Johnson, H. G. (1977). " The Monetary Approach to The Balance of Payments Essential Concepts And Historical Origins", The Monetary Approach to The Balance of Payments, Editors: Jacop A. Frenkel ve Harry G. Johnson , UK, George Allen And Urwin Ltd. 21-45.

Gerber J. (2014). İnternational Economics. New Jersey: *Pearson Education*

Güran, N. (1999). *Makro Ekonomik Analiz*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Gürses, U. (2007). Dış Finansman Gelişmeleri, Radikal, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=238774&tarih=14/11/2007. (23.09.2018).

Göçer, İ., Mercan, M., & Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi. Maliye dergisi, 163, 449-470.

Göçer, İ. (2013). Türkiye'de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8(1), 213-242.

Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 424-438.

Hatiboğlu, Z. (2008). *Ekonomi Avucunuzun İçinde*, İstanbul: Propedia Yayıncılık.

Hepaktan, E. C. (2015). *Uluslararası İktisat*, Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.

Hepaktan, E., & Çınar, S. (2012). OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 43-58.

Herrmann, S. (2009). Do We Really Know That Flexible Exchange Rates Facilitate Current Account Adjustment? Some New Empirical Evidence For CEE countries. *Applied Economics Quarterly*, 55(4), 295-311.

Horsefield, J. K., & De Vries, M. G. (1981). The International Monetary Fund 1945-1965: Twenty Years Of International Monetary Cooperation: Analysis. *International Monetary Fund*.

Howard, D.H. (1989). " Implications of The U.S. Current Account Deficit. Board of Governors of The Federal Reserve System", Internatıonal Finance Discussion Papers, No: 350.

HaberTürk Ekonomi Haberleri (https://www.haberturk.com/yeni-ekonomi-programi-aciklandi-yep-nedir-bakan-albayrak-yep-te-neler-acikladi-2148859-ekonomi#) (Erişim Tarihi: 22.11.2018)

Husted, S. (1992). Emerging U.S. Current Account Deficit in The 1980: A Cointegration Analysis, The Review of Economics and Statistics (74), 159-166.

Işıgıçok, E. (1994). Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, 1.Baskı, Bursa Uludağ Üniversitesi Basım Evi.

İbrahim, S. B., & Kumah, F. Y. (1996). Comovements in Budget Deficits, Money, İnterest Rates, Exchange Rates and The Current Account Balance: Some Empirical Evidence. *Applied Economics*, 28(1), 117-130.

İyibozkurt, E. (2001). *Uluslararası İktisat*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, Journal of Economic Dynamics and Control, 12, 231-254.

Kalyoncu, H. (2005). Sustainability of Current Account For Turkey: Intertemporal Solvency Approach. *MPRA Paper No. 1220*, 1-10.

Kansu, A. (2010). *Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Karluk, R. (1995). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Karluk, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kaur, M., Yadav, S. S., & Gautam, V. (2012). Foreign Direct Investment and Current Account Deficit-A Causality Analysis in Context of India. Journal of International Business and Economy, 13(2), 85-106.

Kazgan, G. (2012). , Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2004). , *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Kepenek, Y. (2017). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kesgingöz, H., & Karataş, A. R. (2016). Yabancı Sermaye Yatırımları ile Cari İşlemler Açığı İlişkisi ve Cari İşlemler Açığı İçin Politika Önerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 597-610.

Keyder, Ç. (1998). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, İstanbul: Türkiye Araştırmaları 4. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kılıç, C. (2015). Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 407-420.

Koşan, N. İ. (2009). "Türkiye'de Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurtoğlu, R. (2017). Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımlılık Büyüme Krizler ve Siyasi Sonuçları, İstanbul: Destek Yayınları.

Lanzafame, M. (2013). The Balance of Payments-Constrained Growth Rate and The Natural Rate Of Growth: New Empirical Evidence. *Cambridge Journal of Economics*, 38(4), 817-838.

Lorde, T., Lowe, S., & Francis, B. (2013). Do Tourism Receipts Contribute to The Sustainability of Current Account Deficits: A Case Study of Barbados. *International Journal of Tourism Research*, 15(6), 620-624.

Machlup, F., (1995). "Relative Prices and Aggregate Spending in The Analysis of Devaluation", *The American Economic Review*, V: 45/3, 255-278.

Madura, J. (2012). *İnternational Financial Management- I*, (Çev. Hatice Doğukanlı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Makin, A. J. (2002). *İnternational Macro Economıcs*, United Kingdom: Pearson Education Limited.

Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., & Farooqi, F. S. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 22, 21-31.

Marrewick, C., (2005). Basic Exchange Rate Theories, *Tinbergen Institute Discussion Papers*, TI 2005-024/2.

Milesi, G. M., & Razin, F. A. (1996). Sustainability of Persistent Current Acount Deficits, NBER, Working Paper, No: 5467, 1-31.

NTV Ekonomi Haberleri (https://www.ntv.com.tr/ekonomi/yeni-ekonomi-programi-aciklandi-ovp-yerine-yep-geldi,_53napAaEE2fsQjyEDzIiw) (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

Oğuz A. & Sohrabji N., (2008). "On the Optimality and Sustainability of Turkey's Current Account", Empir Econ., 35(3), 543-568.

Ongan, S. (2008). The Sustainability of Current Account Deficits and Tourism Receipts in Turkey. *The International Trade Journal*, 22(1), 39-62.

Orhan O. Z. & Erdoğan S. (2012). *Meslek Yüksek Okulları İçin Genel Ekonomi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Öçal, T. (2007). *Makro İktisat*, İstanbul: Arıkan Basım Yayın Dağıtım.

Ökte, M. K. S. (2011). Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, (35). 221-236.

Özatay, F. (2009). Enflasyon ve Para Politikası (1-34). *Türkiye Ekonomisi: Yeni Yapı (2000-2008)*, Editör Nazende Özkaramete Ankara: İmaj Yayınevi

Özbek, Yavuz. (2014). "Türkiye'de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeli ile Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2014.

Özdamar, G. (2015). Factors Affecting Current Account Balance of Turkey: A Survey with The Cointegrating Regression Analysis. *Journal of Business Economics and Finance, 4*(4), 633-658.

Özdurak T.S. (2012). *Makro İktisat*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Özel, A. H. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Ticari ve Finansal Serbestleşme,* İstanbul: Kriter Yayınevi.

Özer, M. (2004). *Türkiye Ekonomisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Özgür, M. I. (2015). Cari İşlemler Açığı ve Sürdürülebilirlik: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2). 351-362.

Özgüven A. (2012). *İktisat Bilimine Giriş*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özsoylu, A. F. (2016). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim,* Adana: Karahan Kitabevi.

Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parasız, İ. (2013). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*, İstanbul: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parasız, İ. & Eroğlu, İ. (2017). *1970-1980 Dönemi* (178-224) ,Tarihsel Süreçte Türkiye Ekonomisi Yapısal Dönüşüm ve Politika Uygulamaları, Editör Erhan Arda. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Parasız, İ. & Eroğlu, İ. (2017). *Enflasyon Hedeflemesi ve 2008 Küresel Kriz Dönemi, Tarihsel Süreçte Türkiye Ekonomisi Yapısal Dönüşüm ve Politika Uygulamaları* (366-380). (Editör Erhan Arda. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım)

Paya, M. M. (2001). *Makro İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Peker, O. (2009). Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 164-174.

Peker, O., & Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.

Piersanti, G. (2000). Current Account Dynamics and Expected Future Budget Deficits: Some İnternational Evidence. *Journal of international Money and Finance*, 19(2), 255-271.

Pınar A. & Erdal B. (2011). *Para-Banka Mali Kuruluşlar ve Uluslararası Mali Sistem Teori ve Uygulama*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Serin, N. (1998). *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası* (321-330). (Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz. Editör Ahmet Şahinöz. Ankara: Turhan Kitabevi)

Serin, V. (1998). *İktisat Politikası*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Seyidoğlu, H., & Yıldız, R. & Atik H. (2006). *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi (1)*. İstanbul: Arıkan Yayınevi.

Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Somel, C. (2009). *Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*. Türkiye Ekonomisi. Editör Mustafa Özer Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Songur, M., & Yaman, D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*, (164), 220-232.

Şahbaz, A. (2011). Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 417-432.

Şahin, H. (2012). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(4), 57-67.

T.C.M.B. *EVDS* https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (Erişim Tarihi: 23.02.2018).

T.C.M.B. (2018). Ödemeler Dengesi İstatistikleri https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_18 (Erişim Tarihi 25.05.2018)

Telatar, O. M., & Terzi, H. (2009). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi (The Relationship Between The Economic Growth and The Current Account Balance in Turkey). Ataturk University Journal of Economics and Administrative, 23(2), 119-134.

The World Bank. World Debt Tables, Volume 1, *External Public Debt of Developing Countries*, Washington D.C., 15 Kasım 1980.

Thirlwall, A. P., & Hussain, M. N. (1982). The Balance of Payments Constraint, Capital Flows and Growth Rate Differences Between Developing Countries. *Oxford Economic papers*, 34(3), 498-510.

Tiryaki, T. (2002). "Cari İşlemler Hesabına Teorik Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği", *TCMB Araştırma Yayınları*, No: 8, 1-22.

Tonus, Ö. (2015). *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tunalı, Ç. B. (2008). Türkiye'de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği. Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 163-177.

Tunca Z. (2012). *Makro İktisat*, İstanbul: Geçit Kitabevi.

Tunç H. (2004). *Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*, İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Tunca, Z., & Tunalı, Ç. B. (2006). Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 56(1), 1-12.

T.Ü.İ.K. İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2013 http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160 (Erişim Tarihi: 11.09.2018).

T.Ü.İ.K. Dış Ticaret İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (Erişim Tarihi: 20.01.2018).

Turan, Z., & Barak, D. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 4(2), 70-80.

Turan, Z., Barak, D., Berkman, A. N., & Nakiboglu, A. (2016). Sustainability of Current Account Deficit in Turkey (1989–2014). International Journal of Economics and Financial Issues, 6(2), 807-812.

Türkay, H. (2013). Türkiye'de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 253-269.

Türker O. (2012). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler 1-2*. Dış Ödemeler Bilançosu ve Dış Denge. 374-404. (Editörler Kerim Özdemir ve Güven Delice. İstanbul: Lisans Yayıncılık)

Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Maliye Dergisi*, 158, 422-430.

Uludağ, İ. & Arıcan E. (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, İstanbul: Der Yayınları.

Uluatam Ö. (1998). *Makro İktisat*, Ankara: Savaş Yayınları.

Unay C. (2000). *Makro Ekonomi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.

Uzunoğlu, S. (2003). Para ve Döviz Piyasaları, İstanbul: Literatür Yayınları.

Ünsal, E. (2009). Makro İktisat, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal, E. (2005). Makro İktisat, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Uygur, E. (2004). " Cari Açık Tartışmaları", İktisat İşletme ve Finans, Yıl: 19, Sayı: 222, (5-20).

Üzümcü A. (2018). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. Türkiye Ekonomisi Sektörel Yaklaşım. Ankara: Savaş Yayınevi, (227-261). (Editörler Mehmet Dikkaya, Adem Üzümcü ve Deniz Özyakışır)

Walther, T. (2002). *Dünya Ekonomisi*, (Çev. Ünal Çağlar). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Wu, J. L., Chen, S. L., & Lee, H. Y. (2001). Are Current Account Deficits Sustainable?: Evidence From Panel Cointegration. *Economics Letters*, 72(2), 219-224.

Yalçıner, K. (2012). Uluslararası Finansman. Detay Yayıncılık, Ankara.

Yapraklı, S. (2010). "Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65 (4), 141-164.

Yazıcıoğlu, Y. (2014). *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yeldan, E. (2009). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: 1994 ve 2001 Krizleri* (263-301). Türkiye Ekonomisi. Editör Mustafa Özer Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Yeldan, E. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2016). Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. *Bilkent Üniversitesi*, 1-12.

Yeldan, E. A. (2017). , *Bir Ülkenin Ticaret Stratejisi Aynı Zamanda Sanayileşme Stratejisidir* (115-157), Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi. Derleyenler Murat Koyuncu, Hakan Mıhcı ve A. Erinç Yeldan İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yıldırım K. (2013). *Denge Milli Geliri: IS-LM ve IS-LM-BP Analizi* (116-146), Makro İktisat. Editörler İlyas Şıklar ve Burhan Doğan Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web Ofset.

Yıldırım, K. & Karaman D. (2003). *Makro Ekonomi* , Ankara: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı.

Yıldırım K., Karaman D. & Taşdemir M. (2013). , *Makro Ekonomi,* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, H. H. (2009). *Enflasyon ve Maliye Politikası* (35-65). ,Türkiye Ekonomisi Yeni Yapı (2000-2008) Editör Nazende Özkaramete Coşkun. Ankara: İmaj Yayınevi

Yılmaz, D. (2010). *Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye Uygulaması*.

Yılmaz, B. (2010). *Makro Ekonomi*, İzmir: Printer Ofset Matbaacılık.

Yiğidim, A. (2009). *Dış Ticarette Sektörel Gelişmeler* (185-225). ,Türkiye Ekonomisi Yeni Yapı (2000-2008), Editör Nazende Özkaramete Coşkun Ankara: İmaj Yayınevi.

Yol, M. A. (2009). Testing The Sustainability of Current Account Deficits in Developing Economies: Evidence from Egypt, Morocco, and Tunisia. The Journal of Developing Areas, 177-197.

Zubaidi Baharumshah, A., & Lau, E. (2007). Dynamics of Fiscal and Current Account Deficits in Thailand: An Empirical İnvestigation. *Journal of Economic Studies. Vol. 34 No. 6. 454-475.*